

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

500 DE ANI DE LA LUPTA DE LA VASLUI

ȘTEFAN CEL MARE — PERSONALITATE MĂRCANTĂ A ISTORIEI ROMÂNEȘTI

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

POLITICA EXTERNĂ A LUI ȘTEFAN CEL MARE: PUNCTE DE REPER

ȘERBAN PAPACOSTEA

RELAȚIILE MOLDOVEI CU IMPERIUL OTOMAN PÎNĂ LA DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

NICOLAE GRIGORAȘ

TACTICA ȘI STRATEGIA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN BĂTĂLIA DE LÎNGĂ VASLUI

ALEXANDRU I. GONȚA

ACTIUNI NAVALE ÎN MAREA NEAGRĂ ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

SERGIU COLUMBEANU

DOCUMENTAR
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
ÎNSEMNĂRI
BULETIN BIBLIOGRAFIC

1

TOMUL 28

1975

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil-adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 240 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Str. Gutenberg, nr. 3 bis, sectorul VI.

La revue „REVISTA DE ISTORIE” paraît 12 fois par an. Toute comande à l'étranger sera adressée a întreprinderea ROM-PRESFILATELIA, Boite postale 2001, telex 011631, Bucarest, Roumanie, ou à ses representants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Începând din ianuarie 1974, „Studii. Revistă de istorie” apare în continuare cu titlul de „REVISTA DE ISTORIE”,

Adresa redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
București, tel. 50.72.41
www.dacoromanica.ro

„Figurile legendare ale lui Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și ale altor domnitori, care au dobândit mari victorii în fruntea oștilor române, vor rămâne de-a pururi în conștiința poporului nostru, în istoria patriei.”

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 28, 1975, NR. 1

S U M A R

500 DE ANI DE LA LUPTA DE LA VASLUI

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Ștefan cel Mare—personalitate marcantă a istoriei românești	7
ȘERBAN PAPACOSTEA, Politica externă a lui Ștefan cel Mare: puncte de reper	15
NICOLAE GRIGORAȘ, Relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman pînă la domnia lui Ștefan cel Mare	33
ALEXANDRU I. GONȚA, Tactica și strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de lângă Vaslui	51
CONSTANTIN REZACHEVICI, Ecouri occidentale tîrzii ale bătăliilor lui Ștefan cel Mare de lângă Vaslui și Războieni	67
SERGIU COLUMBEANU, Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare	73
ȘTEFANA SIMIONESCU, Legăturile dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor	91

DOCUMENTAR

A. BOIANGIU, Elemente de diplomatică medievală românească. Țara Românească (1600—1800)	99
ȘTEFAN OLTEANU, Influențe bizantine în arta țesutului la Dunărea de Jos în secolele X—XII	107

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Cel de-al XII-lea Congres internațional de genealogie și heraldică de la München (<i>D. Berindei</i>); Sesiunea „Constituirea literaturilor naționale și codificarea limbilor naționale” de la Bressanone (Italia) (<i>Dan B.</i>) Cronica	111
--	-----

RECENZII

* * * <i>Revoluția de la 1848 în Țările Române</i> , Culegere de studii. Redactori coordonatori: N. Adăniloie și Dan Berindei, București, Edit. Acad. R.S.R., 1974, 325 p. (<i>Vasile Maciu</i>)	115
MICHAEL KRONER, <i>Stephan Ludwig Roth. Viața și opera</i> , Cluj, Edit. Dacia, 328 p. (<i>Ion Gh. Șendrulescu</i>)	123
RADU MANOLESCU, <i>Societatea feudală în Europa apuseană</i> , București, Edit. științifică, 1974, 371 p. (<i>Fl. Constantiniu</i>)	127
HALIL INALCIK, <i>The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300—1600</i> , London, Weidenfeld & Nicholson, 1973, XII + 258 p. (<i>Dan A. Lăzărescu</i>)	129

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — GH. DUZINCHEVICI, *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, Edit. politică, 1973, 102 p. (*Constantin Rezachevici*); ION CUPȘA, *Ștefan cel Mare*, București, Edit. militară, 1974, 160 p. (*Gelu Apostol*); DAN BĂDĂRĂU, IOAN CAPROȘU, *Iașii vechilor zidiri pînă la 1821*, Iași, Edit. Junimea, 1974, 424 p. (*Dorina N. Rusu*); **Istoria universală.** — MIHAI MAXIM, *Culegere de texte otomane*, Fasc. I, *Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, București, Centrul de multiplicare al Universității, 1974, 179 p. (Universitatea din București, Facultatea de Istorie (*Șerban Papacostea*)); IANOS M. BAK, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.—16. Jahrhundert*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1973, 195 p. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa, VI), (*Adolf Armbruster*) 133
- BULETIN BIBLIOGRAFIC (Liliana Cojocaru) 143

REVISTA DE ISTORIE

TOME 28, 1975, N° 1

S O M M A I R E

500 ANS DEPUIS LA BATAILLE DE VASLUI

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Etienne le Grand—personnalité marquante de l'histoire roumaine	7
ȘERBAN PAPACOSTEA, La politique extérieure de la Moldavie sous le règne d'Etienne le Grand : Points de repère	15
NICOLAE GRIGORAȘ, Les relations entre la Moldavie et l'Empire Ottoman jusqu'au règne d'Etienne le Grand	33
ALEXANDRU I. GONȚA, La tactique et la stratégie d'Etienne le Grand pendant le combat livré aux pin alentours de Vaslui	51
CONSTANTIN REZACHEVICI, Echos occidentaux tardifs des batailles livrées par Étienne le Grand à Vaslui et Războieni	67
SERGIU COLUMBEANU, Actions navales dans la Mer Noire pendant la règne d'Etienne le Grand	73
ȘTEFANA SIMIONESCU, Les rapports entre Étienne le Grand et Maximilien I ^{er} de Habsbourg à la lumière d'une nouvelles source	91

DOCUMENTAIRE

A.BOIANGIU, Éléments de diplomatie médiévale roumaine. La Valachie (1600—1800)	99
ȘTEFAN OLTEANU, Influences byzantines dans l'art de tisser au Bas-Danube pendant les X ^e —XII ^e siècles	107

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le douzième Congrès international de généalogie et heraldique de Munich (<i>D. Berindei</i>) ; La session „La constitution des littératures nationales et la codification des langues nationales” de Bressanone (<i>Dan B.</i>), Cronique	111
---	-----

COMPTE RENDUS

* * * <i>La révolution de 1848 dans les Pays Roumains. Recueil d'études.</i> Rédacteurs coordonnateurs : N. Adăniloiaie et Dan Berindei, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 325 pages (<i>Vasile Maciu</i>)	115
MICHAEL KRONER, <i>Stephan Ludwig Roth. Viața și opera</i> , (Stephan Ludwig Roth, La vie et l'œuvre), Cluj, Editions „Dacia”, 328 p. (<i>Ion Gh. Șendrulescu</i>)	123
RADU MANOLESCU, <i>Societatea feudală în Europa apuseană</i> (La société féodale dans d'Europe Occidentale), Bucarest, Editions scientifiques, 1974, 371 p. (<i>Fl. Constantiniu</i>)	127
HALIL INALCIK, <i>The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300—1600</i> , London, Weidenfeld & Nicolson, 1973 p. (<i>Dan A. Lăzărescu</i>)	129

NOTES

- Histoire de Roumanie.** — GH. DUZINCHEVICI, *Ștefan cel Mare și epoca sa*, (Etienne le Grand et son époque), Bucarest, Editions politiques, 1973, 102 p. (*Constantin Rezaचेव्त्ци*); ION CUPȘA, *Ștefan cel Mare* (Etienne le Grand), Bucarest, Editions militaires, 1974, 160 p. (*Gelu Apostol*); DAN BĂDĂRAU, IOAN CAPROȘU, *Iași vechilor zidiri pînă la 1821* (*La ville de Jassy des anciens bâtiments jusqu'à 1821*), Iassy, Editions Junimea, 1974, 424 p. (*Dorina N. Rusu*);
- Histoire Universelle.** — MIHAI MAXIM, *Culegere de texte otomane*, Fasc. I. *Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX* (Recueil de textes ottomans. I^e fasc. sources documentaires et juridiques. XVe — XXe siècles), Bucarest, Centrul de multiplicare al Universității (Le Centre de multiplication de l'Université), 1974, 179 p. (Universitatea din București. Facultatea de istorie) (L'Université de Bucarest. Faculté d'histoire), (*Șerban Papacostea*); JANOS M. BAK, *Königtum und Stände in Ungarn im 14—16. Jahrhundert*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1973, 195 p. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa, VI) (*Adolf Armbruster*) 133
- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (*Liliana Cojocaru*) 143

ȘTEFAN CEL MARE—PERSONALITATE MARCANTĂ A ISTORIEI ROMÂNEȘTI

DE
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Sînt momente istorice care concentrează în ele forță și semnificații ale unei întregi epoci. Sînt conducători de stat a căror apariție pe scena istoriei deschide orizonturi largi pentru viitorul edificiului statal. Ridicați la cîrma țării în momente de cumpănă, ei reușesc să întruchipeze năzuințele de progres ale societății, să definească prin fapta lor calea de urmat pentru salvagardarea intereselor de stat și pentru creșterea demnității umane.

Ștefan cel Mare, atît de prezent în memoria poporului român, a arătat, prin opera ce l-a făcut nemuritor, la ce măreție personală poate să se ridice cel care știe a se identifica cu aspirațiile alor săi.

Ajuns la tronul Moldovei într-un moment în care dezbinări interne, abil folosite de marile state vecine, făceau iminentă prăbușirea țării, Ștefan cel Mare a reușit printr-o politică înțeleaptă să ridice și să impună Moldova ca un stat puternic pe arena vieții politice internaționale, să atragă atenția lumii europene asupra vitalității unui popor, hotărît să-și mențină cu orice sacrificiu ființa statală. În funcție de pericolul care amenința Moldova, Ștefan cel Mare a știut găsi mijloacele de salvare, combinînd cu iscusință arta diplomatică și cea militară pe cîmpul de luptă.

Atent la schimbările ce aveau loc în configurația politică internațională și în viața statelor, în primul rînd a acelor state vecine, care, într-o formă sau alta, prin politica lor puteau să influențeze situația Moldovei, și întemeiat pe înțelepciunea dată de fapte, fie din domniile predecesorilor lui în scaun, fie ale unor conducători de stat contemporani lui — și-i era vie experiența domniei lui Vlad Țepeș în Țara Românească — Ștefan cel Mare a înțeles de la început că Moldova în libertatea și în înălțarea ei trebuie să se bizuie în primul rînd pe sine, pe țaria internă.

El a căutat și în mare măsură a reușit să întărească puterea centrală, lovind în boierimea anarhică și micșorînd în general privilegiile marii boierimi¹. Împotriva acesteia domnitorul moldovean a reacționat cu energie, dar și cu mai multă cumpătare decît dovedise Vlad Țepeș, ceea ce a făcut ca măsurile întreprinse de el să aibă mai multă eficacitate.

Ștefan cel Mare a izbutit să aplice în practică, pe o scară mult mai largă programul ce și-l impusese Vlad Țepeș — de organizare a multor cete de ostași recrutați în special din mediul țărănesc, de constituire, astfel, a unei forțe capabile să crească rezistența țării în confruntările cu oștile de care dispuneau puterile străine pofitoare de stăpînire în Moldova. Faptul este remarcat de izvoarele vremii ca ceva deosebit, care merită

¹ Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 15 și urm.

toată atenția. Cronicarul polon scria în această privință, pe la 1479, că domnul moldovean „strîngea în armată nu numai pe oșteni ori pe nobili, dar încă și pe țărani”². În cadrul măsurilor de apărare a țării, Ștefan cel Mare a acordat o atenție deosebită întăririi sistemului ei de cetăți, ținînd seama de progresul înregistrat de tehnica militară a vremii, în special de dezvoltarea pe care o luase artileria.

Opera de organizare a țării de care își legase în mare măsură numele Alexandru cel Bun, a fost continuată cu perseverență și energie de Ștefan cel Mare, subordonînd-o țelului suprem urmărit — înflorirea economică și culturală a Moldovei, creșterea puterii ei militare. N. Iorga a formulat atît de fericit această idee spunînd că „Alexandru cel Bun părea înviat, cu aceiași măsură, statornicie și înțelepciune, dar cu un braț mult mai greu pentru oricine îi stătea în cale”³.

Pe plan extern, Ștefan cel Mare a căutat, în funcție de primejdia care amenința Moldova, să asigure un sistem de alianțe care să-i înlesnească riposta față de agresor. El a urmărit să nu aibă în același timp doi dușmani și în acest scop a angajat relații internaționale care au depășit sfera statelor vecine, a încheiat alianțe cu toate acele puteri ale căror interese coincideau în anumite momente cu cele ale Moldovei. Situația în care se afla Moldova l-a obligat pe Ștefan cel Mare la o permanentă examinare lucidă a conjuncturii internaționale cu scopul de a găsi soluția cea mai favorabilă salvării Moldovei, înconjurată din toate părțile de forțe ce-și dovediseră intenția de a o îngenunchia. Mai vechilor pretenții pe care le formulau asupra Moldovei regatul polon și cel maghiar, dinspre nord și vest, pericolului tătar dinspre est li se adăuga tot mai amenințătoare primejdia turcească din sud. Imperiul otoman trăia o epocă de cuceriri răsunătoare care-l făceau ca în expansiunea lui să țintească tot mai departe. Cuceririi statului bulgar la sfîrșitul secolului al XIV-lea îi urmasă intrarea în stăpînirea otomană a ultimelor teritorii ale imperiului bizantin și căderea Constantinopolului în 1453.

Deși oprită în înaintarea ei spre centrul continentului prin brațul de fier al lui Iancu de Hunedoara, eroul marelui victorii de la Belgrad din 1456, ofensiva otomană nu slăbise în intensitate, luptele interne din Peloponez și Serbia înlesnind reluarea cuceririlor în Peninsula Balcanică. În 1459, în urma expediției conduse de sultanul Mahomed al II-lea „Cuceritorul”, Serbia (cu excepția Belgradului) a fost transformată în pașalic, clasa stăpînitoare locală fiind înlocuită cu timarioți. După anexarea în 1460 a despotatului Moreii a urmat, în 1462, trecerea insulei Lesbos de la Genovezi în stăpînirea otomană. La moartea lui Skander Beg, în 1468, Albania a fost și ea încorporată Imperiului otoman. În 1475 au căzut în mîna turcilor și orașele-cetăți, porturi la Marea Neagră, Kaffa și Azovul, cucerite de la Genovezi, iar hanatul tătar al Crimeii a recunoscut suzeranitatea turcească⁴.

Încercările repetate ale Imperiului otoman de a-și extinde stăpînirea și la nordul Dunării s-au izbit ca de un zid inexpugnabil de efortul de

² *Historia Polonica*, II, Leipzig, 1712, col. 417; Barbu T. Cimpina, *op. cit.*, p. 33.

³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 249.

⁴ Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, Praeger Publishers, New York—Washington, 1973, p. 23 și urm.

apărare al poporului român. Victoriile repurtate de Țara Românească, sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn, Dan al II-lea, Vlad Dracul sau Vlad Țepeș, și de Transilvania, în vremea lui Iancu de Hunedoara, au impus puterii otomane, ce părea de neînvins, să țină seama de forța ce i se opunea și să-și schimbe tactica în raporturile cu țările române. Imperiul otoman a găsit mai potrivit pentru interesele lui să respecte autonomia țărilor române în schimbul plății unei sume de bani. Era aceasta un sistem practicat în evul mediu și care nu era privit ca ceva înjositor pentru cel care-și răscumpăra cu bani libertatea. Poarta otomană n-a înțeles însă să-i fie consecvent fidelă, mărinind sumele de bani pretinse și încercînd în mai multe rînduri să cucerească țările române, înstrăinînd chiar fișii din teritoriul lor. A urmat de aici reacția țărilor române, manifestată în hotărîrea lor de a-și redobîndi libertatea de acțiune cu orice preț, de a-și apăra independența și integritatea teritorială.

În primăvara anului 1456, cînd pe tronul Moldovei se afla Petru Aron, becisnicul predecesor în scaun al lui Ștefan cel Mare, o mare intruziune a boierilor la Vaslui hotărîse închinarea Moldovei turcilor⁵. Actul acesta de capitulare fără luptă în fața Porții avea să fie anulat cîțiva ani mai tîrziu — iar aceasta, printr-o extraordinară coincidență, s-a petrecut tot la Vaslui — cînd la chemarea marelui Ștefan țara întregă avea să-și spună cuvîntul, un cuvînt al demnității, întărit de lupta eroică care a deschis larg Moldovei poarta istoriei universale.

Ștefan cel Mare a înțeles de timpuriu că Moldova nu poate biui dacă nu va ști lega interesele ei de interesele celorlalte state. Pregătirile lui de luptă împotriva turcilor ca și crîncenele confruntări moldo-otomane, definitorii pentru principalul său program politic, s-au făcut sub semnul apărării Moldovei dar și a Europei întregi, amenințată de „Marele păgîn”. În numele alianței active împotriva turcilor a intervenit Ștefan cel Mare în mai multe rînduri în Țara Românească în dorința de a pune pe tronul țării surori un prieten, un factor politic hotărît să contribuie la lupta împotriva turcilor. Cronicile muntene din secolul al XVII-lea afirmă, exagerînd vădit, că Ștefan cel Mare ar fi domnit în Țara Românească timp de 16 ani („Și au săzut aicea în țară de au domnit 16 ani”)⁶. Faptul în sine este sugestiv pentru a reliefa că în vremea lui Ștefan cel Mare istoria celor două țări românești, continuînd tradiția din vremea lui Mircea cel Bătrîn și Iancu de Hunedoara, era strîns legată.

Dacă Țara Românească nu a căzut în stăpînirea turcilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea, aceasta se datorește în bună măsură rolului politic jucat de Ștefan cel Mare, cu toate că în mare parte domnia impuși de el pe tronul Munteniei au renunțat la lupta împotriva turcilor și în unele cazuri i-au însoțit chiar pe dușmani împotriva lui Ștefan.

Preocupat de a avea un domn aliat în Țara Românească, care-și baza în împrejurările vremii mîntuirea pe brațul său înarmat, Ștefan cel

⁵ Documente privind istoria României, veacul XIV, XV, A. Moldova, vol. I (1384—1475), București, 1954, p. 286—287; Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456), în „Studii”, III, 1952, p. 187—198.

⁶ Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopiseșul Cantacuzinesc, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 5; vezi și Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul, ediție critică de C. Grecescu, București, 1963, p. 23.

Mare a căutat totodată să-și asigure sprijinul Transilvaniei, care, la rîndu-i, în condițiile în care regele Matei Corvin își avea îndreptată atenția spre cuceriri în Apus, căuta protecția lui Ștefan, mai ales după ce acesta își dovedise în cîteva rînduri o tărie ce inspira încredere. În așteptarea unei invazii turcești, ce părea iminentă, brașovenii, cerînd ajutor domnitorului moldovean, i se adresau : „Parcă ai fost ales și trimis de dumnezeu pentru cîrmuirea și apărarea Transilvaniei... de aceea cu mare dor și dragoste rugăm pe Măria Ta ca să binevoiască a te grăbi și a te apropia de părțile acestea, spre a le apăra de mai sus-zișii turci prea cumpliți”⁷. Aceeași scrisoare aducea la cunoștința lui Ștefan starea și voința locuitorilor din Țara Românească care „sînt aduși cu sila și cu putere să asculte de acei turci, ca și cum s-ar fi depărtat de credința creștină și ar fi și ei turci. Pentru care și credincioșii pomeniți așteaptă suspinînd din greu pe măria ta. Căci nădăjduiesc în măria ta că-î vei scăpa de silă și robia acestor păgîni”⁸.

Autoritatea lui Ștefan cel Mare era atît de puternică în Transilvania încît unii dintre contemporani considerau că în unele părți ale ei domnul Moldovei stăpînea efectiv. Cronicarul polon Jan Dlugosz, amintind de participarea secuilor la eroica luptă de la Vaslui, adăuga : „a căror țară rupînd-o (Ștefan) din regatul Ungariei și-o supusese sieși”⁹.

Subliniînd prin acțiunile lui politice importanța alianței țărilor române împotriva turcilor, Ștefan cel Mare a căutat permanent să cîvingă puterile europene de necesitatea unei alianțe mai largi, a statelor europene, în cadrul căreia eforturile Moldovei ar da mai mult pentru cauza ei și cea generală. Conștient de importanța țării sale în sistemul de alianțe al statelor creștine împotriva turcilor, numind Moldova „poarta creștinătății”, Ștefan cel Mare atrăgea atenția curților europene că „dacă această poartă (a creștinătății), care e țara noastră, va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva — atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie”¹⁰.

Cu toată simpatia manifestată de puterile creștine față de victoriile repurtate de Ștefan cel Mare împotriva turcilor, marele domnitor s-a văzut în momente de grea cumpănă singur, trebuind să înfrunte cu o oaste mică forțe militare dușmane mult superioare ca număr și înzestrare tehnică. El a căutat să suplinească inferioritatea în efectivele militare printr-o judicioasă folosire a terenului în care căuta să angajeze lupta, printr-o tactică care să-i permită hărțuiala inamicului cu scopul de a-i slăbi moralul înainte de bătălia decisivă, amănunțit pregătită. Izvoarele relatează că el, ca să împiedice aprovizionarea oștilor dușmane — care se realiza de obicei pe seama avutului locuitorilor din ținuturile prin care ele

⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 354 ; I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, p. 220 ; L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, p. 38.

⁸ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 354—355 ; I. Sabău, *op. cit.*, p. 221.

⁹ N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 15.

¹⁰ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 321. De importanța Moldovei pentru apărarea Europei își dădea foarte bine seama, de altfel, și Poarta otomană. În 1502 sultanul Baiazid al II-lea îndemnînd pe hanul tătarilor să atace Moldova îi scria : „Dacă tu vei avea în mîna Moldova, noi vom putea înainta liber în toate părțile lumii” (E. Hürmuzaki, *Doc.*, II, p. 498 ; I. Sabău, *op. cit.*, p. 220)

treceau — evacua satele și pustia totul în calea inamicului¹¹. Foamea creată în oastea agresoare din cauza neputinței de jaf nu numai că măcina mii de vieți, dar obliga pe supraviețuitori să se răzlețească, căutându-și în mod disperat hrana. Acest fapt îl urmărea, dealtfel, Ștefan. Cu oastea lui, restrînsă ca număr, el putea să angajeze cu mai multă ușurință lupte și să înfrîngă acele unități desprinse din marele corp expediționar dușman. Datorită excepționalei sale eficacități această tactică de luptă, folosită înainte și de Mircea cel Bătrîn ca și de Vlad Țepeș, a constituit mult timp forma clasică a rezistenței militare românești. Aplicarea ei, presupunînd distrugerea conștientă a nenumărate bunuri materiale, pribegii și mari privațiuni pentru locuitori, releva unitatea strînsă dintre domnitor și țară, mobilurile morale care au potențat și călăuzit lupta de veacuri a poporului român: dragostea nețărmurită față de patrie și de pămînt, ideea de drept și de dreptate, conștiința rolului de îndeplinit în această parte a Europei, de apărare a civilizației.

Războaiele purtate de Ștefan după propriile-i spuse 36 la număr¹², încheiate cele mai multe (34) cu victorii, au întărit încrederea poporului în forța pe care el o reprezenta și în destoinicia conducătorului său — după expresia vornicului Gr. Ureche — „om întreg la fire, neleneș și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gîndeai acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vîra, ca văzîndu-l ai săi să nu se îndărăpțeze, și pentru aceia rar război de nu biruia, și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea că știîndu-se căzut jos, se rădica deasupra biruitorilor”¹³.

Faptele lui Ștefan ca și actele scrise emise de la el scot în evidență energia lui extraordinară, rapiditatea cu care acționa — conștient că de ea depinde în mare măsură reușita — și pe care căuta s-o impună celor din jurul său ca și aliaților străini¹⁴.

¹¹ Cronicarul polonez Maciej Strykowski referindu-se la victoria lui Ștefan împotriva turcilor scria: „Ștefan, voievodul Moldovei... încrezîndu-se mai mult iscusinței decît puterii a lovit peste tot cumplita și marea oaste a turcilor și le-a făcut pagube cu atît mai mari, cu cît în Țara de Jos, pe unde urmau să treacă turcii, el însuși arsese totul, o înfometase și arsese iarba cu foc pentru care fapte și caii lor neinvățați cu greutatețile au pierit de foamă” (*Căldători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 453). Giovanni Maria Angiolello, participant la expediția condusă de Mahomed al II-lea în 1476, în Moldova, arăta că oastea turcească a găsit „toate satele și așezările părăsite și ogoarele arse, deoarece contele Ștefan, dîndu-și seama că nu va putea ține piept sultanului, se gîndise să izblească în alt chip. Astfel, a pus pe locuitori să fugă din țara sa dincolo de munți... De asemenea, a poruncit ca toate grînele să fie tăiate și pînă și (papura) din mlaștini și după ce s-au tăiat ierburile și grînele, a pus să fie totul ars, astfel că sultanul a rămas păcălit, deoarece crezuse că găsește țara îmbelșugată în grîne și pășuni, cum este într-adevăr, și a găsit-o deșartă de oameni și pretutindenea se ridica un praful de cărbune într-atît încît umplea cerul de fum, și de cîte ori ajungeam la popas eram cu toții negri la față... Pînă și caii sufereau din cauza prafului ce le intra în nări...” (*Căldători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 135—136, 180). Cam în același fel se exprima și cronicarul turc Hodja Husein (*Cronici turcești privind țările române*, vol. I, Sec. XV — mijlocul secolului XVII, ed. M. Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966, p. 458).

¹² Vezi Raportul lui Mateo Muriano din 1502 către dogele Veneției Leonardo Loredano în *Căldători străini despre țările române*, vol. I, p. 149.

¹³ *Letopiseșul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, ediție de C. Giurescu, București, 1916, p. 90.

¹⁴ Informat de pregătirile turcilor de a ataca Moldova el dispunea la 20 iunie 1475 să fie trimis în grabă un curier care „să se grăbească ziua și noaptea spre craiul Matiaș și să dea de știre Măriei Sale... Poate— spera el— va îndupleca Dumnezeu pe Măria Sa să se apropie de noi și de aceste margini, iute și cît mai grabnic cu putință, și ziua și noaptea, cu toate puterile Măriei Sale și cu toți oamenii pe care Dumnezeu i-a dăruit” (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 327; I. Ursu, *Personalitatea lui Ștefan cel Mare*, București, 1921, p. 29).

Mindru, cu un pronunțat sentiment al demnității, dat de încrederea în el și în ai săi, Ștefan cel Mare a întruchipat în cel mai înalt grad calitățile zdevăratului șef de stat, care știe să impună respect. Cu satisfacția datoriei împlinite pentru patrie și creștinătate, Ștefan cel Mare anunța principilor europeni biruința de la Vaslui. „Am luat sabia în mână și cu ajutorul domnului dumnezeului nostru atot puternic am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei noastre...”¹⁵.

Demn, Ștefan cel Mare transmitea în noiembrie 1502 prin starostele de Liov regelui polon să-i recunoască stăpînirea asupra Pocuției, fiind țara lui și patrimoniul lui, pe care înțelegea s-o apere cu orice preț¹⁶. Solul polon Firley, trimis de cardinalul Frederic, fratele regelui, care încerca să scuze absența cardinalului în ziua fixată pentru discuția în problema Pocuției, Ștefan îi răspundea în noiembrie 1503: „Dacă cardinalul era bolnav se găseau alții în regat, dar polonii cred că au de a face cu un copil. De acum încolo vreau să-mi păstrez propriul meu (pămînt) cu prețul capului meu”¹⁷.

În raporturile cu supușii săi, Ștefan cel Mare — informează izvoarele — era ca un părinte blînd, drept, darnic și de aceia foarte iubit de ei¹⁸. Anul morții lui Ștefan a fost un an de mare durere pentru țara Moldovei. „Atîta jale era — scria Gr. Ureche — de plîngea toți ca după un părinte al său, că toți cunoștea că s-au scăpat de mult bine și de multă apărătură”¹⁹.

Pe cît de mare oștean pe cîmpul de luptă, pe atît de mare organizator și ziditor de țară s-a dovedit Ștefan în timp de pace. Domnia lui a fost o epocă de mari înfăptuiri pe întreg întinsul Moldovei, de numeroase construcții realizate într-un „stil arhitectonic moldovenesc” ce i-au făcut, ca și faptele lui de arme, veșnic numele și pilduitoare opera.

Niciun domnitor român pînă la Ștefan cel Mare nu s-a bucurat încă din timpul vieții de o faimă internațională atît de mare ca a lui. Biruințele împotriva turcilor, venite după înfrîngerile în cascadă suferite de puternice state creștine, au stîrnit aprecieri elogioase la adresa viteazului comandant de oști și au născut speranțe în noi victorii împotriva turcilor²⁰. „Faptele tale, săvîrșite pînă acum cu înțelepciune și vitejie contra turcilor infideli, inamicii comuni, au adus atîta celebritate numelui său, — i-se adresa papa Sixt al IV-lea lui Ștefan cel Mare — încît ești în gura tuturor și ești în unanimitate foarte mult apreciat”²¹. Cronicarul

¹⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 321.

¹⁶ *Ibidem*, p. 463—464.

¹⁷ *Ibidem*, p. 472 și urm.; I. Ursu, *op. cit.*, p. 29.

¹⁸ Ștefan Voievod — informa Matteo Muriano pe dogele Veneției — „este un om foarte înțelept, vrednic de toată lauda, iubit mult de supușii săi, pentru că este îndurător și drept, veșnic treaz și darnic” (*Călători străini despre țările române*, vol. I, p. 149).

¹⁹ *Letopisețul țării Moldovei pîna la Aron Vodă (1359—1595)*, p. 91.

²⁰ După lupta de la Vaslui cronicarul polonez Jan Dlugosz i-a făcut lui Ștefan cel Mare portretul, devenit atît de cunoscut „Bărbat demn de admirat — scria ei — întru nimic inferior ducilor eroici pe care atît îi admirăm, care cel dintîi dintre principii lumii a reputat în zilele noastre o victorie atît de strălucită în contra turcilor. După părerea mea el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpînirea lumii și mai ales funcțiunea de comandant și conducător în contra turcilor, cu sfatul comun, înțelegerea și hotărîrea creștinilor, pe cînd ceilalți regi și principii creștini trîndăvesc în lene, în desfrînări și lupte civile” (*Historia Polonica*, II, col. 528).

²¹ E. Hurmuzaki, *Doc.*, II, 1, p. 12.

polonez Matei Miechowski, continuator al operii lui Jan Dlugosz, a avut, ca și maestrul său, cuvinte alese la adresa lui Ștefan cel mare²². Bonfinius, panegiristul regelui Matei Corvin, găsea că Ștefan cel Mare era „suflet viteaz și cuget neîmblinzit, pe lângă acestea neobosit și aprig la război”²³. În *Chronicon Dubnicense* voievodul moldovean este prezentat ca „bun apărător al țării sale și al poporului său, care s-a împotrivit cu bărbăție (turcilor) în mijlocul țării sale, gata să moară pentru ai săi”²⁴. Cronica rusă *Hustînscaia Letopis*, referitor la moartea lui Ștefan cel Mare, însemna; „A murit Ștefan, voievodul Moldovei, oștean viteaz, ca un al doilea Alexandru; de multe ori a biruit pe împăratul turcesc cu oștile lui cele mari, de asemenea și pe tătari și pe Matiaș, regele Ungariei, și pe regele Poloniei, Albert”²⁵.

Amintirea lui Ștefan a dăinuit în cursul secolelor în mediul românesc și călători străini în țările noastre au putut observa cât de vii erau în conștiința poporului faptele sale vitejești. Generalul maghiar Prépostvári, cunoscător al realităților românești din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, căutînd să-l atragă pe Aron Vodă Tiranul, domnul Moldovei, în coaliția anti-otomană ce se crease în îndemna prin scrisoarea din 25 decembrie 1593 să urmeze pilda lui Ștefan cel Mare. „Măria Ta — scria el — acum ți-ai putea trece la nemurire faima Măriei Tale de viteaz, rămînîndu-ți pe vecie același renume bun al înaintașului Măriei Tale, evlaviosul Ștefan Vodă de odinioară, a cărui slavă de viteaz mai trăiește și acum și nici nu se va stinge slava lui cît va ființa lumea”²⁶.

Numele lui Ștefan cel Mare, ca și cel al lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș sau Mihai Viteazul, a căpătat cu trecerea vremii valoare de simbol al voinței poporului român de a trăi liber, de sine stătător. Amintirea faptelor lui de vitejie a întărit conștiința națională, a cimentat unitatea și forța morală a națiunii, a constituit în împrejurări grele suportul neclintirii noastre, al hotărîrii ferme de a învinge și depăși dificultățile și de a ne ridica prin propriile eforturi în rîndul țărilor civilizate ale lumii.

Nemuritor prin tot ce ne-a lăsat ca testament al bogăției și puterii noastre pe acest pămînt, Ștefan cel Mare „dovedește — scria marele Sadoveanu — că anume domni nu pier decît prin pulberea lor. Puterea lor adevărată strălucește dincolo de ceea ce numesc oamenii de rînd moarte. La sfînta Putna, unde măria sa și-a așezat singur mormîntul și piatra cu inscripție între flori de acantă, nu s-a stins nici o clipă candela aprinsă în iulie 1504”²⁷.

²² „O, bărbat triumfător și biruitor asupra tuturor regilor vecini, învingător glorios — exclama Miechowski cu prilejul morții lui Ștefan. O, bărbat fericit, care a deținut toate darurile Fortunei, cu cornul plin al abundenței. . . Merită să fie numărat între eroii vremurilor noastre” (P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, anul XI, fasc. 2, 1960, p. 208).

²³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 212.

²⁴ *Ibidem*, p. 213.

²⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 223.

²⁶ A. Bitay, *Din „soarta faimei” lui Ștefan cel Mare. O apreciere maghiară din 1593*, în „Revista istorică”, ian. — mart. 1936, p. 11.

²⁷ Mihail Sadoveanu, *Viața lui Ștefan cel Mare*, Editura pentru literatură și artă, București, 1954, p. 226.

ETIENNE LE GRAND — PERSONNALITÉ MARQUANTE DE L'HISTOIRE ROUMAINE

RÉSUMÉ

L'auteur brosse le tableau d'Etienne le Grand, en tant qu'organisateur de pays, diplomate habile ayant un large horizon, commandant d'armées, demeuré célèbre dans l'histoire. On présente l'écho international des victoires remportées par Etienne le Grand, la manière dont les contemporains ont apprécié sa personnalité et dont elle est demeurée gravée dans la mémoire du peuple roumain. Immortel de par ses actions, le nom d'Etienne le Grand, de même que ceux d'autres princes roumains, a fait renforcer la conscience nationale, raffermir l'unité et la force morale de la nation, a constitué en de dures circonstances le support de la résistance roumaine, „de la ferme volonté de triompher dans la lutte, de surmonter les difficultés et d'élever le pays, par le travail, au niveau des pays civilisés”.

POLITICA EXTERNĂ A MOLDOVEI ÎN VREMEA LUI ȘTEFAN CEL MARE: PUNCTE DE REPER¹

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Cînd, în primăvara anului 1477, într-o etapă critică a luptei împotriva puterii otomane, solii trimiși de Ștefan cel Mare la Veneția expuneau senatului punctul de vedere al domnului lor cu privire la acțiunea comună de indignuire a vertiginoasei expansiuni turcești, ei afirmau răspicat că participarea Moldovei la luptă fusese rezultatul exclusiv al hotărîrii domnului, care acționase din proprie inițiativă și determinat doar de interesele țării sale: „ei au spus — relatează izvorul — că voievodul Ștefan a început războiul împotriva turcilor din propria sa inițiativă și că *este stăpîn neatîrnat al țării și poporului său*” (s.n.; „dixerunt voyvodam Stephanum ultro et sponte sua bellum adversus Turcos suscepisse esseque liberum dominum status et gentium suarum”)². Dincolo de interesul imediat de care era legat — încercarea de a consolida alianțele în care își încadraseră lupta împotriva puterii otomane și de a determina intensificarea ei —, mesajul adresat Veneției de Ștefan prin solii săi exprimă *sensul dominant al întregii sale politici externe*, care nu a fost altceva decît un efort permanent pentru a asigura libertatea Moldovei împotriva tendințelor de dominație manifestate de marile puteri vecine. Cu domnia lui Ștefan a culminat lupta desfășurată de Moldova de la începuturile ei ca stat de sine stătător pentru a-și apăra existența. La capătul domniei de aproape jumătate de secol a lui Ștefan, opera întemeietorilor țării a fost desăvîrșită iar locul Moldovei a fost definitiv fixat în cadrul sistemului de state din Europa răsăriteană și sud-estică.

¹ Dat fiind caracterul de sinteză al articolului de față, indicațiile bibliografice au fost reduse la cele strict necesare. Amintim că lucrările de ansamblu fundamentale asupra politicii externe a Moldovei lui Ștefan cel Mare sînt: N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914; idem, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, București, 1925; Al. V. Boldur, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iași, 1943 (Extras din „Studii și cercetări istorice”, XVII). Pentru numeroasele contribuții speciale asupra acestui aspect al politicii lui Ștefan, v. *Bibliografia istorică a epocii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 641—675.

² N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, *Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, București, 1914, p. 42—43 (Extras din Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXXVIII).

Remarcabila afirmare pe plan internațional ca și puternicul eșan de creație spirituală al Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea, au fost produsul unei energii colective deosebit de viguroase declanșate și îndrumate de o excepțională personalitate; în istorie, numele *Moldovei* și al lui *Ștefan* au intrat indisolubil legate.

1. *Țara și domnul*. Pe harta politică a Europei, Moldova a apărut în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ca urmare a unui lent efort de agregare a formațiilor politice preexistente. Factorul unificator a fost țara din valea riului Moldova ai cărei voievozi au reușit, la capătul unui îndelungat proces încheiat abia în ultimul deceniu al secolului XIV, odată cu alipirea „Țării de Jos” la „Țara de Sus”, să întemeieze cea de a doua „Țară Românească”. Contemporanii străini ca și autohtoni cunoșteau bine comunitatea de origine și limbă a românilor din Moldova și Țara Românească; în izvoarele vremii, Moldova e în chip obișnuit numită *Valachia*, adică „Țara Românească”, sau mai precis „Valachia minor”, „Țara Românească cea mică”, pentru a o deosebi de „Valachia major”, cea din sudul Carpaților, care își făcuse mai timpuriu intrarea în istorie. Unul din cei mai calificați cunoscători străini ai realității românești în veacul al XV-lea, umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus rătăcit la curtea regală a Poloniei în zilele regelui Cazimir IV Jagiello și ale lui Ștefan cel Mare — cu care s-a aflat dealtminteri în legături directe — a subliniat în chipul cel mai categoric, odată cu însemnătatea rezistenței românești împotriva expansiunii otomane, unitatea poporului care dăduse naștere Țării Românești și Moldovei: „Adușă aici — scria în 1490 umanistul italian în proiectul de cruciată întocmit cu prilejul congresului convocat în acest scop la Roma de papa Inocențiu VIII — expedițiile de atâtea ori întreprinse <de turci> și tot de atâtea ori ineficace împotriva valahilor, care neam e astăzi divizat în două părți (s.n. = quae gens hodie in duas partes divisa), dintre care niciuna, cînd a cunoscut maximum de înflorire, nu trimitea în război mai mult de 16000 de ostași. Și totuși acei dintre ei care se numesc Besserabi³ nu numai au rezistat timp foarte îndelungat cu forțe atât de mici împotriva întregii puteri a turcilor, dar foarte adesea chiar i-au atacat, înainte de a-l pierde, din pricina luptelor interne crîncene, pe acel mare comandant și domn al lor, Vladislav Dracula; de care fiind lipsiți, de mirare că nu au succumbat pe dată, cu totul. Mult timp după aceasta, au ajuns la supunere, astfel totuși încît și-au păstrat toate așezămintele lor, averea și pînă aproape și libertatea. Iar moldovenii, deși au pierdut pe țărmul Mării Negre orașele Moncastru și Licostomo, dintre care cel dintîi e așezat la gura Nistrului iar celălalt pe lacul Tyagola, își mențin și păzesc și acum restul țării lor, și au provocat adesea, în mai multe rînduri, în anii precedenți pierderi atât de mari sultanului, încît acesta a fost silit în cele din urmă să-l numească aliat și prieten pe Ștefan, domnul moldovenilor — și vasal al ilustrului rege al Poloniei — care a cedat nu sub presiunea armelor ci sub anumite condiții”⁴.

³ E vorba de locuitorii Țării Românești, astfel numită după dinastia Intemcietorilor țării.

⁴ Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, ed. Irmina Lichońska și Thaddeus Kowalewski, Varsavia, 1964, p. 50 (Academia Scientiarum Polona, Institutum studiis classicis promovendis). Și bizantinul Chalkokondylas, contemporan și el al lui Ștefan, știa că românii, pe care li numește daci, „sînt împărțiți în două domnii, în Bogdania și în țara aceasta de la Istru... „Faptul că istoricul bizantin li numește daci pe toți româ-

Moldova, „Țara românească” de la răsărit de Carpați, și-a atins frontierele istorice „de la munte pînă la țărmul mării”, înscrise în titulatura domnească, în timpul domniei lui Roman I. Înfăptuirea unității teritoriale a fost însoțită de un efort paralel de centralizare instituțională. Întărirea progresivă a domniei, principala instituție a centralizării, în detrimentul mării boierimi care încerca să o tuteleze și să-i îngrădească acțiunea în limitele intereselor ei a dat posibilitate Moldovei să reziste presiunilor exercitate din afară și încercărilor repetate, ale Ungariei îndeosebi, de a o subjuga. În timpul lui Alexandru cel Bun, datorită consolidării interne, Moldova își întărește poziția internațională. Dar rezultatele greu obținute în procesul lent de „întemeiere” a Moldovei amenințau să fie compromise ca urmare a reacțiunii boierești în anii care au succedat dispariției lui Alexandru cel Bun. Lupta facțiunilor boierești pentru controlul puterii a deschis larg poarta intervenției străine în viața politică a țării. Însăși unitatea teritorială a acesteia a fost pusă în primejdie și, în câteva rînduri, Moldova a fost împărțită pentru a satisface pretențiile pretendenților la domnie, exponenți ai diferitelor facțiuni ale boierimii; poziții strategice cheie, cum erau Chilia și Hotinul, au fost cedate Ungariei și Poloniei de unii domni, ca zălog al fidelității lor. Instituția domniei a fost grav diminuată pe plan intern și extern, în folosul mării boierimi și al celor două puteri care își disputau controlul asupra Moldovei. Din această situație care îi amenința însăși existența, Moldova a fost salvată și ridicată la rang de putere europeană de Ștefan cel Mare.

În acțiunea lui Ștefan, lupta pentru întărirea domniei și pentru afirmarea Moldovei ca stat de sine stătător în relațiile externe au fost doar manifestările diferite ale aceluiași țel. Efortul domnului de a consolida domnia, de a-i elimina pe pretendenți — instrumentele tendințelor centrifuge ale mării boierimi —, de a da acțiunii puterii sale o largă bază socială, prin strînsa cooperare cu mica boierime și țărănimea liberă cărora le-a ocrotit stăpînirea de pămînt împotriva tendințelor acaparatoare ale marelui domeniu, de a întări organizarea instituțională a statului, cu precădere a organelor locale ale puterii domnești, și mai ales de a alcătui un instrument eficient de apărare a țării, înzestrată acum cu o forță militară de rezistență careia se vor frînge toate încercările puterilor vecine de a o domina, au oferit Moldovei posibilitatea de a se afirma pe plan internațional mult peste nivelul resurselor ei economice și al potențialului ei uman.

Decisivă în constituirea unei forțe militare de prim plan a fost lupta și durabila adeziune a locuitorilor țării la politica lui Ștefan. Doar sentimentul că lupta domnului de apărare a țării împotriva cotoșirii străine era propria lor luptă, doar convingerea că domnul era exponentul intereselor lor e în măsură să explice participarea populației la efortul apăsător și de lungă durată pe care i l-a impus Ștefan și masivele contingente pe care

nii, nu numai pe cei din Țara Românească și Moldova, dar și pe cei din Transilvania — e o dovadă limpede a cunoașterii de către el a unității lor etnice, în ciuda faptului că trăiau în formații politice deosebite. Transilvania e în opera istoricului bizantin „Dacia peonilor”, așadar o țară care din punctul de vedere al populației era o parte a teritoriului locuit predominant de români (= daci), dar care din punct de vedere politic era încadrată în regatul ungar (unguri = peoni, de la pannoni, locuitori ai vechii Pannonii); Laonic Chalkokondyl, *Expuneri istorice*, trad. de V. Grecu, București, 1958, p. 63 (Scriptores byzantini, II).

i le-a oferit. Ocrotind interesele fundamentale ale poporului peste care domnea, făcându-l părtaș conștient al sacrificiilor și în egală măsură al beneficiilor efortului său, Ștefan a reușit să-și întemeieze fapta eroică pe cea mai largă adeziune socială posibilă în condițiile epocii. Numai trăinicia acestei legături poate explica excepționala capacitate de rezistență a țării și de reconstituire a puterii ei militare în situațiile cele mai critice și îndată după cele mai grele înfringeri. „Și unde-l biruia alții nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos să rădica deasupra biruitorilor”, caracterizează sintetic Grigore Ureche remarcabila forță de redresare după catastrofă a lui Ștefan ⁵ a cărei singură explicație este răsunetul adânc al luptei sale în conștiința celor pe care întemeiasă apărarea țării. Pe această temelie sigură, de autentică adeziune a forțelor celor mai dinamice ale societății moldovenești, și-a rezemat Ștefan politica sa externă.

2. *Cadrul internațional al politicii lui Ștefan.* Cadrul extern în care s-a desfășurat politica externă a lui Ștefan a fost concurența a trei mari puteri — Ungaria, Polonia și Imperiul otoman — pentru dominarea țării. Obiectivul principal al acestei concurențe era, pentru Ungaria și Polonia controlul însemnatelor drumuri comerciale care străbăteau Moldova și, prin mijlocirea lor, al legăturii cu gurile Dunării și cu Marea Neagră. Punctele principale de fixare a rivalităților în această regiune au fost cetățile Chilia și Cetatea Albă, ambele poziții strategice și economice de primă însemnătate.

Rivalitatea ungaro-polonă s-a manifestat încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe măsura eliberării țării de sub dominația tătară. Supusă presiunii concomitente a celor două regate catolice, Moldova a optat pentru Polonia, a cărei suzeranitate a acceptat-o în 1387 — după încorporarea definitivă de către aceasta a Rusiei haliciene (1386) — pentru că, spre deosebire de Ungaria, regatul polon nu a încercat să instituie o dominație efectivă asupra țării. O deosebire esențială în politica celor două regate catolice a decurs din atitudinea lor față de populația ortodoxă intrată sub stăpânirea sau în sfera lor de influență: în vreme ce Ungaria a aplicat în secolul al XV-lea ca și înainte o politică de catolicizare forțată a ortodocșilor, Polonia se resemnase să accepte confesiunea populațiilor ortodoxe și, odată cu aceasta, să respecte un aspect însemnat, în condițiile societății medievale, al autonomiei lor interne. În legătură cu Polonia, Moldova a găsit așadar un sprijin împotriva tendințelor de dominație ale Ungariei, în condiții de respectare a autonomiei ei.

Ungaria nu a acceptat fără reacție situația creată în 1387 prin stabilirea raporturilor de suzeranitate-vasalitate între Polonia și Moldova. În chip repetat, regatul ungar s-a străduit să readucă țara în obediența sa. În câteva rânduri, în anii de anarhie și slăbiciune internă care au separat moartea lui Alexandru cel Bun (1432) de înscăunarea lui Ștefan cel Mare (1457), regatul ungar a reușit să instaureze domni favorabili restabilirii suzeranității sale și chiar să instaleze la Chilia o garnizoană ungară. Constant însă, Moldova a revenit la legătura cu Polonia, care corespundea mai bine intereselor ei.

Expansiunea otomană după cucerirea Constantinopolului de către turci a adăugat un element nou, cu consecințe deosebit de grave, la cadrul

⁵ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II, ed. P. P. Panaitescu, (București), 1958, p. 120.

tradițional al poziției internaționale a Moldovei rezultat din rivalitatea polono-ungară. Stăpînirea strîmtorilor a determinat Poarta otomană să-și impună hegemonia asupra regiunii Mării Negre, mai întîi sub forma tributului, acceptat de Moldova la scurt interval după intrarea lui Mehmet II în Constantinopol, apoi sub forma anexării la imperiu a teritoriilor riverane sau a principalelor puncte strategice ale acestora. Marea Neagră, odinioară zona cea mai activă a marelui comerț internațional, al schimburilor de produse între Orientul asiatic și Europa, devine treptat, în curs de cîteva decenii după cucerirea Constantinopolului de către turci, o zonă controlată aproape exclusiv de Imperiul otoman, în folosul economiei sale. Domnia lui Ștefan cel Mare se încadrează cronologic în procesul de aservire a Mării Negre de către turci. În convulsii provocate de acest proces și în încercarea de a împiedica desăvîrșirea lui, Moldova lui Ștefan a jucat un rol de însemnătate deosebită. Încadrată într-o largă coaliție de forțe, lupta lui Ștefan împotriva puterii otomane în ascensiune a avut caracterul unui mare efort pentru salvarea libertății Mării Negre și pentru controlul gurilor Dunării.

Politica externă a lui Ștefan a fost o luptă constantă purtată pentru a restabili și apăra independența Moldovei în raporturile cu cele trei mari puteri care și-au disputat dominația asupra ei. Pas cu pas, îmbinînd acțiunea diplomatică cu cea militară, neabătut de eșecuri, Ștefan a reușit să dea Moldovei cel mai înalt prestigiu internațional din întreaga ei istorie.

3. *Emanciparea de sub tutela Ungariei și a Poloniei.* Instaurat la domnie cu concursul lui Vlad Țepeș, care gravita în sfera de influență a Ungariei, Ștefan a readus curînd politica externă a Moldovei pe făgașul ei tradițional, fixat de Petru Mușat în 1387. Pentru a smulge recunoașterea din partea Poloniei care găsisese în Petru Aron, domnul izgonit, un colaborator fidel, Ștefan întreprinde o expediție militară în regatul vecin, acțiune care a dat roadele așteptate. Regele Cazimir, angajat cu toate forțele sale în lupta deschisă în 1454 împotriva Ordinului teuton, acceptă propunerile de reconciliere ale noului domn al Moldovei. Convenția încheiată la Overchelăuți, la 4 aprilie 1459, între Ștefan și plenipotențiarii regelui polon, a restabilit pacea între cele două țări și a pus bazele noii lor colaborări. Textul convenției, confirmat și mult dezvoltat trei ani mai tîrziu, reflectă fidel statutul extern foarte modest încă al Moldovei la începutul domniei lui Ștefan. Domnul Moldovei se angaja să nu stabilească altă legătură externă în afara celei cu Polonia, să dea ajutor suzeranului său împotriva păgînilor — aluzie evidentă la tătari — și, desigur, să se înfățișeze pentru omagiu lui Cazimir, potrivit tradiției, de îndată ce acesta se va apropia de hotarul Moldovei. Cetatea Hotin, ocupată încă dinainte de domnia lui Ștefan de poloni, era lăsată în stăpînirea lor ⁶.

Restabilirea relațiilor tradiționale cu Polonia însemna implicit îndepărtarea de Ungaria și, virtual, redeschiderea conflictului cu aceasta și cu aliații ei. Semnele prevestitoare ale conflictului nu au întîrziat să apară; în octombrie 1460, Vlad Țepeș încerca să-și asigure concursul sașilor și al secuilor

⁶ Textul convenției de la Overchelăuți se găsește la I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 266—268.

în eventualitatea unui atac din partea Moldovei sau a Imperiului otoman⁷. Cîteva luni mai tîrziu, în iulie 1461, e semnalată prima incursiune a lui Ștefan în regiunea secuiască, unde se refugiase, probabil, Petru Aron, în nădejdea de a recîștiga cu concursul Ungariei terenul pierdut. În 1462, în cadrul creat de negocierile prealabile și de apropierea turco-polonă și în urma tratatului încheiat cu Polonia, la 2 martie 1462⁸, Ștefan atacă Chilia, concomitent cu o flotă otomană, în vreme ce oștile turcești, comandate de însuși sultanul Mehmet II, înaintau în Țara Românească pentru a-l izgoni pe Vlad Țepeș și a supune țara. Eșecul primei sale încercări nu a făcut decît să amîne cu cîțiva ani readucerea Chiliei în stăpînirea Moldovei; în 1465, un atac prin surprindere și probabil convențe dinlăuntru cetății i-au îngăduit lui Ștefan să recîștige pentru Moldova importantul și atît de contestatul punct de control al circulației navale la gurile Dunării care era Chilia. Primul mare obiectiv al politicii externe a lui Ștefan era astfel atins.

Cucerirea Chiliei de către Ștefan era o lovitură prea grea pentru Ungaria și pentru veleitățile ei tradiționale de expansiune la gurile Dunării, pentru ca regele Matei Corvin să o accepte fără reacție; o confruntare directă între Ungaria și Moldova nu mai putea fi ocolită. Presimțind reacția regelui Ungariei și încercînd să o preîntîmpine, Ștefan încurajează mișcarea autonomistă a stărilor privilegiate din Transilvania (1466), declanșată de apăsătoarea fiscalitate a curții din Buda. Primejdia pe care o constituia această mișcare și legătura ei cu Moldova l-au determinat pe Matia Corvin să reacționeze grabnic. Campania întreprinsă de rege în Transilvania (1467) a reușit să înăbușe în fașă răscoala⁹.

Încurajat de acest succes ușor, Matei Corvin trece Carpații în Moldova în decembrie 1467, în fruntea unei mari oști, hotărît să-l scoată din domnie pe Ștefan și să readucă țara în obediența Ungariei. Dar la Baia (14—15 decembrie 1467) — deși datorită unor informații primite la timp, oastea lui Matei Corvin a reușit să scape de acțiunea de nimicire preconizată de domnul Moldovei —, avîntul ofensivei ungare a fost oprit. În urma unei lupte încheiate cu pierderi grele de o parte și de alta, regele Ungariei s-a retras în grabă din Moldova, fără a-și fi atins țelul. Politica lui Ștefan de emancipare de sub tutela străină înregistra astfel un nou mare succes pe cîmpul de luptă. În ciuda defectiunii, în timpul luptei, a unei părți a boierimii sale, ostilă tendințelor centralizatoare manifestate încă de la începutul domniei, Ștefan a reușit să înfrîngă una din cele mai însemnate încercări ale Ungariei de a supune Moldova. Eșecul grav suferit în Moldova și deschiderea unui nou conflict, cel cu Boemia¹⁰, spre care se îndreptau acum veleitățile de expansiune ale lui Matei Corvin, l-au îndepărtat de la gîndul unei campanii de revanșă împotriva lui Ștefan. De fapt, *campania eșuată din decembrie 1467 a fost ultima încercare a Ungariei de a aduce*

⁷ G. Gündisch, *Vlad Țepeș und die sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în „Revue roumaine d'histoire”, VIII, 1969, 6, p. 992.

⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 282—294.

⁹ Konrad Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a Transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai” Series Historia, 1972, 2, p. 1—30.

¹⁰ Ș. Papacostea, *La guerre ajournée : les relations polono-moldaves en 1478. Réflexions en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi — Callimachus*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XI, 1972, 1, p. 6.

Moldova, prin forța armelor, sub dominația sa. Îndepărtarea primejdiei și slăbirea presiunii ungare în anii următori avea să creeze pentru Moldova o nouă conjunctură internațională de care Ștefan avea să o folosească din plin.

Deocamdată, în așteptarea unei reluări a ofensivei ungare, domnul Moldovei și-a consolidat legăturile cu Polonia; un nou tratat încheiat la începutul anului 1468, la o dată când o campanie ungară de revanșă părea încă inevitabilă, confirmă legătura dintre cele două țări în formulele tradiționale cele mai apăsătoare: Ștefan se obliga să furnizeze suzeranului său ajutor militar împotriva tuturor adversarilor săi, renunța la orice inițiativă de politică externă și se angaja să presteze regelui Cazimir omagiul vasalic, act care singur, în concepția politică a evului mediu, crea efectiv legătura între suzeran și vasal¹¹. Curînd însă, pe măsură ce a devenit evident că angajarea Ungariei în războiul din Boemia era un fenomen de durată și că deci regatul vecin nu era capabil de un nou mare efort de subjugare a Moldovei, Ștefan și-a desprins țara din clauzele atât de stricte ale angajamentelor impuse de Polonia. Începînd încă din anul următor (1469), cînd sînt sennalate și primele inițiative de împăcare ale lui Matei Corvin către domnul Moldovei, Ștefan refuză, în termeni diplomatici, să se înfățișeze la Cazimir pentru a-i depune omagiul vasalic și să consacre astfel legătura de strictă dependență acceptată în principiu în anii precedenți. Refuzul asemănător din anul următor (1470) l-a determinat pe regele Cazimir să-l someze pe domnul Moldovei, în termenii cei mai categorici, să se înfățișeze în 1471 pentru a depune omagiul, amenințîndu-l că în caz contrar „îl va socoti nu vasal, ci dușman” („illum și aliter ageret, non pro feudali sed pro hoste habiturum”). Dar Ștefan consolidase îndeajuns situația internă și externă a Moldovei pentru a putea rezista cu succes la aceste presiuni. Angajat din 1471 în conflictul pentru succesiunea coroanei boeme, după moartea lui Gheorghe Podiebrad, regele Cazimir nu a fost în măsură să dea curs amenințărilor sale. Invitat de regele polon în 1471 să participe cu un corp de oaste la campania pregătită împotriva lui Matia Corvin, Ștefan refuză să-și angajeze țara într-o acțiune militară care nu corespundea intereselor ei¹². *Prin această succesiune de refuzuri de a da curs clauzelor tratatelor cu Polonia care limitau libertatea de acțiune a țării pe plan internațional, Ștefan a așezat, în fapt, relațiile Moldovei și cu regatul din nord pe o bază nouă. Rezistența încununată de succes a lui Ștefan la invazia ungară și la presiunile politice ale Poloniei a asigurat în cele din urmă Moldovei libertatea de acțiune pe plan internațional. Acum cîmpul era deschis pentru lupta împotriva celui de al treilea adversar, a cărui rapidă expansiune amenința grav și Moldova.*

4. *Lupta împotriva puterii otomane.* Îndată după eucerirea Constantinopolului, sultanul Mehmet II, hotărît să reconstituie cadrul teritorial al Imperiului bizantin pe care îl moștenise, a trimis somații ultimative tuturor puterilor pontice, impunîndu-le să recunoască noua autoritate care asumase controlul trecătorilor Mării Negre. În interval de cîțiva ani, Caffa, Moldova și Trapezuntul s-au supus injoncțiunii sultanului, sprijinită în

¹¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 300–304.

¹² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 311–314.

cursul anului 1454 pe o expediție navală de intimidare în bazinul pontic. În acord cu Polonia, statul suzeran, Moldova a acceptat în 1455—1456, în timpul domniei lui Petru Aron, să plătească tributul, ca semn de răscumpărare a păcii de la turci. Dar, dincolo de această îndatorire impusă țării și care nu-i afecta autonomia, expansiunea otomană conținea o primejdie mult mai gravă, care decurgea din determinarea Porții de a transforma Marea Neagră într-o anexă a Imperiului otoman și de a subordona produsele țărilor pontice necesităților economice și militare ale acestuia. Încercarea de a împiedica, în coaliție cu celelalte puteri antiotomane, transformarea acestei perspective în realitate a fost mobilul principal al intrării lui Ștefan în lupta împotriva turcilor. Strins legat de acest aspect a fost acela, mai evident, al luptei pentru controlul Dunării de Jos.

Lupta dintre Ștefan și Radu cel Frumos, domnul Țării Românești instaurat de turci, luptă care a precedat și pregătit înfruntarea dintre Moldova și Poarta otomană, a avut tocmai acest caracter de concurență pentru controlul cursului inferior al Dunării. După expediția fulger în cursul căreia a dat foc Brăilei și Cetății de Floci (1470), după campania de represalii a domnului muntean, încheiată cu o grea înfrângere la Soci (1471), după, probabil, alte ciocniri (în 1472), Ștefan intră în Țara Românească în fruntea unei puternice armate (noiembrie 1473), îl izgonește pe Radu cel Frumos, domnul fidel turcilor, și atrage Țara Românească în sfera sa de influență. În același timp, domnul Moldovei denunță înțelegerea cu Poarta otomană și încetează de a mai plăti tributul pe care pînă atunci îl trimisese cu regularitate sultanului.

Acțiunea lui Ștefan deschidea un nou front, extrem de periculos pentru Imperiul otoman într-un moment cînd acesta se afla angajat într-o luptă decisivă în Asia, împotriva statului turemen al Berbecului Alb (Akkojunlu), condus de Uzun Hassan, și în Europa, împotriva unei grupări de forțe în fruntea căreia se afla Veneția. Coalizarea tuturor forțelor ostile Porții otomane din Europa și Asia în timpul marelui război turco-venețian (1463—1479) a creat un pericol grav pentru puterea otomană¹³; aderînd la această grupare de forțe și devenind în scurt timp unul din factorii ei cei mai de seamă, Ștefan a scos politica externă a Moldovei din cadrul local al rivalității ungaro-polone pentru a o integra într-una din problemele dominante ale relațiilor internaționale. Prin această inițiativă și prin rezultatele dobîndite în desfășurarea ei, Moldova a devenit o putere europeană.

Eșecul încercărilor repetate ale puterii otomane de a domina situația de la Dunărea de Jos cu mijloacele militare locale l-a silit pe sultan să îndrume spre Moldova o mare armată, sustrasă teatrului de operații anti-venețiene din apusul Peninsulei Balcanice, pentru a stinge noul focar care amenința să devină deosebit de primejdios. Speranța sultanului că Moldova va sucomba sub masivitatea loviturii pe care i-o pregătise s-a spulberat însă la Podul Înalt (ian. 1475), unde marea armată condusă de Suleyman eunucul a suferit o înfrângere totală. Evenimentul revela Europei nebanuita putere militară a Moldovei.

¹³ Pentru chestiunile legate de marea coaliție antiotomană inițiată de Veneția și la care a aderat și Ștefan, v. Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains au Moyen Âge*, în vol. *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Firenze, 1973, p. 611—624.

Conștient că sultanul nu putea tolera situația creată de grava înfrângere suferită și că nouă încercare de puteri între Moldova și Imperiul otoman era inevitabilă, Ștefan întreprinde, îndată după victorie, pregătirea militară și diplomatică a noii faze a războiului. Rezemîndu-se solid pe marele succes militar dobîndit la Podul Înalt, care a introdus Moldova în rîndul factorilor de seamă ai politicii internaționale în sud-estul și răsăritul Europei, Ștefan desfășoară o largă acțiune diplomatică. Trecînd peste îngrădirile puse în trecut de cele două puteri care își disputau suzeranitatea asupra Moldovei — Polonia și Ungaria — și care contestaseră constant Moldovei dreptul de inițiativă pe plan extern și se străduiseră să subordoneze complet politica externă a țării propriilor direcții și interese pe plan internațional, Ștefan întreprinde demersuri diplomatice pe lîngă toate forțele care participau la lupta antiotomană sau pe lîngă cele pe care nădăjduia să le poată atrage în coaliție. Solii trimise de domnul Moldovei străbat acum în toate direcțiile drumurile Europei pentru a pregăti condițiile cele mai favorabile inevitabilei noi încercări de puteri cu Poarta otomană. La Caffa, centrul a ceea ce mai rămăsese din puterea de odinioară a Genovei în Marea Neagră, la tătarii din Crimeea și la cei de pe Volga, în Polonia și Ungaria, la Venetia și la Roma, diplomația moldoveană, desfășoară o remarcabilă activitate pentru a sprijini efortul militar al țării.

Evenimentele din hanatul Crimeei, unde se înfruntau o facțiune pro-otomană și una favorabilă puterilor creștine erau mult prea însemnate pentru ca Ștefan să nu încerce să influențeze în sensul intereselor țării sale evoluția situației. Debarcarea unui corp de oaste moldoveană la Mangop, principat de la conducerea căruia Ștefan l-a înlăturat pe cumnatul său principele Isaico, favorabil turcilor, înlocuindu-l cu fratele acestuia, Alexandru, adept al luptei antiotomane, a avut drept principal țel dobîndirea unui punct de reazem deosebit de însemnat pentru încercarea de a influența desfășurările politice din Crimeea. Succesul în această direcție ar fi permis constituirea unei largi grupări de forțe antiotomane în nordul Mării Negre și stabilirea contactului direct, prin Caucaz, cu statul lui Uzun Hassan, a cărui reîntoarcere în acțiune era așteptată de puterile europene și cu care Ștefan s-a menținut permanent în contact¹⁴. După încercări zadarnice de a determina Polonia să părăsească orientarea de politică externă de pînă atunci și de a o atrage în conflictul cu turcii, Ștefan încheie alianță cu Ungaria, mult mai vital interesată decît Polonia în efortul de îndiguire a expansiunii otomane. Pregătită de îndelungate negocieri în vederea restabilirii relațiilor dintre cele două state, — negocieri a căror inițiativă timpurie (încă din 1469) i-a revenit lui Matei Corvin — noua legătură dintre Ungaria și Moldova nu mai păstra din trecut decît *forma unui raport feudo-vasalic care acoperea de fapt un tratat de alianță orientat împotriva adversarului comun care era Imperiul otoman* (iulie 1475)¹⁵. Deosebit de limpede străbate intenția lui Ștefan de a da tratatului acest caracter strict, de alianță antiotomană, din clauza care excludea Polonia din rîndul adversarilor Ungariei împotriva căruia Ștefan se angaja să-l sprijine cu forța sa militară pe Matia Corvin („excepto rege Polonie et Corona ejus”). *Refuzînd să se an-*

¹⁴ Amploarea excepțională a politicii pontice a lui Ștefan a fost pusă pentru prima oară în lumină de istoricul polon M. Małowist, *Kassa kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453—1475*, Warszawa, 1947.

¹⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 330—336.

gajeze în vreo acțiune antipolonă în slujba regelui Ungariei, tot astfel după cum cu patru ani în urmă refuzase să se asocieze la o acțiune militară polonă împotriva Ungariei, Ștefan își manifesta în chip evident hotărârea de a limita strict angajamentele externe ale Moldovei la inițiativele care corespundeau intereselor ei.

Înțelegînd însemnătatea decisivă pentru evoluția ansamblului războiului antiotoman a frontului deschis de Ștefan cel Mare, Veneția acreditează un ambasador pe lângă curtea din Suceva, cea dintîi misiune diplomatică cu caracter permanent instituită de vreo putere europeană în țările române. La Roma ca și la Buda, diplomația venețiană sprijină revendicările domnului Moldovei în folosul luptei pe care o purta împotriva puterii turcești. Senatul venețian și-a manifestat în chip răspicat interesul deosebit pentru lupta angajată de Ștefan, atunci cînd cerea ambasadorului trimis în Moldova ca, în trecere prin Buda, să explice la curtea ungară însemnătatea atribuită de Veneția acțiunii lui Ștefan: „Nu e nimeni — arăta Senatul venețian în instrucțiunile sale — care să nu înțeleagă cit de mult poate influența Ștefan desfășurarea evenimentelor, atît într-un sens cit și într-altul” („quantum Stephanus in utrumque casum et fortunam, tam prodesse quam obesse <potest>, nemo est qui non intelligat . . .”) ¹⁶.

Gravitatea pentru Poarta otomană a situației create în Crimeea, ca urmare a ciocnirii facțiunilor din conducerea hanatului tătăresc și a acțiunii lui Ștefan la Mangop, l-a determinat pe sultanul Mehmet II să amîne campania împotriva Moldovei, pentru a influența în sensul intereselor turcești evoluția evenimentelor în acest nou sector al confruntării cu coaliția antiotomană. Pentru a preîntîmpina primejdia, Mehmet II trimite un însemnat corp de oaste în Crimeea, transportat de o mare flotă; capitularea Caffei (iunie 1475) atrage la scurt interval intrarea sub stăpînire otomană a tuturor așezărilor genoveze din Crimeea. După o îndelungată rezistență a fost luată cu asalt și cetatea Mangop. Fapt și mai grav, hanatul Crimeei intră în dependența Porții otomane, forțele sale militare urmînd să-și coordoneze de acum înainte acțiunile cu cele ale Imperiului otoman. Sultantul își desăvîrșise astfel pregătirile pentru noua lovitură împotriva Moldovei. Țara se afla acum prînsă în cleștele turco-tătar; premisele pentru îngenunchierea ei erau astfel pregătite.

Dar în ciuda imensei concentrări de forțe realizate de sultan în primăvara anului 1476 în vederea campaniei destinate să elimine Moldova din tabăra adversarilor Imperiului otoman și a conjugării puterii turcești și tătare, țara, sub conducerea domnului său, a reușit să reziste șocului și să iasă învingătoare din înclăștai. Dacă oastea lui Ștefan, sub presiunea masei covîrșitoare a armatei otomane, a cedat la Războieni, unde a fost nimicită o parte însemnată a boierimii moldovene, în schimb, sultanul nu a putut cuceri niciuna din cetățile Moldovei, a căror rezistență prelungită a determinat cotitura în evoluția campaniei. Retragerea precipitată a tătarilor înfrinți de oastea moldovenească înainte de a fi putut face joncțiunea cu turcii și atacați la rîndul lor în Crimeea de hoarda rivală de pe Volga — foarte probabil la îndemnul lui Ștefan și al diplomației venețiene —, dificultățile de aprovizionare din ce în ce mai mari pentru oastea turcă, într-un

¹⁶ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, p. 43—44.

teritoriul pustiit din ordinul lui Ștefan, și înaintarea spre trecătorile Moldovei a unei oști transilvănene trimise de Matia Corvin l-au silit pe Mehmet II să părăsească în grabă Moldova. Marea campanie pornită de sultan pentru a supune Moldova se încheia astfel cu un eșec desăvârșit. Mai mult decât atât preluând inițiativa Ștefan intră în Țara Românească — împreună cu corpul de oaste transilvan — readucând-o încă o dată, pentru scurt timp însă, în tabăra antiotomană. Întreaga linie a Dunării de Jos devenise astfel din nou un front deschis împotriva Imperiului otoman (noiembrie 1476).

Reintegrarea Țării Românești în orbita Imperiului otoman la sfârșitul anului 1476 sau la începutul anului 1477, în urma unei expediții turcești care l-a înlăturat pe Vlad Țepeș și l-a înlocuit cu un domn favorabil Porții, a readus războiul moldo-otoman la punctul său de pornire și ansamblul luptei puterilor antiotomane într-un impas. Întregul efort diplomatic al lui Ștefan în cursul anilor 1477 și 1478 a fost consacrat încercării de a reanima coaliția antiotomană și de a scoate războiul din acest impas. Marea solie moldoveană trimisă la Veneția și la Roma în primăvara anului 1477 a avut misiunea de a provoca o clarificare a atitudinii și intențiilor puterilor angajate în lupta antiotomană. Mesajul adresat Veneției de Ștefan, care întrevedea posibilitatea înlăturării turcilor de la Caffa și din întreaga Crimee, dă în vileag viziunea sa ofensivă asupra războiului antiotoman. În legătură nemijlocită cu acest proiect s-au aflat negocierile purtate concomitent și în cooperare de Moldova și Veneția cu Hoarda tătarilor de pe Volga care, în intenția celor doi aliați, urma să fie folosită acum direct împotriva Imperiului otoman.

Ostilitatea față de acest proiect a Poloniei, care nu a acordat tătarilor dreptul de trecere prin teritoriile sale, refuzul Ungariei de a mai angaja noi operații împotriva turcilor, dispariția de pe scenă a lui Uzun Hassan, într-o eventuală acțiune a căruia puterile antiotomane continuau să pună mari speranțe, noul asalt al oștilor otomane împotriva pozițiilor venețiene din Albania, au determinat Republica lagunelor să accepte pacea cu Imperiul otoman în condiții de capitulare (ian. 1479). Izolat în fața Imperiului otoman, Ștefan încheie la rîndul său pacea cu sultanul, acceptînd să reia plata tributului.

Moartea lui Mehmet II (mai 1481) și criza dinastică și de structură pe care a declanșat-o în Imperiul otoman i-au oferit domnului Moldovei încă o dată prilejul să încerce să-și realizeze țelul. Reintrînd în luptă împreună cu Ungaria și în perspectiva unei noi mari coaliții antiotomane, el reușește încă odată să smulgă Țara Românească de sub autoritatea turcilor. Succesul însă avea să fie de scurtă durată. Restaurînd grabnic autoritatea centrală, noul sultan, Baiazid II, reușește în scurt timp să înlătore și primejdiile externe care amenințaseră opera tatălui său. Paceă încheiată în 1483 de sultan cu regele Ungariei — prins acum într-o înfruntare decisivă cu împăratul Friederic III de Habsburg — a degajat puterea militară otomană de principalul ei adversar. În anul următor, în fruntea unei mari armate otomane, care a acționat conjugat cu flota turcă, și beneficiind de concursul masiv al tătarilor din Crimeea, Baiazid II cucerește cele două cetăți cheie pentru poziția Moldovei ca putere pontică: Chilia și Cetatea Albă. Cu această ultimă cucerire se desăvârșea procesul de convertire a Mării Negre în zonă de comerț controlată de Poarta otomană;

Moldova era ruptă de legătura ei cu Marea Neagră și de o parte însemnată din resursele pe care se întemeiase puterea ei.

Timp de trei ani, Ștefan a concentrat toate mijloacele țării sale în lupta angajată pentru a redobîndi cetățile pierdute. Încercarea eșuată de recucerire și reacția otomană pe care a declanșat-o — hotărîrea sultanului de a înscăuna un alt domn în Moldova (1485) — l-au silit pe Ștefan la una din cele mai grave inițiative din întreaga sa domnie, care părea să anuleze rezultatele întregului său efort de pînă atunci de a asigura independența Moldovei: *închinarea de la Colomeea* față de regele Cazimir al Poloniei (sept. 1485). Față de refuzul Ungariei de a relua lupta cu turcii, singurul sprijin extern pe care se putea întemeia încercarea lui Ștefan era cel al Poloniei, amenințată acum la rîndul ei de așezarea durabilă a turcilor pe țărmul nordic al Mării Negre. Dar Polonia regelui Cazimir a folosit situația extrem de critică în care se afla Ștefan pentru a readuce Moldova la condiția strictei vasalități care caracterizase odinioară relațiile moldo-polone și în virtutea căreia întreaga politică externă a țării era subordonată intereselor și direcțiilor politicii externe a Poloniei. La Colomeea, Ștefan a fost silit să îndeplinească în chip public ritualul vasalic tradițional pe care timp de aproape trei decenii refuzase să-l accepte¹⁷.

Forțele militare angajate de Polonia în lupta împotriva turcilor s-au dovedit însă insuficiente pentru a obține rezultatul urmărit de Ștefan, recucerirea Chilieii și a Cetății Albe. Curînd chiar Polonia începe negocierile de pace cu Poarta otomană. Silit de conjunctura generală care eliminase orice speranță de recucerire imediată a cetăților pierdute, Ștefan negociază și el pacea cu turcii, resemnîndu-se cu faptul împlinit al pierderii teritoriale — în așteptarea unei conjuncturi mai favorabile — și reia plata tributului ca preț al răscumpărării păcii. Ultima sa încercare de reintegrare a teritoriului țării s-a desfășurat în anii 1500—1501 în împrejurările create de un nou război turco-venețian și de reintrarea în luptă a Ungariei împotriva turcilor. Înfrîngerile suferite de Veneția, încheierea grabnică a războiului ungaro-turc, a făcut imposibilă și în sectorul confruntării moldo-turcești o acțiune decisivă.

Dacă raportul de forțe general în lupta dintre Imperiul otoman și puterile ostile acestuia nu i-au îngăduit lui Ștefan să-și realizeze obiectivele în confruntarea cu turcii, dacă el a fost silit să accepte înstrăinarea cetăților cucerite de Baiazid II și să plătească tribut sultanului, el a reușit totuși să asigure Moldovei cel mai favorabil statut cu putință față de Poarta otomană. Faptul e recunoscut și subliniat cu deosebită tărie de același Filippo Buonaccorsi-Callimachus, mai sus citat, care a îndeplinit în anii 1485—1486 și funcția de negociator între Polonia și Imperiul otoman în chestiunile legate de Moldova. Referindu-se, în general, la rezistența opusă de români expansiunii turcești, și în special la cea a Moldovei, renumitul umanist italian a relevat în termenii cei mai răspicaiți statutul deosebit pe care au știut să și-l asigure față de Imperiul otoman cele două țări române prin lupta lor eroică: „... iar românii — scrie Filippo Buonaccorsi — după ce au respins armatele și încercările acesteia (ale puterii otomane) s-au închinat prin tratate nu ca învinși ci ca învingători” (s.n.)¹⁸.

¹⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 370—378.

¹⁸ Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, p. 50.

5. *Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul domniei lui Ștefan.* Statornicirea dominației otomane la nordul Mării Negre și pacea turco-moldoveană care a consacrat-o au creat o situație internațională nouă, în funcție de care Ștefan a reorientat politica externă a Moldovei. Marele sacrificiu acceptat de domn la Colomeea în 1485 își pierduse rațiunea de îndată ce Polonia, refuzând să întreprindă un mare efort militar în scopul recuceririi Chiliei și Cetății Albe, a început negocierile de pace cu Poarta otomană pe baza *statu-quo*-ului teritorial. Cum pentru o nouă alianță ofensivă împotriva turcilor trebuia așteptată o conjunctură favorabilă, Ștefan a căutat să dea o garanție externă mai eficientă păcii, restabilind alianța cu Ungaria (1489). Pe lângă acest țel primordial, de a așeza noile raporturi cu turcii sub protecția unei alianțe cu puterea europeană cea mai interesată în îndiguirea expansiunii otomane, Ștefan a urmărit și obținut în fapt prin noul său act anularea închinării de la Colomeea și a implicațiilor ei internaționale: restabilind alianța cu Ungaria, domnul Moldovei a respins *ipso facto*, înainte de a o face și explicit, clauza cea mai gravă a angajamentului asumat față de regele Poloniei, aceea anume care făcea din raportul feudo-vasalic dintre cele două țări singura legătură externă admisă Moldovei. *Prin inițiativa adoptată în 1489, Ștefan a restabilit libertatea de acțiune pe plan extern a Moldovei*, preocuparea dominantă a întregii sale politici. Pe deasupra, el a obținut acum din partea regelui Ungariei o compensație teritorială pentru pierderile suferite în urma războiului cu turcii. Cetățile Ciceii și Cetatea de Baltă au fost acordate acum de Matia Corvin domnului Moldovei cu titlu de feud. Ștefan va ști să extindă neconținut, prin însemnate noi achiziții, domeniul celor două cetăți, din care avea să facă principalul punct de reazem al influenței exercitate de el în Transilvania; fiii săi Bogdan și Petru Rareș, cel din urmă în chip deosebit, aveau să continue și să dezvolte politica sa de afirmare și consolidare a influenței Moldovei în Transilvania. Însușit prin noua direcție imprimată politicii externe a Moldovei, Ștefan a integrat țara într-un sistem de alianțe menit să îngrădească tendințele hegemonice ale statului polono-lituanian în Europa centrală și răsăriteană, tendințe care aveau să cunoască o puternică recrudescență în timpul domniei lui Ioan Albert (1492—1501). Lupta lui Ștefan împotriva expansionismului polon, luptă care a culminat cu marea înfruntare din 1497, a încheiat ultima mare etapă a politicii externe a marelui domn.

Repudierea actului de la Colomeea de către Ștefan a provocat reacția imediată a Poloniei, care nu se putea resemna cu pierderea unui vasal atât de greu recâștigat. Împotriva anulării formale de către papă a jurământului prestat de Ștefan la Colomeea, regele Cazimir a protestat vehement la Roma. Dar efortul de recuperare nu avea să se oprească la acest protest; în decurs de câțiva ani, el avea să ducă la una din cele mai de seamă acțiuni militare întreprinse de Polonia în evul mediu târziu.

Moartea lui Matia Corvin (1490) i-a oferit lui Ștefan prilejul de a-și fixa atitudinea față de încercarea regelui Cazimir de a extinde influența politică polonă și asupra Ungariei. Solicitat cu egală insistență de cei trei concurenți la moștenirea coroanei ungare — Vladislav Jagiello, regele Boemiei, Maximilian de Habsburg, viitorul împărat, și Ioan Albert, moștenitorul prezumtiv al coroanei polone —, Ștefan, care atinsese acum culmea prestigiului său internațional, și-a fixat opțiunile exclusiv în funcție de

preocuparea de a împiedica constituirea unui bloc politic polono-ungar care ar fi periclitat grav statutul internațional dobândit de Moldova în urma unui îndelungat efort. Incercarea lui Ioan Albert de a obține coroana ungară deschidea perspectiva cea mai primejdioasă pentru Moldova, anume a reunirii Poloniei și Ungariei sub o conducere unică; de aceea, în ciuda faptului că apelul viitorului rege al Poloniei către Ștefan, transmis de umanistul italian Callimachus și formulat în termenii cei mai elogioși, nu conținea nici umbra unei aluzii la raporturile de dependență la care încercase Polonia să reducă Moldova, Ștefan a respins propunerea moștenitorului la tronul polon. El a început prin a susține candidatura lui Maximilian, dar s-a raliat în cele din urmă la aceea a alesului stărilor privilegiate din Ungaria, Vladislav Jagiello, care se angajase, în cursul negocierilor prealabile alegerii ca rege al Ungariei, să mențină nealterat legăturile externe ale țării, inclusiv raportul statornicit cu Moldova. Mai mult decât atât, Ștefan a făcut uz de forța sa armată pentru a împiedica realizarea planului lui Ioan Albert. Acțiunea militară a lui Ștefan în sudul Poloniei în toamna anului 1490 era destinată în primul rând să prevină înfăptuirea uniunii personale între Ungaria și Polonia și în subsidiar să reglementeze vechiul litigiu teritorial privitor la Pocuția, în sensul revendicărilor tradiționale ale Moldovei.

Desfășurată în strânsă coordonare cu cnezatul Moscovei și cu hoarda tătarilor din Crimeea, ostile și ele uniunii polono-lituanie, lupta lui Ștefan a cunoscut o evoluție defavorabilă pentru Moldova după încheierea păcii între marele cneaz al Moscovei, Ivan III și Alexandru, marele duce al Lituaniei (februarie 1494). Folosind conjunctura favorabilă creată de această pace, care elibera uniunea polono-lituaniană de efortul militar la care fusese supusă în răsărit, Polonia regelui Ioan Albert se pregătește în vederea soluționării problemei moldovene¹⁹. Congresul convocat de Ioan Albert la Levocea la numai două luni după încheierea păcii cu Moscova și la care au participat și regele Boemiei și Ungariei și marele duce al Lituaniei, a dezbătut ca problemă centrală situația Moldovei, în cadrul larg al problemei orientale și al încercării Poloniei de a elimina dominația otomană de pe țărmul nordic al Mării Negre; firește, țelul imediat al lui Ioan Albert era acela de a readuce Moldova în vasalitate polonă; în programul regelui Poloniei figura chiar instaurarea în domnia Moldovei a celui mai mic dintre frații săi, Sigismund Jagiello. Pregătită și desfășurată în ciuda opoziției formale a Ungariei, campania polonă din 1497 în Moldova s-a izbit nu numai de rezistența hotărâtă a țării dar și de o remarcabilă grupare de forțe internaționale pe care abilitatea diplomatică a lui Ștefan a reușit să o opună ultimei mari încercări de subjugare a țării din zilele sale. Nu numai că marea oaste polonă adusă de Ioan Albert în Moldova s-a dovedit incapabilă să cucerească Suceava, dar ea s-a văzut în primejdie de a fi angajată într-o mare confruntare cu Ungaria, precum și cu oștile turcești, tătare și muntene. În același timp, presiunea diplomatică exercitată de Ivan III asupra marelui duce al Lituaniei a împiedicat participarea eficientă și la timp a trupelor lituane la acțiunea împotriva Moldovei. În chip deosebit de răspicat l-a avertizat regele Ungariei, Vladislav Jagiello, pe Ioan Albert,

¹⁹ Pentru antecedentele și urmările campaniei lui Ioan Albert în Moldova, v. Ș. Papaș costea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 525—553.

fratele său, că țara sa nu putea lăsa fără reacție încercarea polonă de supunere a Moldovei; ultimatumul adresat de regele Ungariei lui Ioan Albert, în timpul desfășurării campaniei, și semnele că amenințarea era pe cale de a se transforma în acțiune au fost unul din factorii decisivi care l-au determinat pe regele Poloniei să-și întrerupă expediția. Știind să folosească din plin tradiționala rivalitate polono-ungară și să ralieze toate forțele ostile expansiunii polone, Ștefan și-a asigurat una din armele victoriei. Pe drumul de înapoiere, oastea polonă, care nu respectase obligația asumată prin armistițiul de a urma la retragere același itinerar ca și la înaintare, a fost surprinsă în Codrul Cosminului și a suferit una din cele mai grave înfringeri din istoria medievală a Poloniei.

Înfrângerea armatei polone și anihilarea programului politic al lui Ioan Albert au consolidat și mai mult poziția și prestigiul internațional al Moldovei, fapt care s-a reflectat în negocierile din anii următori. Acum toate elementele erau întrunite pentru ca acțiunea diplomatică a lui Ștefan, de emancipare a Moldovei de sub toate „protecțiile” străine care i se ofereau țării cu egală insistență, să se desăvârșească; marea virtuozitate diplomatică a domnului, sprijinită pe un excepțional prestigiu militar, a reușit să neutralizeze cele trei expansionisme concurente (polon, ungar și otoman) care amenințaseră deopotrivă Moldova. Împotriva Poloniei — cu care începuseră negocierile de pace — și a unei eventuale noi încercări de cucerire polonă, Ștefan și-a asigurat sprijinul Ungariei. Însemnătatea de prim plan a Moldovei și a atitudinii lui Ștefan pentru viitorul raporturilor dintre cele două regate era pusă în evidență cu cea mai mare fermitate de regele Vladislav, când îl invoacă pe fratele său Ioan Albert să renunțe la o nouă agresiune și să încheie pacea cu Moldova (iunie 1498): „Și deoarece în (mâinile) acestui voievod Ștefan se află toată temeliala și toată puterea păcii și a liniștei între aceste ilustre regate (Ungaria și Polonia), de aceea să spună domnii soli cât de des majestatea sa <regele Vladislav> a rugat pe acea maiestate <regele Ion Albert> să nu-l tulbure pe acel voievod, ci să-l lase în pace, deoarece maiestatea aceasta <Vladislav> nu îl poate părăsi fără a-și pierde credința și a-și încălea făgăduiala atât a sa cât și a regatelor sale” („Et quoniam in ipso vojewoda omnia fundamentum et tota vis pacis et quietis inter hec inclita regna pendet idcirco narrant domini oratores quam frequenter hec maiestas rogaverit illam maiestatem, ut ipsum vojewodam non impediret, sed in pace relinqueret, quia maiestas ista nunquam illum deserere posset salva fide et promissione sua et regnorum suorum”)²⁰. Ungaria și Polonia laolaltă erau amenințate de Ștefan cu o nouă apropiere de turci, evoluție asupra gravității căreia regele Vladislav îi atrăgea atenția fratelui său în cuprinsul aceleiași solii: „... lucru pentru care din nou și în chip insistent să-l roage (solii) pe maiestatea sa ca, pentru numele lui Dumnezeu, luând seama la această primejdie atât de mare care ar putea duce chiar la năruirea casei și a familiilor ambilor regi, să binevoiască să-l lase în pace pe voievod și pe urmașii săi și stăpînirea sa și să și-l împace și să-i dea asigurări efective, pentruca pe viitor să nu mai aibă a se teme și a se îndoi, căci altminteri s-a isprăvit cu acela și cu majestatea sa și cu toate

²⁰ Józef Garbaciak, *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486—1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966, p. 41. Codicele de la Zagreb editat de eminentul medievist polon J. Garbaciak e una din cele mai însemnate descoperiri din vremea din urmă pentru istoria Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare.

aceste regate. Nu numai ca va spori puterea turcului dacă amintitul voievod i s-ar asocia, dar același lucru va fi silit să facă și munteanul” („quapropter iterum atque iterum rogant illam maiestatem ut pro Deo considerato tanto periculo considerata ecciam destructio domus et familie ambarum maiestatum velit ipsum voievodam successoresque suos ac dominium suum in pace perpetua relinquere et eundem sibi reconciliari ipsumque effective assecurari ut deinceps non timeat neque dubitet, nam alio actum est de eo et de illa maiestate et de omnibus istis regnis, non enim primum accrescerent Thurco potencie, si prefatus voievoda illi adhererit quam ut hoc idem faciat eciam Transalpinas erit necesse”)²¹.

Sub presiunea acestor considerente, Ioan Albert a cedat în cele din urmă și a încheiat pacea cu Moldova; textul tratatului, semnat de Ștefan în iulie 1499 a așezat pe temelii noi raporturile dintre cele două țări. Un tratat de pace și alianță, fără urmă de referință la vechile raporturi de dependență, consfințea înfringerea suferită de Ioan Albert în Moldova și renunțarea de către Polonia la condițiile impuse în 1485 lui Ștefan la Colomeea. Esența acestei noi realități, care se afla la temelia raporturilor Moldovei cu Polonia, ca și cu Ungaria dealtminteri, este exprimată în chipul cel mai limpede în însemnarea finală de pe proiectul de reglementare a raporturilor ungaro-polone, recent descoperit, și care preceda cu două luni încheierea păcii moldo-polone. Însemnarea, datorată însuși regelui Ungariei, surprinde laconic întregul drum parcurs de Moldova, pe plan internațional, de la înscăunarea lui Ștefan: „*Aceste articole se consideră încheiate în măsura în care cele care îl privesc pe voievod, însuși voievodul Moldovei le va accepta. Vladislav rege a scris cu mâna proprie*” (s.n.; „Isti articuli ita intelligentur esse conclusi in quantum ea que ad Voyevodam pertinent, ipse Vayvoda Moldaviensis acceptabit. Vladislaus rex manu propria subscripsit”)²². Regele Vladislav înțelesese așadar că vremea în care cele două regate puteau impune Moldovei clauze potrivnice intereselor ei apusese.

Înscăunat în domnia Moldovei în primăvara anului 1457, Ștefan a asumat conducerea unei țări subminate pînă la descompunere teritorială de luptele interne și subjugate de cele două mari puteri — regatele ungar și polon — care, încă de la întemeierea țării, s-au aflat în rivalitate pentru dominația ei. De-a lungul unei domnii care a durat aproape cincizeci de ani, Ștefan a reușit să îngrădească și apoi să înlăture imixtiunea străină din viața internă a Moldovei, să asigure țării independența de fapt și să facă din țara sa un factor însemnat al relațiilor internaționale în Europa răsăriteană și sud-estică.

Întemeindu-și acțiunea pe o forță armată remarcabilă, care a rezistat la încercările cele mai grele, Ștefan a înfrînt rînd pe rînd încercările Ungariei, Imperiului otoman și Poloniei de a domina Moldova.

Intrarea în luptă împotriva Imperiului otoman — după neutralizarea Ungariei și Poloniei în prima etapă a domniei sale — a deschis era marii

²¹ J. Garbacik, *Materialy*, p. 42.

²² J. Garbacik, *Materialy*, p. 69.

afirmări internaționale a Moldovei și a acțiunii ei independente pe plan internațional. Trecînd acum peste obligația asumată în trecut prin tratate de a nu întreprinde acțiuni proprii, fără asentimentul suzeranilor poloni sau unguri, Ștefan reușește, datorită marilor victorii dobîndite în lupta împotriva turcilor, să ridice Moldova la rangul de putere europeană, recunoscută ca atare. Moldova negociază acum de sine stătător cu unele din cele mai de seamă puteri ale vremii.

La capătul domniei, Ștefan a lăsat o țară independentă, al cărei statut înscris în tratate internaționale era recunoscut de cele trei mari puteri care, rînd pe rînd, se străduiseră zadarnic să îngenunche țara.

LA POLITIQUE EXTÉRIEURE DE LA MOLDAVIE SOUS ÉTIENNE LE GRAND: POINTS DE REPÈRE

RÉSUMÉ

Instauré sur le trône moldave au printemps de l'année 1457, Étienne a assumé la dignité suprême d'un pays menacé dans son unité même par les luttes civiles et dominé par les deux grandes puissances voisines, les royaumes hongrois et polonais, qui s'étaient disputé le contrôle de la Moldavie, dès sa fondation. Tout au long d'un règne qui a duré près d'un demi siècle, Étienne a réussi à limiter et ensuite à éliminer l'immixtion étrangère dans les affaires intérieures de son pays, de restaurer son indépendance et d'en faire en même temps un facteur important des relations internationales dans l'Est et le Sud-Est de l'Europe.

Étayant son effort diplomatique sur une force armée remarquable qui a résisté aux plus graves épreuves, Etienne a réussi à enfreindre, tour à tour, les tentatives de la Hongrie, de l'Empire ottoman et de la Pologne de soumettre la Moldavie.

L'entrée en guerre de la Moldavie contre l'Empire ottoman après la neutralisation de la Hongrie et de la Pologne durant la première grande étape de sa politique étrangère (1457—1470) a ouvert l'époque du grand épanouissement international du pays et de son action indépendante. Passant outre aux clauses des traités qui lui interdisaient les actions autonomes, non consenties par ses suzerains polonais ou hongrois, Etienne réussit, grâce aux grandes victoires qu'il a remportées contre les Turcs, à faire de la Moldavie une puissance européenne; dorénavant la Moldavie négocie pour son propre compte avec quelques-unes parmi les plus grandes puissances de l'époque. À la fin de son règne, Etienne a laissé un pays indépendant, reconnu pour tel dans les traités conclus avec les trois grandes puissances qui s'étaient efforcées tour à tour et sans succès de le dominer.

RELAȚIILE MOLDOVEI CU IMPERIUL OTOMAN PÎNĂ LA DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

DE

NICOLAE GRIGORAȘ

Se știe că Mircea cel Bătrîn a fost primul domn român care a încercat să creeze un front al tuturor românilor, o unitate de luptă românească împotriva expansiunii otomane. Domnul moldovean Petru I Mușat a mijlocit și încheierea unui tratat de alianță între Țara Românească și Polonia (20 ianuarie 1390), în care s-a prevăzut ca Mircea cel Bătrîn să primească ajutoare nu numai în cazul cînd ar fi fost atacat de Sigismund de Luxemburg sau de vasalii acestuia, ci și de „alți dușmani”¹, care pentru domnul Țării Românești nu puteau fi decât turcii.

Pînă la moartea lui Petru I, întîmplată înainte de 30 martie 1392, nu mai avem nici un fel de indicații că Moldova ar fi avut relații cu turcii. Urmașul lui Petru I, Roman I, care a avut oarecare rezerve față de politica polonofilă a înaintașului său, a voit să aibă relații de prietenie și colaborare mai strînse cu Mircea cel Bătrîn care depunea eforturi susținute să stăvilească asalturile oștilor otomane. Ba mai mult încă, Mircea cel Bătrîn a devenit ocrotitorul familiei lui Roman I. Prin septembrie-octombrie 1394, boierii pribegi și forțe armate polone au impus ca domn al Moldovei pe Ștefan I. Roman I, probabil căzut pe cîmpul de luptă, a fost înmormîntat în necropola domnească de la Rădăuți².

Mircea cel Bătrîn nu a putut veni în ajutorul lui Roman I fiindcă se aștepta la un atac turcesc, știut fiind că lupta de la Rovine avusese loc în octombrie 1394. În urma morții lui Roman I cei doi fii ai săi Alexandru, viitorul domn Alexandru cel Bun, și Bogdan s-au refugiat la curtea lui Mircea cel Bătrîn cu ajutorul căruia peste aproape șase ani vor lua conducerea Moldovei. Aici ei își vor fi dat seama de primejdia expansiunii otomane și nu este exclus chiar să fi participat la unele din campaniile lui Mircea cel Bătrîn.

Schimbarea de domnitor din Moldova a dus temporar la anularea politicii unitare a celor trei țări românești atente la expansiunea otomană. Ștefan I, ca un vasal mult ascultător al regelui Vladislav Iagiello, a aprobat politica acestuia, care nu este exclus să fi urmărit chiar o înțelegere cu turcii împotriva cumnatului său Sigismund de Luxemburg și a lui Mircea cel Bătrîn. Astfel se explică și campania lui Sigismund de Luxemburg din Moldova (ianuarie-februarie 1395), care s-a soldat însă cu un eșec.

¹ Hurmuzaki, vol. I₂, p. 315—316; 322—324.

² Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, București, Edit. Acad., 1958, p. 249.

După lupta de la Rovine (10 octombrie 1394), deși învingător, Mircea cel Bătrîn a trebuit să se retragă în fața forțelor turcești mult superioare ca număr, care împreună cu boierii ostili efortului militar prelungit și autorității crescînde a lui ³, au impus ca domn pe Vlad Uzurpatorul. Mircea cel Bătrîn a fost nevoit să ducă o luptă grea pentru a-l îndepărta pe „uzurpator”, care era susținut nu numai de turci, ci chiar și de poloni ⁴, într-o vreme în care cele mai puternice state ale Europei se concentrau pentru a lovi Imperiul otoman în Peninsula Balcanică. Puternica oaste de cavaleri creștini trecu la sud de Dunăre, fiind călăuzită de români. Înfrîngerea catastrofală suferită de cruciați (25 septembrie 1396) a arătat forța de care dispuneau turcii, deveniți o adevărată primejdie pentru întreaga Europă. Sprijinit de forțe transilvănene, spre sfîrșitul anului 1396 Mircea cel Bătrîn a înfrînt pe uzurpator și a căutat să îndepărteze din domnia Moldovei pe Ștefan I, care prin ajutorul acordat lui Vlad îi primejduse domnia și viața. Totodată Mircea cel Bătrîn îl considera pe Ștefan I ca uzurpator și al drepturilor fiilor lui Roman I aflați la curtea și sub ocrotirea sa.

Nu se știe dacă de bătrînețe sau datorită unui asasin Ștefan I și-a sfîrșit domnia și viața înainte de 28 noiembrie 1399. Pe mormîntul său din biserica necropolă domnească din Rădăuți, Ștefan cel Mare i-a pus o lespede funerară cu o inscripție în care amintește victoria sa împotriva lui Sigismund de Luxemburg.

După moartea lui Ștefan I în Moldova s-au produs grave tulburări ⁵. Mai mulți pretendenți urmăreau să obțină domnia. Deși Iuga, poreclit și „ologul” ⁶ nu este menționat între domnitorii Moldovei în documentul din 7 ianuarie 1403, din confuzele rezumate și traduceri de documente păstrate s-au făcut diferite apropieri sau înrudiri între el și ceilalți membri ai familiei domnești ⁷. S-a susținut chiar că a fost frate cu Alexandru cel Bun, deși nu se poate explica de ce acesta nu a voit să-l înscrie în rîndul înaintașilor săi. Dealtfel și în cele mai vechi letopisețe scrise în limba slavonă nu este indicat nici ca fiu, nici ca frate al vreunui domn anterior anului 1399.

Tulburările din Moldova au cauzat îngrijorare deosebită în Țara Românească. Ca să lichideze această stare de confuzie și tulburări, Mircea cel Bătrîn, care urmărea realizarea unui front politic românesc, a pătruns cu oaste în Moldova și ajungînd probabil pînă la Suceava, l-a luat prizonier pe Iuga și a instalat ca domnitor pe Alexandru, fiul lui Roman I, cunoscut istoriografiei noastre cu epitetul de „cel Bun” ⁸. Astfel s-a refăcut, pe baze mai trainice, alianța politică dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania, avînd ca obiectiv imediat stăvilirea expansiunii otomane, care avea ca țel cucerirea teritoriilor românești de la nord de Dunăre. Deci, la sfîrșitul anului 1399 și începutul celui următor, factorul politic hotărîtor în

³ Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Edit. Acad., București, 1970, p. 52.

⁴ *Ilurmuzaki*, vol. I₂, p. 374–375.

⁵ *Ibidem*, vol. XIV₁, p. 22.

⁶ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Edit. Acad., 1959, p. 44.

⁷ I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 95, nota 1, p. 96; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 277.

⁸ Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI (1973), p. 54–55.

sud-estul european rămîne Mircea cel Bătrîn, care în anul 1400 repurtase o nouă victorie împotriva turcilor⁹. Împreună, Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun au fixat hotarul dintre Moldova și Țara Românească¹⁰.

Alexandru cel Bun, în înțelegere cu Mircea cel Bătrîn și marele cneaz Vitold a acceptat ca tătarii rămași în Lituania după lupta de la Worskla (12 august 1399) să treacă prin Moldova la sud de Dunăre ca să lupte împotriva turcilor. Dar, datorită relațiilor dintre tătari și turci, relații ce se îmbunătățiseră, Mircea cel Bătrîn nu și-a putut atinge țelul urmărit și de aceea a fost bucuros să scape de ei, acceptînd să treacă la sud de Dunăre¹¹. Înfrîngerea catastrofală suferită de sultanul Baiazid I la Ankara (28 iulie 1402) și tulburările din regatul maghiar, unde nobilii răsculați au reținut în închisoare timp de șase luni (aprilie-octombrie 1401) pe Sigismund de Luxemburg, au făcut pe Mircea cel Bătrîn, care în anul 1404 recucerise Dobrogea — probabil și cu sprijinul lui Alexandru cel Bun — să devină un adevărat hegemon politic în sud-estul european. Deși statul otoman se afla aproape de dezintegrare, bizantinii și venețienii, cei mai amenințați, nu au acționat în comun și hotărît¹².

Ca o intervenție la sud de Dunăre să poată avea succes, Mircea cel Bătrîn, în înțelegere cu Alexandru cel Bun, a hotărît să reînnoiască alianța dintre Țara Românească și regatul polon. Tot la sugestia lui Mircea cel Bătrîn relațiile dintre Moldova și Polonia reveneau la normal, fiindcă el dorea menținerea și întărirea unității politice românești. În lupta sa împotriva asalturilor otomane Mircea cel Bătrîn a căutat să aibă sprijinul forței economice și militare a Moldovei. Situația internă a Moldovei în anul 1404 se deosebea mult de cea anterioară fiindcă Alexandru cel Bun avea autoritatea să-și impună hotărârile.

Relațiile dintre regatele maghiare și polon deveniseră încordate din cauza atitudinii și intențiilor lui Sigismund de Luxemburg față de Boemia. Lupta împotriva turcilor a fost lăsată pe al doilea plan, cu tot apelul din noiembrie 1407 al papei Grigore al XII-lea¹³. În schimb, regele polon Vladislav Iagiello a aprobat politica și lupta antiotomană a lui Mircea cel Bătrîn¹⁴. Totuși, la 15/25 martie 1412 Sigismund de Luxemburg și Vladislav Iagiello s-au întîlnit la Lublau (orașel lângă granița cu regatul maghiar) și s-au înțeles asupra chestiunilor litigioase și a pregătirii unei campanii antiotomane¹⁵. Cei doi regi au căzut de acord ca dacă domnul Moldovei nu va participa personal la proiectata expediție, sau dacă din cauze obiective nu va putea participa el, și nu-și va trimite oastea sub comanda unui om destoinic, să fie înlocuit din domnie, iar țara împărțită între ei¹⁶. Dar dacă Alexandru cel Bun ar fi participat efectiv la campania preconizată, cei doi regi trebuiau să-l sprijine împotriva oricărui dușman.

De ce Alexandru cel Bun a fost suspectat de Vladislav Iagiello și de Sigismund de Luxemburg că nu va participa la o eventuală campanie

⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 4—5.

¹⁰ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, p. 335.

¹¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 289—290.

¹² I. Minea, *op. cit.*, p. 105.

¹³ *Hurmuzaki*, vol. I₂, p. 452.

¹⁴ *Ibidem*, p. 825—826.

¹⁵ *Ibidem*, p. 483.

¹⁶ *Ibidem*.

antiotomană? Se știe că domnul Moldovei era în relații strînse de prietenie cu Mircea cel Bătrîn. Dacă se ține seama că acesta devenise aliatul sultanului Mussa Celebi, care ca pretendent la tronul tatălui său venise în 1409 sau 1410 în Țara Românească¹⁷ de unde a primit ajutor militar pentru a-și realiza planul, evident că se putea bănuși că Alexandru cel Bun nu va participa la o asemenea campanie. Cu sprijinul lui Mircea, Mussa cuceri tronul sultanilor la începutul anului 1411¹⁸.

Din cauza situației tulburi din Imperiul otoman și de comun acord cu Alexandru cel Bun, domnul Țării Românești a reînnoit alianța cu Polonia (17 mai 1411)¹⁹. Necesitatea reînnoirii acestei alianțe se explică și prin faptul că Sigismund de Luxemburg se îndepărtase de mai mult timp de regiunile cele mai amenințate de turci. Între anii 1414 și 1419 el nu trecuse granițele regatului maghiar iar Conciliul de la Constanța (care și-a început lucrările la 15 noiembrie 1414) încredințase regelui Vladislav Iagiello sarcina de a apăra centrul și sud-estul european de atacurile turcilor²⁰. La intervenția lui Alexandru cel Bun, trimiși ai Bizanțului au sosit la Sniatyn și au cerut cantități de grâne pentru populația Constantinopolului înconjurat de turci pe uscat. Cererea le-a fost satisfăcută și grânele s-au transportat la Constantinopol cu corăbiile care se aflau la Cetatea Albă²¹.

Spre sfârșitul anului 1414, cu avizul lui Mircea cel Bătrîn și al lui Alexandru cel Bun soli turci au sosit în Polonia trecînd prin Țara Românească și Moldova. Ei au propus regelui polon încheierea unei păci și chiar o alianță. Vladislav Iagiello a fost de acord cu propunerea turcilor și l-a întrebat pe Sigismund de Luxemburg dacă dorește să includă și Ungaria în acest tratat. Împăratul a acceptat și a dat sugestia, dacă era posibil, să încheie o pace perpetuă cu turcii²², renunțînd astfel la toate proiectele sale de cruciată antiotomană. Cu asemenea aliați Mircea cel Bătrîn a rămas singur să facă față puternicelor forțe ale Imperiului otoman ale căror incursiuni la nord de Dunăre nu le mai putea controla și de aceea s-a văzut nevoit să ajungă la o înțelegere. Nicolae Iorga credea că acum i s-a cerut tribut și lui Alexandru cel Bun, dar că acesta a refuzat²³.

Peste puțin timp Mircea cel Bătrîn și-a sfârșit zilele (31 ianuarie 1418). De la urcarea pe tron a lui Alexandru cel Bun relațiile Țării Românești cu Moldova nu au fost umbrite de vreo suspiciune, rămînînd un exemplu de colaborare²⁴. Golul produs de dispariția lui Mircea cel Bătrîn în viața politică a sud-estului european și al țărilor române l-a umplut Alexandru cel Bun, care a trebuit să intervină direct sau pe cale diplomatică în Țara Românească, unde membrii clasei conducătoare, grupați în fracțiuni rivale se angajaseră în lupte sîngeroase. Era însă de la sine înțeles că din această cauză în curînd avea să ajungă la ciocniri cu trupele turcești, care reocupaseră Dobrogea și se deplasau cu multă ușurință prin Țara Românească.

¹⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 310.

¹⁸ *Ibidem*, p. 318.

¹⁹ *Hurmuzaki*, vol. I₂, p. 472–473.

²⁰ Jan Dlugosz, *Historia Polonica*, tom. I, Lipsiae, 1711, col. 367.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, col. 361–362.

²³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 113.

²⁴ Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 60.

Discuțiile din Conciliul de la Constanța nu au avut nici o urmare practică, fiindcă alianța antiotomană nu s-a realizat. Alexandru cel Bun a urmărit în continuare foarte atent evenimentele din Țara Românească, fiind mult îngrijorat de amestecul turcilor, care se mișcau în voie la nord de Dunăre, de unde puteau ataca Moldova și pătrunde ușor în Transilvania. Datorită măsurilor de apărare el a reușit totuși să țină dincolo de granițele țării sale pe turci și chiar să le provoace pierderi serioase. În anul 1419, an în care amenințarea otomană îi provoca îngrijorări deosebite, Alexandru cel Bun a reînnoit tratatul de alianță cu Polonia, în care s-a prevăzut ajutor reciproc împotriva tuturor dușmanilor comuni, între care evident că se aflau și turcii ²⁵.

Sigismund de Luxemburg, care avea datoria să ocrotească și să sprijine pe Mihail, succesorul și fiul fostului său aliat Mircea cel Bătrîn, și să asigure integritatea teritorială a Țării Românești, nu a luat nici o măsură eficientă, forțele sale nereușind să stăvilească înaintarea și consolidarea puterii otomane. Turcii și-au întehit atacurile la nord de Dunăre, au jefuit cumplit și de mai multe ori Țara Românească luînd și numeroși robi. În cursul anului 1420, Mihail I, fiul și succesorul la tron al lui Mircea cel Bătrîn a căzut pe cîmpul de luptă împreună cu voievodul Transilvaniei, care-i venise în ajutor, iar tronul Țării Românești l-a ocupat Dan al II-lea, susținut de cei care nu admiteau înfeudarea totală a țării lor Imperiului otoman. Dar Dan al II-lea a fost înlocuit de turci și de un grup de boieri, cu Radu Prasnaglava, care a abzis de la orice rezistență împotriva turcilor.

Alexandru cel Bun, neliniștit de cursul evenimentelor, de întehirea atacurilor otomane, a luat măsuri serioase de apărare a granițelor sudice a Moldovei și în special a Cetății Albe. Turcii, care voiau să controleze comerțul ce se făcea prin porturile moldovenesti de la Marea Neagră și navigația pe Dunăre, au suferit în 1420 la Cetatea Albă o gravă înfrîngere ²⁶ și de aceea în campaniile lor din 1421 de la nordul Dunării au evitat Moldova, totuși înainte de 25 august 1420 au reușit să ocupe portul de la Chilia și Cetatea ²⁷. Domnul Moldovei a făcut față atacului turcesc de pe uscat și puternicei forțe otomane, care amenința și Cetatea Albă, numai cu oastea sa ²⁸. Se temea totuși ca turcii să nu pătrundă în Moldova și el să aibă soarta fiului lui Mircea cel Bătrîn.

În anul 1421 Alexandru cel Bun a dat dispoziții ca să se refacă zidurile și celelalte sisteme de apărare ale Cetății Albe, amenințată de flota otomană. Pentru refacerea întăriturilor cetății a primit sprijin material din partea marelui cneaz Vitold, care, sub supravegherea guvernatorului Gedigold al Poloniei, i-a trimis 12.000 meșteri și lucrători cu patru mii de care cu lemn și piatră ²⁹.

²⁵ M. Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithueniae*, vol. I, Vilna, 1758, p. 600.

²⁶ I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricorum*, pars prima, Wien, 1746, p. 231.

²⁷ Fl. Constantin și Șerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (12 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, tom. 17 (1964), nr. 5, p. 1139–1140.

²⁸ Ant. Prochaska, *Codex epistolaris Witoldi, magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, în *Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, tom. VI, Cracovia 1882 (se va cita Codex Witoldi), p. 546.

²⁹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 83.

Domnul Țării Românești, Radu Prasnaglava, amenințat să fie înlocuit cu Dan al II-lea, sprijinit de Sigismund de Luxemburg, a încercat să se înțeleagă cu Alexandru cel Bun, căruia, pentru a-i câștiga bunăvoința, i-a cedat Chilia, probabil dată lui de turci. Reanexarea Chilie la teritoriul Moldovei a fost criticată aspru de marele cneaz Vitold, care l-a informat fals pe Sigismund de Luxemburg că domnul Moldovei devenise aliatul turcilor³⁰, care însă nu-și ascundeau intenția de a lichida rezistența românească, ce le bara expansiunea la nord de Dunăre. Avînd sprijinul lui Radu Prasnaglava, cete de turci trecînd prin Țara Românească, grosul forțelor lor atacau Constantinopolul, au reușit să pustiască cea mai populată și prosperă parte din Transilvania. Chiar conducerea orașului Brașov a fost capturată și dusă în captivitate³¹. Radu Prasnaglava a fost înlocuit din domnie cu Dan al II-lea, care, nu se știe cum, se afla în tabăra otomană. De aici a reușit totuși să se refugieze la Constantinopol, de unde, pe o corabie bizantină, a ajuns în Cetatea Albă. Evident că avînd sprijinul lui Alexandru cel Bun a putut sosi în tabăra lui Sigismund de Luxemburg și relua domnia. Sub conducerea lui Dan al II-lea, oastea Țării Românești a provocat, la 26 februarie 1423, o gravă înfrîngere turcilor³², și cu ajutorul lui Pipo Spano, a reușit să treacă în Peninsula Balcanică³³.

La sfîrșitul anului 1423 și începutul celui următor se plasează în timp eforturile împăratului bizantin Ioan al VIII-lea de a obține sprijin împotriva turcilor. El a plecat din Constantinopol în ziua de 15 noiembrie a anului 1423 ca să solicite, personal, mai întîi sprijinul Veneției și apoi pe al lui Sigismund de Luxemburg. De abia în octombrie 1424 s-a întors acasă prin Moldova pe corăbiile ce-l așteptau la Chilia³⁴.

O altă etapă a activității lui Alexandru cel Bun a fost concentrată în vederea pregătirii proiectatei expediții antiotomane, care urma să aibă loc în vara anului 1426. Forța militară principală antiotomană urma să aibă Moldova ca punct de concentrare. În ziua de 15 mai 1426 Alexandru cel Bun a eliberat trupelor polono-lituaniene un salvconduct de liberă trecere prin Moldova, fixîndu-le locul de concentrare la vărsarea Siretului în Dunăre³⁵. Acestui corp expediționar, care număra cinci mii de oameni, trebuia să ise alături oastea Moldovei comandată de domnitor. Dar acest corp de oaste s-a dezagregat fiindcă, după două luni de așteptare Sigismund de Luxemburg, care se lupta cu turcii în regiunea Severinului, nu a putut veni să-i preia comanda³⁶.

Ofensivei otomane declanșată în anul 1426 ar fi trebuit să i se opună mării apărători ai creștinătății din sud-estul european, dar au făcut prea puțin, astfel că în vara anului 1427 Dan al II-lea a fost înlocuit cu Radu Prasnaglava. Dar luptele cu turcii au continuat și urma ca forțe armate moldovenești să-l sprijine pe Sigismund de Luxemburg într-o eventuală cam-

³⁰ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chillei*, în „Romanoslavica”, an. III (1958), p. 100.

³¹ *Hurmuzaki*, vol. I₂, p. 515; vol. XV₁, p. 11–12.

³² N. Iorga, *Biruința din 1423 a lui Dan al II-lea împotriva turcilor*, în „Revista istorică”, an. XXII (1936), nr. 4–6, p. 112.

³³ *Hurmuzaki*, vol. VIII, p. 3.

³⁴ I. Minea, *op. cit.*, p. 176.

³⁵ *Codex Witoldi*, p. 723–724 și M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 642.

³⁶ Ian Dlugosz, *op. cit.*, col. 494.

panie în Țara Românească, pentru îndepărtarea lui Radu Prasnaglava³⁷. Alexandru cel Bun era foarte îngrijorat pentru că turcii, în expansiunea lor, distruseseră toate centrele de rezistență de la sudul Dunării și ajunseseră să amenințe direct Moldova. El a urmărit cu multă atenție campaniile otomane, fiindcă luptele dintre Radu Prasnaglava sprijinit de turci, și Dan al II-lea au continuat. În anii 1427 și 1428 Moldova s-a bucurat de liniște. Din anul 1428 Țara Românească trece sub influența resimțită a lui Alexandru cel Bun, deși turcii controlau ambele maluri ale Dunării.

Pentru a proteja Chilia împotriva unor eventuale atacuri turcești Alexandru cel Bun a dispus (vara anului 1429) să se construiască un baraj la vărsarea Dunării în mare, pentru ca nici o corabie să nu mai poată urca pe acest braț³⁸. Dan al II-lea, sprijinit de turci, a atacat Moldova înainte de iunie 1429 dar a fost respins cu pierderi grele. Revenind, turcii au dat un al doilea atac împotriva Moldovei, dar iarăși au fost înfrinți³⁹.

Acesta a fost unul din motivele care l-au făcut pe Alexandru cel Bun să ia hotărîrea de a-l înlocui pe Dan al II-lea cu Alexandru Aldea. Pentru instalarea acestuia pe tronul Țării Românești, oastea Moldovei, sub comanda marelui vornic (magnus provisor), care număra zece mii de „pancerati” (ostași care purtau cămăși de zale)⁴⁰ s-a concentrat înainte de 2 iulie 1431 în regiunea Putnei, la granița cu Țara Românească. Și în Transilvania se știa că Alexandru cel Bun a concentrat o oaste numeroasă, că toate drumurile și trecătorile sînt supravegheate atent⁴¹. Țara Românească era din nou amenințată de invazia unei oști turcești⁴². Turcii nu au îndrăznit să atace Moldova apărată de puternice forțe armate. Deși a fost instalat domn cu sprijinul a patru „steaguri” de moldoveni și cu ajutorul militar trimis de Brașoveni, Alexandru Aldea a considerat că e mai sigur dacă se închină turcilor⁴³. Evident că prin actul de închinare făcut turcilor Alexandru Aldea a pierdut sprijinul lui Alexandru cel Bun și al unei părți din boierimea Țării Românești.

Acestea erau relațiile dintre moldoveni și turci, de activă beligeranță, cînd la începutul anului 1432 Alexandru cel Bun a închis ochii pe veci. Moartea lui a însemnat o grea pierdere pentru toți românii. În relațiile dintre țara sa și Imperiul otoman Alexandru cel Bun nu s-a bazat pe ajutorul polono-lituanian, ci pe propriile sale forțe, cu care a reușit să-și apere țara de incursiunile oștilor turcești, care după anul 1420 se deplasau în voie prin Țara Românească, pătrunzînd și prădînd oricînd în Transilvania.

Urmașul lui Alexandru cel Bun la tronul Moldovei, Ilie, a continuat politica tatălui său. Retragerea lui din coaliția antipolonă s-a datorat neînțelegerilor dintre membrii familiei sale și amenințării otomane, îndreptată atît împotriva Moldovei cît și a Țării Românești. Prin lunile mai-iunie ale anului 1432 o puternică oaste turcă se pregătea să treacă la nordul

³⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 80—81.

³⁸ *Idem*, *Studii istorice cu privire la Chilia și Cetatea Albă*, p. 86.

³⁹ I. Minea, *op. cit.*, p. 196.

⁴⁰ *Hurmuzaki*, vol. I₃, p. 568.

⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. XIII; *Hurmuzaki*, vol. XV₁, p. 15.

⁴² I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 40—42.

⁴³ *Ibidem*.

Dunării. Alexandru Aldea îi supraveghea atent deplasările⁴⁴. El cerea totodată disperat ajutor brașovenilor, deoarece, aprecia el, dacă lui avea să-i facă rău, lor urma să le fie „și mai rău”⁴⁵. În ajutorul lui au sosit în grabă patru „steaguri” de ostași moldoveni, care în luptele cu turcii s-au comportat vitejește. Cum relatea Alexandru Aldea, nici unul din ei nu s-a retras din luptă⁴⁶. Cu forțele de care a dispus domnul Țării Românești nu i-a putut opri pe turci să treacă Dunărea. La 11 iunie o parte din oastea turcă s-a îndreptat spre Moldova, iar alta spre Transilvania⁴⁷. „Steagurile” moldovenesti au revenit în țară unde, la 22 iunie, împreună cu cealaltă oaste au făcut față atacurilor turcilor, pe care i-au obligat să se retragă în dezordine⁴⁸. Dar prin acțiunea domnului Țării Românești s-a produs o breșă în unitatea de luptă românească împotriva turcilor, fiindcă Alexandru Aldea după o oarecare rezistență a trebuit să li se închine și să-i însoțească în Transilvania⁴⁹. El era supărat și pentru că nu i se acceptase propunerea de a-l sprijini — ca să se producă frământări în lumea otomană — pe Daud Celebi, ca pretendent la tronul sultanilor. O asemenea acțiune părea posibilă, pentru că potrivit informațiilor sale oastea turcă era formată din oameni tineri și puțin instruiți. Moldovenii cu care se consultase îi acceptaseră propunerea⁵⁰.

Situația internă din Moldova, neclară din cauza neînțelegerilor dintre urmașii lui Alexandru cel Bun, cit și nesiguranța domniei lui Alexandru Aldea, amenințată de turci și de Vlad Dracul, susținut de Sigismund de Luxemburg, l-au determinat pe Ilie Vodă, ca înainte de 3 iunie 1433, să încheie pace cu regatul polon⁵¹. Certurile dintre cei doi fii mai mari ai lui Alexandru cel Bun, Ilie și Ștefan au dăunat mult prestigiului politic extern al Moldovei. După împăcarea lui Ilie cu Polonia, Ștefan al II-lea a încercat să-l îndepărteze din scaun. Nereușind a trecut în Țara Românească la curtea lui Alexandru Aldea de la care a primit ajutor armat cu care l-a obligat pe fratele său să părăsească țara. Pe lângă ajutorul muntean, potrivit cronicarului Jan Dlugosz, Ștefan al II-lea ar fi avut sprijin și de la turci⁵². Dacă știrea e veridică, aceasta este prima invitație adresată turcilor de a se amesteca în afacerile interne ale Moldovei. Un început nefast pentru situația politică internațională a țării, pentru că în curând turcii vor căuta să facă din Moldova un stat vasal și tributari.

După aproape doi ani de lupte Ilie și Ștefan s-au înțeles să conducă țara în comun⁵³, aducând totodată pe lângă liniștea internă și reluarea relațiilor normale politice și comerciale cu Polonia și Transilvania, dar situația din Țara Românească provoca îngrijorări ambilor frați, fiindcă Alexandru Aldea era greu bolnav și creșteau șansele lui Vlad Dracul de a prelua domnia. Neliniștea era explicabilă, fiindcă într-o asemenea eventualitate se aștepta o intervenție turcă la nord de Dunăre.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 42—43.

⁴⁷ *Hurmuzaki*, vol. XV₁, p. 16.

⁴⁸ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 40—41; I. Minea, *op. cit.*, p. 220.

⁴⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 43—44.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 49—50.

⁵¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 646—648; 651—652.

⁵² I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 22.

⁵³ N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenești (1432—1457)*, Iași, 1947, p. 56 și urm.

Pe la mijlocul anului 1435 Alexandru Aldea a decedat, iar Vlad Dracul, care dispunea de o puternică forță militară se pregătea să-i ia locul, dar turcii i se puteau opune oricînd, trece în Transilvania și atacă Moldova. Din cauza amenințării unei intervenții otomane și a situației tulburi din Țara Românească, ambii domni ai Moldovei s-au deplasat spre granița sudică, după ce în prealabil se întilniseră la Vaslui⁵⁴. Îngrijorați, Ilie și Ștefan al II-lea au solicitat ajutorul regelui polon, Vladislav al III-lea, care înainte de a le discuta cererea a pretins depunerea unui nou jurămint omagial. În Polonia s-a deplasat numai Ilie Vodă. Solemnitatea s-a desfășurat la Lwow, în ziua de 19 septembrie 1436⁵⁵.

Odată cu urcarea lui Vlad Dracul pe tronul Țării Românești (septembrie 1436), în jurul datei de 17 noiembrie turcii au trecut la nord de Dunăre, au luat în robie numeroși locuitori și apoi au pătruns în Transilvania⁵⁶. Neavînd nici un ajutor de la suzeranul său, Sigismund de Luxemburg, Vlad Dracul a făcut act de supunere față de turci, ceea ce a îngrijorat și mai mult pe cei doi frați, care conduceau destinele Moldovei.

Pentru Moldova, la orizont se întrevedeau primejdii grave. În anul 1438 asalturilor turcești spre Europa centrală le-au opus rezistență doar românii din Banat și Hațeg, cei din Transilvania fiind împiedicați s-o facă. Regatul maghiar, aflat pe marginea prăpastiei, a fost salvat de Iancu de Hunedoara, în oastea căruia ponderea o aveau românii. Unitatea românească s-a putut din nou manifesta eficient, iar Iancu de Hunedoara a reușit să țină „sub puternicile lui aripi pe domniîi amîndoruror țărîlor locuite și cărmuite de oameni din neamul său”⁵⁷.

În august 1439 regele polon a cerut un nou omagiu lui Ilie Vodă și lui Ștefan al II-lea. Poate că li s-a pus această condiție înainte de a le acorda ajutor militar împotriva unor eventuale atacuri turcești sau tătarăști, ceea ce, de altfel, nu a făcut vreodată. Ambele documente omagiale au fost redactate la 8 septembrie de Ilie și respectiv la 25 septembrie de Ștefan al II-lea. În documentul acestuia din urmă sînt menționați ca dușmani și „păgîni”, în care sînt cuprinși, în mod evident, turcii și tătarii⁵⁸.

Avertizați poate de primejdia unui iminent atac din partea tătarilor, poate îndemnați de turci, Ilie Vodă și Ștefan al II-lea au luat măsuri speciale de apărare, care însă s-au dovedit ineficace.

La 25 noiembrie 1439, lună în care locuitorii nu-și puteau părăsi așezările pentru a se adăposti în păduri, iar oastea era greu de concentrat, tătarii au pătruns în partea de nord a țării, pînă la Botoșani, iar în decembrie anul următor, în partea de sud, pînă la Vaslui și Bîrlad⁵⁹. S-ar părea că în timpul atacurilor tătarăști Ilie Vodă s-a adăpostit între zidurile Cetății Neamțului sau ale Hotinului, iar Ștefan al II-lea în Cetatea Albă, ale cărei fortificații le reconstruise⁶⁰. Pentru un timp tăcerea și jalea s-au

⁵⁴ Documente privind istoria României. A. Moldova, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 157.

⁵⁵ Jan Dlugosz, *op. cit.*, col. 690—691.

⁵⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 82—83.

⁵⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 66.

⁵⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 712—715.

⁵⁹ *Cronicile slavo-române*, p. 15; Gr. Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 83.

⁶⁰ Ion Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile secț. ist., seria a II-a, tom. XXX (1908), p. 319 și urm.

întins asupra Moldovei arsă, jefuită și cu numeroși locuitori duși în robie, din care puțini s-au reîntors la vetrele lor. Relațiile dintre Moldova și regatul polon au devenit din nou reci, deoarece regele Vladislav al III-lea, deși fusese solicitat la timp, nu a trimis ajutorul militar solicitat pentru respingerea incursiunilor tătărești.

Ungaria era concentrată asupra măsurilor ce trebuiau luate pentru a îndepărta primejdia otomană. În iulie 1442, trimiși ai sultanului sosiseră în capitala regatului maghiar. Turcii cereau să li se predea Belgradul sau să li se plătească tribut. Când se purtau asemenea tratative s-a anunțat că Iancu de Hunedoara repurtase două victorii asupra turcilor ⁶¹. Totodată, acesta, înconjurat de numeroși „viteji” români ⁶², depunea eforturi continue pentru crearea unității de luptă românești împotriva expansiunii otomane. Urmărind acest scop el a impus ca domn în Țara Românească pe Basarab al II-lea și probabil că urmărea și înlocuirea din fruntea statului moldovenesc a lui Ilie și Ștefan, care prin certurile dintre ei anulau scopul urmărit de el.

În primăvara anului 1442 Țara Românească a devenit teatrul unor grele lupte. Neîmpiedicați de nimeni turcii au trecut la nord de Dunăre, au pus foc satelor, au jefuit și robit populația fără apărare. Din Țara Românească au pătruns în Transilvania, unde la 18 martie Iancu de Hunedoara i-a atacat, dar neputându-i respinge s-a retras spre Alba Iulia. La 23 martie i-a atacat din nou, i-a înfrînt și le-a luat toată prada, robii și prizonierii ⁶³. Și Țara Românească era confruntată de grave frământări interne și amenințată de turci cu transformarea în pašalic, dar a fost salvată prin intervenția lui Iancu de Hunedoara care, pe Ialomița (6 septembrie 1442) a distrus oastea otomană trecută la nord de Dunăre ⁶⁴. După această victorie situația din Țara Românească părea consolidată, iar Iancu de Hunedoara se afla în culmea gloriei ⁶⁵.

Paralel cu aceste evenimente în Moldova situația se agravase. După 1 august 1442 Ștefan al II-lea, cu ajutorul fratelui său Petru, venit din Transilvania cu ajutor militar pus la dispoziție de Iancu de Hunedoara, îl eliminase pe Ilie din fruntea statului ⁶⁶. În primăvara anului 1443, când pregătirile pentru marea campanie antiotomană erau avansate și Iancu de Hunedoara voia să pătrundă adînc în Peninsula Balcanică, chiar pînă sub zidurile Constantinopolului, Basarab al II-lea a fost înlocuit cu Vlad Dracul ⁶⁷. Acesta s-a angajat în luptă cu toate forțele sale, în timp ce din Moldova tulburată de luptele pentru putere dintre fiii lui Alexandru cel Bun nu au putut participa decît poate lefegiii.

Spre sfîrșitul anului 1443 atenția întregii Europe era îndreptată asupra pregătirilor campaniei hotărîită împotriva turcilor, care se va sfîrși cu dezastrul de la Varna (10 noiembrie 1444), în care a dispărut regele

⁶¹ Jan Dlugosz, *op. cit.*, col. 771–772.

⁶² Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, an. VIII (1957), nr. 1–4, p. 41.

⁶³ I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, în „Cercetări istorice”, an. IV (1928), nr. 1, p. 182.

⁶⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VIII, p. XVII.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Idem*, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 70.

⁶⁷ I. Minea, *op. cit.*, p. 206; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. XXI; *Acte și fragmente*, vol. III, p. 11.

Vladislav al III-lea ⁶⁸, iar Iancu de Hunedoara, scăpat din dezastru, în trecere prin Țara Românească a fost reținut un timp în captivitate de Vlad Dracul ⁶⁹. Iancu de Hunedoara a învinovățit de înfrîngerea suferită la Varna, pe lângă Vlad Dracul, și pe domnul Moldovei care nu a trimis ajutorul militar convenit ⁷⁰. Iancu de Hunedoara a continuat lupta căutînd în același timp să aibă sprijinul tuturor românilor.

În vara anului 1447, Vlad Dracul încheiase pace cu turcii. Fiind totodată și nemulțumit de comportarea lui Vlad Dracul după dezastrul de la Varna, Iancu de Hunedoara a intrat în Țara Românească (sfîrșitul anului 1447), tăindu-i pe Vlad Dracul și pe fiul său ⁷¹. Cu Petru al II-lea ca domn al Moldovei din iunie-iulie 1448, sprijinit de forțe armate transilvănene ⁷² Iancu de Hunedoara a reușit să constituie un singur bloc din Transilvania, Țara Românească și Moldova și să dispună de toată forța lor economică și militară. Totodată a asigurat și apărarea Chilie împotriva turcilor, cedată lui de Petru al II-lea, înainte de 22 august 1448 ⁷³.

În a doua jumătate a anului 1448 Iancu de Hunedoara se afla angajat cu toate forțele sale în Peninsula Balcanică, împotriva turcilor. Oastea sa cuprindea și un corp de oaste moldovenesc, care număra trei mii de călăreți, „dintre cei mai aleși și mai buni și înarmați excelent” ⁷⁴, conduși de „fruntași recunoscuți” ⁷⁵, adică mari dregători de stat. Deși înfrînt la Kossovo (17—19 octombrie 1448) Iancu de Hunedoara a reușit să fixeze ferm în regiunile noastre pe Dunăre linia de rezistență antiotomană. El nu a renunțat la luptă, cu toate că în regatul maghiar i se crease o situație precară. Din cauza aceasta domnul Moldovei Petru al II-lea nu se putea baza pe vreun ajutor din partea lui Iancu de Hunedoara, într-o vreme în care polonii tindeau să-l înlocuiască cu Alexandrel Vodă ⁷⁶.

Un detașament de mercenari poloni a trecut în Moldova și s-a îndreptat spre Suceava. Petru al II-lea surprins de acest atac neașteptat și fiind lipsit de cei mai buni ostași ai săi, decimați probabil în lupta de la Kossovo, s-a retras grabnic în Transilvania, de unde a revenit cu forțe armate cu care l-a obligat pe Alexandrel Vodă și susținătorii săi să se retragă în Polonia. Curînd însă Petru al II-lea a decedat, iar pe tronul Moldovei s-a urcat Alexandrel Vodă.

Planurile de cruciadă ale lui Iancu de Hunedoara nu permiteau o situație politică nesigură în Moldova și nici o conducere care să-și însușească și aprobe fără rezerve indicațiile Poloniei. Moldova, cu întregul ei potențial uman și material trebuia reincadrată în blocul românesc de luptă anti-

⁶⁸ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. de Vasile Grecu, Edit. Acad., 1968, p. 197.

⁶⁹ I. Minea, *op. cit.*, p. 212—213.

⁷⁰ Hurmuzaki, vol. I₂, p. 715—716.

⁷¹ I. Minea, *op. cit.*, p. 273—275.

⁷² Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii”, an XVI (1963), nr. 5, p. 1063.

⁷³ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 84; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 95.

⁷⁴ Aurel Decel, *Oastea lui Iancu de Hunedoara înainte de bătălia de la Kossovo (1448). Scrișoarea lui Pasquale de Sorgo*, în „Revista istorică română”, vol. XVI (MCMXLVI), fasc. 1, p. 47.

⁷⁵ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 1065

⁷⁶ N. Grigoraș, *Logofătul Mihul*, București, 1945, p. 4 și urm.

otomană, idee acceptată și de boierii nemulțumiți cu infeudarea totală a statului intereselor și politicii polone. Pentru a clarifica situația confuză din Moldova Iancu de Hunedoara a pus la dispoziția lui Bogdan al II-lea o oaste cu care i-a înfrînt pe susținătorii lui Alexandrel, reușind să se impună ca domn al Moldovei (12 octombrie 1449)⁷⁷. În anul următor, la Crasna, Bogdan al II-lea a înfrînt cea mai puternică oaste polonă trimisă în Moldova cu Alexandrel Vodă (6 septembrie 1450). Dar Bogdan al II-lea, care probabil că luptase alături de Iancu de Hunedoara împotriva turcilor, a fost asasinat de Petru Aron în noaptea de 16/17 octombrie 1451⁷⁸, care a fost îndepărtat din Moldova de o nouă intervenție polonă. Uzurpatorul asasin a trecut probabil în Țara Românească⁷⁹, dacă nu cumva s-a pus sub ocrotirea turcilor, ceea ce ar părea mai sigur, deoarece în Transilvania sau Țara Românească nu putea găsi un adăpost sau ajutor. Deci, după Ștefan al II-lea, Petru Aron ar fi al doilea pretendent care i-a solicitat pe turci, obișnuindu-i cu gândul unei intervenții în treburile interne ale țării. De altfel, Petru Aron va fi primul domn al Moldovei care le va plăti haraci. S-ar părea totuși că turcii au hotărît să ceară haraci chiar lui Alexandrel Vodă, deci după februarie 1452.

Statele europene, în special cele din centrul și sud-estul Europei urmăreau cu îngrijorare sfîrșitul înclăștării de sub zidurile Constantinopolului. O adevărată spaimă a cuprins întreaga Europă la vestea căderii noii Rome. După căderea Constantinopolului trimiși ai lui Mehmed al II-lea au sosit în orașele de pe coasta Mării Negre pentru a cere tribut, urmărind ocuparea Chilie și Cetății Albe, pentru ca astfel să obțină și controlul gurilor Dunării⁸⁰. Trupe turcești au trecut Dunărea și au devastat cumplit o parte din Moldova de jos⁸¹. Consilierii lui Alexandrel Vodă, înspăimîntați de turnura luată de evenimentele externe, de atacul turcesc, de situația precară a lui Iancu de Hunedoara, au căutat o nouă apropiere de Polonia. Totodată, nu se știe dacă, într-o asemenea situație de politică externă, Alexandrel Vodă — nu atît el, un copil, cît anturajul său, care cunoștea situația internă a Moldovei, ca și posibilitățile regatului polon de a o apăra — nu a inițiat tratative cu turcii, poate prin Vladislav al II-lea.

Trimisul polon la dieta din Ratisbona — mai 1454 — care avea misiunea să ceară ajutor militar împotriva Imperiului otoman, ce nu-i putea amenința regatul decît prin Moldova — a declarat că turcii, după ce au cucerit Constantinopolul au făcut vasale nu numai Țara Românească, ci și Moldova și datorită acestui fapt locuitorii ambelor state românești fuseseră impuși la plata unor dări noi ca să se poată plăti tributul, ba mai mult încă, s-ar fi făcut și un recensămînt al tuturor locuitorilor, după sistemul otoman⁸².

O puternică escadră navală a lui Mehmed al II-lea patrula în Marea Neagră, iar tătarii le-au cerut turcilor să lupte în comun, ca aliați. În aprilie

⁷⁷ *Cronicile slavo-române*, p. 7.

⁷⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 242; Jan Dlugosz, *op. cit.*, vol. II, col. 81.

⁷⁹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 106.

⁸⁰ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 112.

⁸¹ Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basel, 1568, p. 352.

⁸² Aug. Sokolowski și Iosif Szujski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, II, în *Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrentia*, tom. II, Cracovia, 1876, p. 150—151; Hurmuzaki, vol. II₂, p. 51—52.

1454 un sol turc a pretins tribut de la conducerea orașului Caffa. Peste două luni flota turcă a atacat Caffa, fără s-o poată cuceri, iar în martie 1455 conducerea orașului a început să plătească un tribut anual de 3 000 galbeni⁸³. Înainte de 11 septembrie 1454 de pe 56 vase ale flotei lui Mehmed al II-lea au fost debarcați ostași turci pe coastele sudice ale Moldovei, dar au fost respinși cu pierderi. În continuare flota otomană a atacat Mangopul, Caffa și a debarcat ostași care au ocupat Sevastopolul⁸⁴.

Anul 1454 în istoria Moldovei a fost marcat de luptele pentru tron dintre Alexandrel Vodă și Petru al III-lea Aron. Alexandrel nu putea obține un ajutor efectiv împotriva unchiului său decât de la turci sau de la poloni, cărora a trebuit să le depună prin delegați, jurământ omagial (februarie-mai 1455)⁸⁵. Probabil că datorită acestui fapt trupe turcești venite prin Țara Românească au atacat partea de sud a Moldovei⁸⁶. Deși respinse, unele detașamente au continuat să prade la granițele sudice, dar ceva mai târziu au fost alungate de ostașii lui Alexandrel Vodă⁸⁷. Petru Aron, probabil cu ajutorul turc și din Țara Românească, a înfrunt oastea lui Alexandrel (25 mai 1455) care s-a refugiat în Cetatea Albă unde a fost otrăvit⁸⁸. Polonii nu i-au trimis ajutoare cum promisese și nici Iancu de Hunedoara, care făcea pregătiri de apărare a Belgradului, amenințat de Mehmed al II-lea.

În lunile care au premeras asaltului Belgradului atît Țara Românească cît și Moldova erau grav amenințate de turci. Marea Neagră devenise un adevărat lac turcesc. Petru Aron, care obținuse tronul cu sprijin otoman a trebuit să plătească ce le promisese. Neliniștea din țară luase proporții, unii mari dregători se pregăteau să treacă în Polonia, pentru a se pune la adăpost, dar exista în Moldova și o facțiune care susținea o politică anti-otomană.

Între 2 iulie și 15 august sau între 29 august și 12 septembrie 1455 a venit în Moldova o solie otomană. Sosirea ei fusese precedată de tratative duse între delegați moldoveni și turci cu privire la relațiile dintre cele două state și atacurile turcești împotriva Moldovei⁸⁹. Solii turci au cerut plata unui haraci în sumă de două mii de ducați ungurești de aur. La 5 octombrie, printr-o scrisoare ultimativă, sultanul Mehmed al II-lea a cerut depunerea haraciului în termen de trei luni. Că între Moldova și Imperiul otoman era o stare de tensiune se observă și din următoarea frază din scrisoarea sultanului: „dacă va sosi la împlinirea acestora (termenului

⁸³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 113–114; Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle; le cadre international des rapports établis en 1455–1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom XIII (1974) no. 3, p. 447.

⁸⁴ Amadeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell' Ufficio di San Giorgio*, extr. din „Atti della società ligure di storia patria”, tom. VI, partea I (1868), Genova, p. 102–105.

⁸⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 769–770.

⁸⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 107 și 119.

⁸⁷ Idem, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 32–34.

⁸⁸ Jan Dlugosz, *op. cit.*, col. 181.

⁸⁹ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 455; P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii”, an. V (1952), nr. 3, p. 191 și 197.

de trei luni) atunci va fi încheiată pacea”⁹⁰, dar la 6 ianuarie 1456, când termenul expirase, moldovenii nu trimiseseră suma pretinsă de Mehmed al II-lea⁹¹.

Petru Aron a convocat Marea adunare a țării, care în martie-mai 1456 s-a întrunit la Vaslui, pentru a discuta situația creată și a hotărî, dacă era sau nu cazul, să se dea curs cererii ultimative a sultanului⁹². După dezbateri aprinse majoritatea membrilor adunării au ajuns la concluzia că trebuie acceptată cererea sultanului, pentru că în situația în care se aflau moldovenii nu se puteau opune turcilor și chiar dacă nu i-ar fi dat suma cerută, și-o puteau lua și singuri, jefuind și robind populația țării. Totuși, pentru a se câștiga timp, Adunarea a hotărît să se reia tratativele pentru a reduce suma pretinsă de sultan. Dacă nu s-ar fi putut obține o reducere, banii urmau să fie plătiți pînă ce aveau să se poată apăra, cum făcuseră înaintașii celor ce au luat o asemenea hotărîre.

Dintre consilierii domnești logofătul Mihul, care mai fusese o dată în solie la sultan, a fost rugat să meargă din nou și să „ridice greutatea țării”. În instrucțiunile primite se prevedea că dacă Mehmed al II-lea ar fi refuzat să reducă suma haraciului, să plătească cît ceruse. Înainte de a pleca, logofătul a primit asigurarea solemnă, verbală și în scris, „că nu va fi învinuit de nimeni”, fiindcă numai procedîndu-se astfel s-a putut obține „pacea țării”⁹³.

Sultanul nu a acceptat reducerea sumei și a condiționat menținerea păcii de trimiterea banilor la data fixată. Acceptarea plății haraciului a avut ca urmare încheierea unui tratat comercial între Imperiul otoman și Moldova⁹⁴. Și negustorii moldoveni pe lingă cei poloni, genevezi ș.a. au obținut dreptul de a face comerț cu și prin orașele porturi de la Marea Neagră și libertatea de a trece prin strîmtori. În scrisoarea din 9 iunie 1456, Mehmed al II-lea are aprecieri politicoase despre Petru Aron, considerîndu-l ca „prinț luminat și domn ales”⁹⁵.

Încă din martie locuitorii din Caffa grav amenințați de turci au cerut sprijin lui Iancu de Hunedoara, care însă nu i-a putut ajuta⁹⁶, toate forțele lui fiind pregătite pentru apărarea Belgradului. În schimb, Petru Aron și partizanii săi nu doreau vreun ajutor de la Ioan de Hunedoara, care i-ar fi putut implica într-un conflict cu turcii. Ba mai mult încă, domnul Moldovei promisese regelui polon că va anexa Chilia⁹⁷, în care se afla o garnizoană a lui Iancu de Hunedoara, și s-a obligat să anuleze actul de supunere făcut sultanului⁹⁸, ceea ce însă n-a îndrăznit să facă.

Marile pregătiri militare făcute de Mehmed al II-lea pentru a înfrînge rezistența Belgradului, din cauza căruia nu putea pătrunde în centrul

⁹⁰ *Ibidem*, p. 197; Fr. Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către sultan în Omagiu frașilor Alexandru și Ion Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 ani*, București, 1936.

⁹¹ N. Iorga, *Actul lui Mehmed al II-lea pentru negustorii din Cetatea Albă, (1456)*, în „Revista istorică”, an. X, (1924), p. 113

⁹² N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, Edit. Acad., 1971, p. 238.

⁹³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 197—198.

⁹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 105.

⁹⁵ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 456—457 afirmă, ceea ce nu-i exclus că Petru Aron a avut consensul regatului polon ca să plătească tribut turcilor.

⁹⁶ Amedeo Vigna, *op. cit.*, p. 105—106.

⁹⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 785.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 780—781.

Europei, îl îngrijorau în mod deosebit pe Iancu de Hunedoara. Înainte de a pleca în ajutorul orașului asediat și înconjurat încă de la 4 iulie, socotind că Țara Românească nu poate fi lăsată sub conducerea unui domn gata să dea cale liberă unei oști otomane, a hotărît, încă din aprilie, să-l înlocuiască din domnie pe Vladislav al II-lea cu Vlad, fiul lui Vlad Dracul⁹⁹, cunoscut cu epitetul de Țepeș, pentru pedeapsa pe care obișnuia s-o aplice trădătorilor, cotropitoilor, hoților.

Noul domn al Țării Românești acumulasă o amasă experiență de viață. Trecuse de mai multe ori prin închisorile turcilor și fusese ostatec la curtea sultanului. A reușit totuși să fugă de aici și a găsit poate un adăpost mai sigur în Moldova, la curtea lui Bogdan al II-lea, pînă la asasinarea acestuia¹⁰⁰. Din Suceava, probabil împreună cu Ștefan, viitorul domn al Moldovei, a trecut în Transilvania, unde s-au pus sub ocrotirea lui Iancu de Hunedoara.

După instalarea lui Vlad Țepeș ca domn al Țării Românești Iancu de Hunedoara dăduse instrucțiuni ca și lui Ștefan să i se pună la dispoziție forța militară cu care să-l elimine pe Petru Aron de pe tronul Moldovei. Astfel, înainte de înfrîngerea lui Mehmed al II-lea sub zidurile Belgradului, Iancu de Hunedoara a încercat să refacă unitatea românească, deși la apărarea Belgradului nu au participat contingente de oaste din Moldova sau din Muntenia.

Atitudinea lui Petru Aron față de turci, cărora a început să le plătească haraci, se pare că i-a supărat pe poloni. La 22 iunie 1456, în fața iureșului maselor conduse de Iancu de Hunedoara și de Ioan Capistrano, sultanul Mehmed al II-lea a trebuit să se retragă în grabă de sub zidurile Belgradului, dar la 11 august, marele erou român și-a sfîrșit zilele din cauza epidemiei de ciumă izbucnită în rîndurile apărătorilor orașului.

În Moldova, nu numai că se aștepta, dar se dorea intens o schimbare de domn, similară cu cea din Țara Românească. Logofătul Mihul, în trecere prin Țara Românească, în una din misiunile sale la turci, s-a întîlnit cu viitorul domn al Moldovei, Ștefan cel Mare, care se afla la curtea lui Vlad Țepeș. S-ar părea că acuma Mihul, după instrucțiunile primite de la Petru Aron, a căutat să-l convingă pe Ștefan să renunțe la planul său de a cucerii tronul Moldovei, sau pe Vlad Țepeș să nu-i dea ajutorul militar necesar. Nu este exclus să fi pus la cale chiar asasinarea lui. Astfel se explică înserarea în salvoconductul din 13 septembrie 1457, primit de logofătul Mihul de la Ștefan cel Mare, a următoarei fraze: „te-am iertat și toată mînia și ura am îndepărtat-o cu totul din inima noastră. Și nu voi aminti niciodată, în veci, cît vom trăi, de lucrurile și întîmplările trecute”¹⁰¹. Într-un alt salvoconduct, înmînat aceluiași logofăt, care se refugiase în Polonia, Ștefan cel Mare a ținut să menționeze că va uita cele întîmplăte în „Țara Basarabilor, sau oriunde în altă parte, în orice vreme și în orice zile, de acele acte și de orice altă dușmănie”¹⁰².

În evoluția evenimentelor de politică internă și externă, prima parte a anului 1457 a fost hotărîtoare pentru Moldova, pentru că pe tronul ei

⁹⁹ Hurmuzaki, vol. XV, p. 44.

¹⁰⁰ *Istoria Românilor*, vol. II, Edit. Academiei R.S.R., București, 1962, p. 465.

¹⁰¹ Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, p. 257—258.

¹⁰² *Ibidem*, p. 269—270.

s-a urcat un domn nou, Ștefan cel Mare. Intervenția în Moldova a tînărului fiu al lui Bogdan al II-lea trebuia să se producă în 1456, dar a fost amînată fiindcă Vlad Țepeș nu i-a putut pune la dispoziție forța solicitată deoarece primise de la Iancu de Hunedoara misiunea de a apăra aripa stîngă a forțelor care apărau Belgradul împotriva unui eventual atac otoman prin Țara Românească ¹⁰³. Încă o dată pregătirile lui Ștefan cel Mare de a prelua tronul Moldovei au fost sistate din cauza morții lui Iancu de Hunedoara.

„Cu putere mică” primită de la Vlad Țepeș și cu sprijinul masiv al locuitorilor din Țara de Jos, Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, o adevărată capacitate politică și militară, a reușit, între 12 și 14 aprilie 1457, să spulbere domnia lui Petru Aron. Cît privește relațiile lui cu Imperiul otoman a trebuit să accepte starea de fapt, dar cu intenția de a anula înțelegerea încheiată de Petru Aron.

Cu urcarea lui Ștefan cel Mare pe tron a început pentru Moldova o eră nouă, atît în ceea ce privește situația internă, cît și pentru desfășurarea politicii externe ¹⁰⁴.

LES RELATIONS ENTRE LA MOLDAVIE ET LES TURCS JUSQU'À L'AVÈNEMENT AU TRÔNE D'ETIENNE LE GRAND

RÉSUMÉ

Les Moldaves sont venus en contact avec les Turcs pendant le règne de Pierre Ier Mușat, dès la conclusion du traité d'alliance entre la Valachie et la Pologne (1390). En Moldavie, après la mort d'Etienne Ier (avant le mois de novembre 1399), furent enregistrés de graves troubles, ce qui causa de grandes inquiétudes en Valachie. Mircea le Vieux appuya l'avènement au trône d'Alexandre le Bon, rétablissant de la sorte l'alliance entre la Moldavie et la Valachie en vue d'entraver l'expansion ottomane.

Après la mort de Mircea le Vieux (1418), Alexandre le Bon intervint directement en Valachie pour secourir les forces antiottomanes. C'est pourquoi l'on entra en conflit avec les Turcs qui s'étaient emparés de la Dobroudja et qui, depuis le territoire de Valachie attaquaient la Transylvanie. Les Turcs, désirant assumer le contrôle du commerce effectué par les ports de Moldavie, attaquèrent en 1420 Cetatea Albă, mais ils furent repoussés.

Alexandre le Bon a collaboré à l'organisation de la campagne contre les Turcs envisagée en 1426, mais dont le déroulement fut empêché par Sigismond de Luxembourg. Des forces armées moldaves sont intervenues même en Valachie pour combattre les Turcs, ce qui détermina ces derniers à attaquer la Moldavie, sans succès. Les discussions et les luttes ayant opposé les descendants d'Alexandre le Bon pour l'occupation du trône

¹⁰³ Ion Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 13.

¹⁰⁴ Pentru cadrul general al raporturilor turco-moldo-polone după 1456 vezi Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 460–461, de același *La guerre ajournée : les relations polono-moldaves en 1478*, în „Revue roumaine d'Histoire”, tom. XI (1972), no. 1, p. 9–10, precum și studiul din nr. de față al revistei.

ont facilité l'intervention de la Porte Ottomane dans les affaires intérieures de la Moldavie. Ainsi, en 1433, Etienne II, grâce à l'appui armé des Turcs, réussit à enlever le trône à son frère.

Par suite de l'ultimatum donné à la Moldavie pendant l'automne 1455 par le sultan Mahomet II, les Moldaves furent contraints à payer un tribut annuel (mars-avril 1456) se montant à 2000 ducats en or. Le nouveau prince de Moldavie, Etienne le Grand, dût accepter cette obligation, mais au moment où il réussit à consolider son règne et à disposer d'une puissante force militaire, il cessa de payer le tribut. Lorsque les Turcs essayèrent d'imposer leurs prétentions par la force des armes, ils essuyèrent une grave défaite à Vaslui (10 janvier 1475). Après cette date, entre la Moldavie et l'Empire Ottoman seront établies d'autres rapports.

TACTICA ȘI STRATEGIA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN BĂTĂLIA DE LÎNGĂ VASLUI

DE

ALEXANDRU I. GONȚA

Cauzele conflictului. Căderea Constantinopolului, în 2 mai 1453, sub loviturile lui Mahomed al II-lea (1451—1481) completase extinderea stăpînirii Imperiului otoman pe coasta de sud a Mării Negre pînă la Dardanele, cu excepția Trapezuntului, care era numai blocat, unind-o cu aceea de apus, odată bulgaro-bizantină.

Dar rațiunea de stat de a face din Marea Neagră un lac turcesc, deschis numai corăbiilor de negoț și de război ale sultanului, mai cerea să fie cucerit și litoralul de nord, dominat de puterea maritimă a Genovei și de aceea terestră a Moldovei. Magistrații din Pera anunțară guvernul Genovei că la 23 iunie 1453, Mahomed al II-lea trimisese soli, pentru a obține tribut ca simbol al închinării de la Caffa-Crimei și de la insula Chios, în timp ce Leonardo din Chios îi comunica știri despre pregătirea unei armate otomane, care să cuprindă mai întîi trei orașe, Periston sau Peristora și Farobium pe Dunăre, apoi Bellagordum adică Cetatea Albă de la Limanul Nistrului, după care avea să urmeze Ungaria¹.

În octombrie 1455, Mahomed se adresă lui Petru Aron, voievodul Moldovei, să-i trimită, haraciul de 2000 de galbeni, pe care acesta pentru a-i lăsa țara în pace îl și promise, în mai anul următor, prin Mihul logofătul².

Cuceritorul Bizanțului se arăta foarte mulțumit de răspunsul voievodului și a sfatului domnesc, adunat la Vaslui. „Am înțeles — scria marele padișah, la 5 octombrie 1456, — că vei plăti majestății mele haraciul anual 2000 de ducați aur. Să fie deci pace întocmită între noi și să se fixeze trei luni termen pentru plată, care timp de nu voi primi, voi știți ce vă așteaptă”³. Și pacea avea să dureze timp de zece ani pînă cînd Ștefan cel Mare, în 23 ianuarie 1465, a cucerit Chilia (cetate moldovenească cedată în 1448, de Petru al II-lea lui Iancu de Hunedoara pentru ajutorarea Bizanțului⁴,

¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 111—112,

² *Ibidem*, p. 120; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II₂, 1891, București, p. 669—671; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* vol. III, ed. 3, I. Vlădescu, p. 144; M. Costăchescu, *Documente moldovenești trinite de Ștefan cel Mare*, vol. II₂ Iași, 1931, p. 797—801; *Documente privind Istoria României, veac XIV—XV*, vol. I, București, 1954, p. 286—287; A. Grecu, în „Studii”, V (1952) nr. 3, p. 187—189.

³ E. Hurmuzaki — N. Densușianu, *op. cit.*, p. 671.

⁴ Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii” tom. XVIII (1965) nr. 3, p. 622—623.

dar de puțin timp intrată în stăpînirea Țării Românești, al cărui voievod, Radu cel Frumos, acum înfeudat Imperiului otoman⁵, înlocuise garnizoana ungurească cu trupe proprii⁶.

E adevărat că voievodul Moldovei a trimis la Constantinopol un sol cu daruri și tribut, cu misiunea de a face o expunere de motive pentru ocuparea cetății, fapt evident socotit atît ca o știrbire a autorității imperiale otomane, cît și ca o știrbire teritorială.

La început, sub impulsul pornirii minioase, Mahomed a dat ordin ca solul să fie aruncat în închisoare. Dar temîndu-se de poloni, scrie Ian Dlugosz —, l-a scos și trimis acasă, mai apoi mulțumindu-se numai cu darurile⁷. Un timp, sultanul s-a arătat liniștit față de Moldova, pînă ce Ștefan cel Mare a obținut victoria de la Baia din 15 decembrie 1467, asupra oastei feudale maghiare⁸. Știrea înfrîngerii lui Matei Corvin⁹, care demonstrase Europei că Moldova e o putere militară sud-est-europeană, l-a făcut să ia atitudine. Corespondentul milanez din Veneția, scria ducelui că Mahomed al II-lea a plecat, chiar în ianuarie 1468, la Sofia, și de aici s-a îndreptat spre Nicopole, pe Dunăre, cu intenția de a merge apoi spre Moncastro, pentru că „nu putea tolera sincer pe un principe creștin, spune Nicolae Iorga, a cărui putere era, singură, o destulă ofensă”¹⁰.

Sub această presiune, cînd în iunie 1468 circula deja zvonul în Ardeal că turcii au trecut Dunărea și vin spre Carpați¹¹, Ștefan făgăduia, în 28 iulie, omagiu feudal regelui polon, ca să i se dea ajutor împotriva turcilor și tătarilor¹² și grija lui Ștefan cel Mare nu era fără temeii. Vestea trimisă de Hanul Crimeii, în iunie 1469 la Caffa, primită de la o bireamă sosită la Saline, port lingă Chilia, că o flotă turcă va sosi, în iulie, la Cetatea Albă se adevări¹³. Și actul fu confirmat nu numai de un nou impozit pus de Caffa pentru apărarea ei¹⁴, ci și de un atac săvîrșit de un detașament ture debarcat sub comanda lui Iakub pașa împotriva Caffei, în octombrie¹⁵.

În fața acestor provocări agresive și permanente, voievodul Moldovei, pe care-l știm din „Letopisețul cel moldovenesc” păstrat în varianta lui Grigore Ureche că „nu cerca să așeze țara, ci de războiu se gătia”¹⁶, chiar îndată după ce se urcase în scaun, în 1457, a fost nevoit să se pregătească de apărare și să-și asigure și un spațiu de luptă și de manevră. De aceea, îl vedem în primăvara anului 1470, în 27 februarie, cînd Imperiul otoman

⁵ I. Dlugosz, *Historica Polonica*, II, Lipsiae, 1712, col. 344—5, Radu Chilia pro turco tenebat, I. Minea, *Informațiile Românești ale Cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 45.

⁶ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în sec al XV-lea și problema Chiliei în „Romano-Slavica” III (1958) p. 111—112.*

⁷ I. Dlugosz, *op. cit.*; II col. 345; I. Minea, *op. cit.* p. 45

⁸ Gr. Conduratu, *Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria*, București, 1898, p. 401—404.

⁹ Alex. I. Gonța, *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia*, în „Studii”, XX (1967) nr. 6, p. 1127—1144.

¹⁰ N. Iorga, *Studii asupra Chiliei*, p. 130—131.

¹¹ *Ibidem*, p. 131.

¹² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 300—304.

¹³ N. Iorga, *Acte și fragmente privilegiate la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 46; idem, *Studii asupra Chiliei*, p. 132.

¹⁴ N. Iorga, *Studii asupra Chiliei*, p. 131—132.

¹⁵ K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului Centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955, p. 97—99.

¹⁶ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II (P. P. Panaitescu) p. 11.

era ocupat în războiul cu Veneția¹⁷, că atacă și arde Brăila, Tîrgul de Floci și Cetatea Ialomiței¹⁸ din Țara Românească, deoarece Radu cel Frumos îndemnase pe turci să-i smulgă Chilia¹⁹, port de export al produselor de grâu și miere și izvor al veniturilor de la pescărie²⁰.

Prin arderea acestor târguri, Ștefan cel Mare a calculat că ajută în același timp și republicii Veneției, dar căderea cetății Negroponte, în 12 iulie 1470, „capitala insulei Eubeia, apărată de venețieni, a produs mare durere, atît în Europa cît și voievodului Moldovei”²¹.

Încurajat de victorie, Mahomed II ceru de la Caffa o sporire a haraciului, de la 3200 de galbeni la 4000 de galbeni²² și-și trimise trupele sale în Țara Românească, chemate de Radu cel Frumos, pentru că Ștefan cel Mare îl sărăcise, prin arderea porturilor de la Dunăre²³. În 7 ianuarie 1471, sibienii scriau deja sașilor din Șinca despre teama lor de turcii aflați în Țara Românească²⁴.

Fără îndoială însă că, prezența și concentrarea trupelor turcești în Țara Românească, chiar în timp de iarnă, nu se făcu decît cu scopul întreprinderii unei agresiuni împotriva Moldovei, pentru a răzbuna atît ocuparea Chilie, cît și arderea Brăilei și a cetății Ialomița (= Piua Pietrii). Înainte de a pune însă în practică intenția sa, Radu cel Frumos caută să atragă de parte-i pe Isaia, cumnatul voievodului moldovean, mare vornic, pentru organizarea unui complot și lichidarea lui Ștefan cel Mare prin otrava, pe care avea să i-o administreze Negrilă păharnicul, cu Alexa Stolnicul, în timpul sărbătorilor de iarnă, petrecute de voievod, în acest an la Vaslui. Dacă planul ar fi reușit, Imperiul otoman și Radu cel Frumos ar fi scăpat de cel mai îndrîjit adversar al lor, fără lupte și alte sacrificii de sînge. Descoperirea complotului însă și decapitarea marelui vornic și a celorlalți complici ai săi, la Vaslui²⁵, în 16 ianuarie 1471, zădărnîcind planul voievodului muntean și a turcilor a dus, inerent, la organizarea unei agresiuni armate împotriva Moldovei, fără multă zăbavă, în colaborare și cu tătării nogai.

Informat la timp, de cele puse la cale de adversarii săi, cu excepția îndemnului dat tătarilor de a prăda Moldova, Ștefan cel Mare—mîniat și de atentatul pus la cale împotriva vieții sale, mobiliză oastea și ocupă poziție de luptă la hotarul de pe Milcov. De aici, a pătruns în Țara Românească, ieșind în întîmpinarea oștilor Țării Românești, în 7 martie 1471, în cîmpul de lîngă tîrgul Soci²⁶ pe care le-a sfărîmat cu desăvîrșire, lăsînd în

¹⁷ J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, I, Paris, 1835, p. 287; R. Rosetti, *Cum se înfăptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 37.

¹⁸ M. Costăchescu, *Arderea tîrgului Floci și a Ialomiței*, Iași, 1935, p. 2—3; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, București, 1937, p. 164.

¹⁹ Idem, *Studii istorice asupra Chilie*, p. 38 nota 2.

²⁰ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 158—159; 166—167; 143—144.

²¹ N. Iorga, *Studii asupra Chilie* p. 132; Donado da Lezza, *Istoria turchesca (1300—1514)* ed. I. Ursu, București, 1909, p. 36.

²² N. Iorga, *Studii asupra Chilie*, p. 132.

²³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 167.

²⁴ E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente*, XV₁, p. 76 no 132;

²⁵ I. Bogdan, *Cronicile române*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, *Letopiseșul anonim*, p. 17; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 96; N. Iorga *op. cit.*, IV, p. 165.

²⁶ C. C. Giurescu, *Despre lupta de la Soci*, în „Studii și mat. de ist. medie”, vol. IV, 1960, p. 423—430; D. Chițimia, *op. cit.* p. 62; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 167—8.

viață numai pe Stan logofătul și pe Mircea comisul²⁷, după care a luat prinși 17 000 de țigani²⁸.

Au scăpat nepedeșiți doar tătarii nogai, intrați în țară pe la Iampol, care au prădat pînă la Siret, după ce au luat 1000 de oameni captivi, retrăgîndu-se prin Podolia, pe unde au prădat satele de ruteni²⁹.

Înapoindu-se victorios în cartierul său general din Vaslui, de unde putea observa mai bine mișcările lui Radu cel Frumos, socotit cu nimic mai prejos turcilor, Ștefan recomanda o solie a lui Uzum-Hassan (=Hassan cel lung), hanul Caramaniei „cătrec domnii frîncilor”³⁰, sosită la Vaslui la sfîrșitul lunii martie și, în 13 iulie același an, răspundea lui Cazimir al Poloniei că nu-l poate trimite în ajutor pe fiul său, Alexandru, cu 1000 de călăreți, deoarece acesta încă e mic și apoi el e în așteptarea unor noi atacuri din partea voievodului Țării Românești, care nu de mult a venit în țara sa, ca să o nimicească³¹.

Totodată, el trimite pe Ștefan diacul la Albert cămărașul Ocnelor din Ardeal, ca să-l împace cu Matei Corvin³², desigur în speranța obținerii vreunui ajutor și cere mîna Mariei de Mangop, sora lui Isac și Alexandru de Mangop, ambii în relații bune cu Caffa³³, ceea ce a făcut să crească minia sultanului³⁴ și mai mult.

În așteptare mereu și în permanentă pregătire de luptă, ca un general care nu-și disprețuia adversarul, Ștefan acorda, în 3 ianuarie 1472³⁵ Brașovenilor un nou privilegiu comercial, spre a le răsplăti serviciile și sprijinul avut pînă atunci și acceptă, desigur, în 5 iunie 1472, propunerea lui Uzum Hassan, făcut prin medicul Isac beg, pentru formarea unei ligi antiotomane în Europa, în care să intre Moldova și Ungaria, pe lingă alte state³⁶.

Considerînd că are și consimțămîntul lui Matei Corvin de a colabora la liga antiotomană, deoarece acesta acordă un privilegiu comercial moldovenilor³⁷, în 20 ianuarie 1473, și pentru că voievodul Ardealului îi trimisese pe magistrul Paul notar ca să trateze relații de bună vecinătate³⁸, Ștefan cel Mare se hotărî să-l înlocuiască pe Radu cel Frumos cu Laiotă cel Bătrîn, socotit om credincios creștinilor.

Mobilizîndu-și oastea întregă din nou, el apără pe Milcov cu ea organizată în 12 cete cu 48 de steaguri, la 8 noiembrie 1473 și la 18 ale aceleiași

²⁷ I. Bogdan, *Cronicile*. Let. de la Putna II, p. 63; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 96.

²⁸ *Cronica moldo-germană*, D. Chițimia, p. 62; I. Bogdan, *Cronicile*, p. 30; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 69.

²⁹ N. Iorga, *Studii asupra Chilieii*, p. 133; Virginia Vasiliu, *Les Tartars et la Moldavie au temps d'Etienne-le-Grand*, în „Rev. His. Sud Est, VIII (1931) p. 188—191, nr. 1—3; „Revist. ist. rom.” I (1931) fasc. 2, p. 159.

³⁰ N. Iorga, *Studii asupra Chilieii*, p. 133; Hurmuz, Densușianu, *op. cit.*, II, p. 124—125.

³¹ I. Bogdan, *Documente*, vol. II, p. 312; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, București, 1914, p. 38. *Radul venit in regnum meum ut idem anihilando*; idem, *Ștefan cel Mare*, p. 70.

³² Hurmuzaki—N. Iorga, *Documente XV*₁, p. 77.

³³ *Cronica lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Chițimia, p. 62, ed. P. P. Panaiteșcu, p. 30.

³⁴ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 43, nota 49, N. Iorga, *Ist. Rom.* IV, p. 171.

³⁵ I. Bogdan, *Documente moldovenești din arhivul Brașovului*, București, 1905, p. 39—41; Stoica Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, București, 1905, p. 133.

³⁶ P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun Hassan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isac-Bey*, București, 1912, p. 25 și 32; Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, II₂, p. 124; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 43; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 169.

³⁷ Hurmuzaki, Iorga, *op. cit.*, XV₁, p. 80 nota 138.

³⁸ *Ibidem*, XVI, p. 80—81, no. 139.

luni înfruntă oastea Țării Românești la Cursul apei (Vodnău) aproape de Martinești, nu departe de Gherghița³⁹ într-o bătălie care a durat trei zile, de joi pînă sîmbătă seara.

Victoria a fost iarăși deplină, prin părăsirea luptei de către voievodul muntean, care a fugit mai întîi în Cetatea Dimboviței și apoi în 23 noiembrie, la turci, lăsînd în mîinile învingătorului, în același timp, pe cîmpul de luptă, toate steagurile oștirii sale, iar în Cetatea Dimboviței pe doamna cu unica sa fiică, visteria și toate averile⁴⁰.

Desfășurarea campaniei otomane împotriva Moldovei. Dacă prin acțiunile săvîrșite pînă acum, voievodul Moldovei nu devenise atît de periculos, încît să fie necesară o intervenție directă a trupelor otomane, prin izgonirea lui Radul cel Frumos din scaunul Țării Românești și înlocuirea cu Laiotă Basarab, pedepsirea lui a devenit pentru Mahomed al II-lea primul obiectiv, căci nu era vorba numai de lezarea directă a intereselor Imperiului otoman, de pierderea suzeranității peste o țară bogată în grîne și vite, absolut necesare aprovizionării oștilor turcești ținute mereu pe picior de război și a unui tribut, simbol al închinării acesteia, ci de scăderea prestigiului de care se bucura cuceritorul Bizanțului. Sancționarea lui Ștefan cel Mare era mai ușor de făcut acum, cînd era din nou singur, după ce Mahomed II întîrziase și cu acțiunea în Țara Românească. E greu de știut, care au fost cauzele întîrzierii în a interveni în favoarea aliatului său și împotriva omului atît de apropiat lui Mahomed⁴¹. În orice caz, datorită acestui fapt, Radu cel Frumos a putut trimite suzeranului său 12 000 de luptători, sub conducerea unei rude Basarab⁴², în primăvara anului 1473, și tot datorită unei lipse de cooperații și colaborare în timp util cu Huzun-Hassan s-a ajuns la înfrîngerea acestuia, în iulie același an, în bătălia de la Terdjan⁴³ și la victoria sultanului, care, în septembrie, revenea la Constantinopol⁴⁴ cu parte din trupele sale și bineînțeles, cu parte din luptătorii trimiși de Radu cel Frumos.

Fiind pus la curent îndată cu ultimele evenimente petrecute la Dunărea de jos, prima măsură a sultanului a fost să-și restabilească în scaun favoritul, pentru care i s-au trimis pe lîngă cei 6000 de munteni, probabil supraviețuitori din bătălia de la Terdjan, și un număr de 13.000 de turci. Ordinul lui Mahomed II a fost așa de repede transmis la Giurgiu, încît *Cronica Moldo-germană* menționează că Ștefan cel Mare nu părăsise încă Cetatea Dimboviței, după ce instaurase pe Laiotă, odihnindu-și oastea lîngă o pădure. „Atunci s-a îndreptat Ștefan Voievod cu bărbăție împotriva lor, scrie autorul acesteia, și Dumnezeu l-a ajutat, încît i-a nimicit cu desăvîrșire,

³⁹ P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București*, în „Studii” XII (1959) nr. 5 p. 9—21; N. Iorga, *Ist. Rom.* IV, p. 170—171.

⁴⁰ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 43—45; idem, *Ștefan cel Mare* p. 71—73; R. Rosetti, *Cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, p. 38; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1 ed. IV, p. 59—62.

⁴¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 142—143 ed. franceză, p. 169—170.

⁴² *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, P. XLII și n 6; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 40—41; N. Iorga, *Studii și Documente*, III, p. XXXVI.

⁴³ N. Iorga, *Studii asupra Chiliei*, p. 132—133 nota 4; Idem, *Gesch. des rumanischen Volkes*, I, p. 44; Idem *Ist. Rom.*, IV, p. 171;

⁴⁴ *Historia Turchesca*, p. 50—63; R. Rosetti, *Cum se făptuia războiul de Ștefan cel Mare* p. 38; N. Iorga, *Gesch. des osmanischen Volkes*, I, p. 167; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 44, idem *Ștefan cel Mare* p. 73.

iar pe care i-a prins vii, i-a tras în țepă prin buric, cruciș, unul peste altul, în număr ca la 2 300”⁴⁵.

Transmisă la Constantinopol, ultima faptă a voievodului moldovean a fost decisivă pentru hotărîrea sultanului de a pregăti o armată, care să-l pedepsească. Pentru moment, prima măsură luată a fost să gonească din scaunul Țării Românești pe Laiotă. În acest scop a fost trimis îndată în sprijinul oștirii lui Radu, de 12 000 de oameni, un ajutor de 15.000 de turci, după primele cronici⁴⁶ și 17.000 după *Cronica moldo-germană*⁴⁷, care l-au alungat pe omul lui Ștefan, la 23 decembrie, și urmărit o săptămînă întreagă pînă la Birlad, unde și-au pus tabăra în zilele de 30 și 31 ale aceleiași luni, pentru a prăda regiunea⁴⁸.

În același timp, sultanul dispuse crearea armatei care trebuia să pună capăt puterii lui Ștefan cel Mare. Acest lucru se știa deja, în 28 decembrie 1473, la Raguza⁴⁹. Urma numai ca planul lui Mahomed al II-lea să fie pus în aplicare de unul din încercații generali otomani, pe care avea să-l indice sultanul, acestuia rămînîndu-i, desigur, să aleagă calea direcției principale de efort, pentru a-l găsi pe proscris. Deocamdată, din faptul că Ștefan cel Mare își fixase cartierul general la Vaslui încă din 1470, de unde făcuse expedițiile din Țara Românească pentru arderea Brăilei din 1470 și ieșise în întîmpinarea oștilor lui Radu cel Frumos la Soci, în 1471, urmată de aceea de înaintare pînă la Cetatea Dîmboviței în 1473, apoi de retragere a lui Laiotă Basarab și urmărirea acestuia de către oștile turcomuntene pînă la Birlad, vedem că drumul indicat de voievodul Moldovei, spre reședința sa de la Vaslui, viitorului pașa comandant al armatei de pedepsire nu putea să fie altul decît acela de pe valea rîului Birlad.

Solii poloni, Biszowski și Suhodolski încercară să intervină pentru pace⁵⁰, în prima jumătate a lunii ianuarie 1474. Ștefan cel Mare răspunse trimișilor lui Cazimir că nu se poate împăca cu Radu cel Frumos, supus cu totul turcilor⁵¹, deoarece aflase deja de la sirbi⁵², prin brașoveni, ceea ce raguzanii scriau, abia în 31 ianuarie 1474, regelui ungar că Mahomed va trimite pe eunucul Soliman Pașa să cucerească cetatea Scutari din Albania și apoi Moldova, pentrucă Ștefan voevod intervenise cu armele în țara vecină, supusă sultanului⁵³.

Încercînd să-l ajute pe voievodul Moldovei, în cadrul ligii antiotomane create tacit la sugestia lui Uzun Hassan și a noilor relații de bună vecinătate cu Ștefan cel Mare, Matei Corvin invită, în primăvara anului 1474, pe voievodul muntean să restituie feudele Șercaia și Mica⁵⁴ din

⁴⁵ *Cronica Moldo germană*, ed. Chițimia, p. 63; ed. P. P. Panaitescu, p. 31; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1 p. 60—62.

⁴⁶ I. Bogdan, *Cronicile* p. 17, 50, 63; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 99.

⁴⁷ I. Chițimia, *op. cit.*, p. 64; ed. P. P. Panaitescu, p. 32.

⁴⁸ I. Bogdan, *Cronicile*, p. 17, Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 99; N. Iorga, *Ist. Rom.* IV, p. 171; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 73—74.

⁴⁹ Iosif Gelcich și Lajos Thallaczy, *Diplomatorium relationum reipublicae ragusane cum regno Hungariae*, Budapest, 1887, p. 630—631 no. 384; A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii*, București 1908, p. 6; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 44, nota 4.

⁵⁰ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 508 ed. 1712; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 45—6.

⁵¹ *Ibidem*, A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare*, p. 7.

⁵² *Chronica Serbica Despotae Georgii Brancovici*, N. Iorga, *Studii și Documente*, III, p. 2.

⁵³ N. Iorga, *Studii asupra Chilieii*, p. 138.

⁵⁴ Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XV₁ p. 82.

Făgăraș, cu care ocazie a expediat și o scrisoare brașovenilor, întitulându-se sluga craiului⁵⁶. În realitate însă, Radu cel Frumos, îmbolnăvindu-se, se retrăsese la Giurgiu cu întreaga curte. De acolo, a scris brașovenilor, la 10 august, arătându-și intenția de a-și relua tronul⁵⁶. După o nouă încercare el dispăre, fiind arestat și întemnițat din ordinul lui Matei Corvin.

Scaunul Țării Românești, devenind, astfel, vacant, a fost ocupat numai decit de către Laiotă Basarab, omul lui Ștefan cel Mare, cu ajutorul moldovenilor. Și *Cronica moldo-germană* numită și *Breviter Scripta* ne relatează că, Ștefan cel Mare a făcut expediția, din martie 1474, în Țara Românească, în care a luat mulți prizonieri, un număr de 700 fiind spinzurați în fața Cetății Suceava⁵⁷. Scopul urmărit a fost, desigur, reinstalarea protejatului său. Acesta însă incapabil să înțeleagă rostul atitor sacrificii de sînge făcute de Moldova și nici acela al orientării politice a protectorului său, fiind lipsit și de virtuțile necesare unui comandant de oști de avangardă a plecat, în mai, la Constantinopol, pentru a se închina lui Mahomed. Obținind pacea, de care Vulpas, solul lui Ștefan cel Mare, se interesa, la Curtea din Tîrgoviște în iunie 1474, în ce condiții a fost încheiată, Laiotă îi asigura pe brașoveni, în 26 ale acestei luni, să nu mai aibă frică de turci, „M-am dus la turci, la marele împărat, scrie el, incredințat fiind că este de acord și voievodul Moldovei,⁵⁸ de la care aștepta sprijin armat contra lui Radu. Și probabil că, în timpul verii Ștefan cel Mare își va mai fi ajutat protejatul, atît timp cît Radu cel Frumos mai prezenta un pericol din ascunzătoarea de la Giurgiu. Imediat însă ce acesta dispăre de pe scena istoriei, după 10 august 1474, dar mai ales după 14 ale acestei luni, cînd sultanul a ordonat lui Soliman Hadîmbul să suspende operațiunile de așediere ale cetății *Scutari* din Albania „și să plece în momentul în care va fi primit porunca, fără nici o întîrziere, în contra principelui Carabogdanici, ca să-l readucă sub ascultarea Porții”⁵⁹, măsurile de pregătire de luptă ale lui Ștefan cel Mare s-au precipitat. O știre din Caffa, din 5 septembrie 1474, menționează că voievodul Moldovei a rămas singur în fața turcilor, care veneau să apere pe Laiotă⁶⁰, iar alta, din 14 septembrie, ne arată că o înțelegere se făcuse deja între marele voevod și Caffa, care-i făgăduia sprijin⁶¹.

Asigurat, astfel, de organizarea unei noi ofensive din partea lui Uzun Hassan⁶² împotriva lui Mahomed al II-lea, de sprijinul magistra-

⁵⁶ I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, ed. II, p. 110 no. 85; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 174.

⁵⁷ C. A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Studii și Cercetări Științ. Istorie, tomul VII (1956), fasc. 1, Iași, p. 71; Alex. V. Boldur, *Ștefan cel Mare (1457–1504)*, Madrid, 1970, p. 196–202, I. Minea, *Evenimente moldovenești din anul 1474*, în „Cerc. Ist.”, an XIII–XVI nr. 1–2, p. 686–690.

⁵⁸ *Cronica Moldo-germană*, ed. I. Chițimia, p. 64; *Cronicile române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 32.

⁵⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 115 și 116 no. 90; N. Iorga, *Ist. Rom.* IV, p. 172–173, I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 50–51; C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, II, p. 61–62.

⁶⁰ I. Gelcich și L. Thaloczky, *op. cit.* p. 630–632 no. 385–389; *Historia Turchesca* p. 71; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 48–49; *Arch. Ist.* I, p. 233; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 10.

⁶¹ N. Iorga, *Acte și Fragmente privitoare la istoria Românilor III*, București, 1894 p. 51–2; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în „Conv. Lit.” Anul XXXIX (1905) p. 917.

⁶² N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 52; idem, *Studii asupra Chiliei*, p. 136.

⁶³ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 7.

ților Caffei, de ordinul de mobilizare dat de Cazimir al Poloniei lui Mihail Buczatki, căpitanul Sniatinului, de a concentra oști și de ajutorul efectiv acordat de voevodul Transilvaniei, Magyar Balaș, (Blasși⁶³), Ștefan cel Mare intervine din nou în Țara Românească, ocupă la 1 octombrie Cetatea Teleajen și, cu toate că la 5 octombrie detașamentul maghiar este înfrânt, în urma victoriei din 20 ale aceleiași luni Ștefan cel Mare îl înlocuiește pe Laiotă cu Tepelus⁶⁴.

În urma acestei ofensive de lărgire a spațiului de siguranță pentru Moldova, Ștefan cel Mare reveni la Vaslui, unde îl găsi, în noiembrie 1474, albanezul Paul Ogniben, solul Veneției, care se întorcea din Caramania lui Uzun Hassan, la Roma⁶⁵.

De aici, scria Ștefan cel Mare papei de la Roma, în 28 noiembrie același an, că, „e gata să lupte din toate puterile pentru creștinătate“ și-l roagă să îndemne și pe alți principii creștini „ca noi să nu luptăm singuri, ci cu ajutorul acelor principii”⁶⁶.

Pus în fața unei asemenea coaliții și a unui luptător așa de îndârjit și cunoscut ca Ștefan cel Mare, Mahomed al II-lea, a încercat o ultimă soluție de intimidare, urmărind să obțină capitularea adversarului. În decembrie, o armată de ieniceri și alte trupe de infanterie (până la 100.000) se concentrează la Nicopole⁶⁷, adăugându-se celor 30.000 de spahii și achingii care trecuseră Dunărea la Vidin încă din octombrie⁶⁸.

În acest scop trimise sultanul, în ultima lună a anului 1474, înainte de ianuarie 1475, după cum subliniază *Cronica moldo-germană*, soli la Curtea din Vaslui, cerându-i să-i cedeze Cetatea Albă și Chilia, să achite de acum înainte tributul, cel rămas în urmă de trei ani și cel viitor, „căci altfel îi va fi dușman și va veni îndată și va cucerii acele locuri cu puterea, chiar și fără voia lui”⁶⁹.

Ștefan cel Mare nu s-a lăsat intimidat, chiar dacă știa că Mahomed al II-lea intrase în istoria lumii de atunci, prin cucerirea Cetății lui Constantin cel Mare.

Alegerea locului în lunca Bîrladului de la gura Rahovei pentru bătălia decisivă. Pus astfel în situația de a capitula sau a lupta, voevodul Moldovei a preferat pe cea de a doua. Pentru așa ceva el a studiat terenul urmărind să impună adversarului locul bătăliei. Talentat comandant și strateg,

⁶³ I. Dlugosz, *op. cit.*, ed. Lipsiae vol. II, col. 527; ed. II, XIV, col. 623; Hurmuzaki, Densușianu, *op. cit.*, II, 2 p. 7; N. Iorga, *Studii asupra Chiliei*, p. 141; C. Giurescu, recenzie la Conduratu, în „Conv. Lit.” XXXIII (1899) p. 835.

⁶⁴ I. Bogdan, *Cronicile române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 18; *Cronica, lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Chițimia, p. 64; ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 32, A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 8 și 11; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 48.

⁶⁵ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, II, 2 p. 224–5 no 2021 N. Iorga, *Studii asupra Chiliei*, p. 138.

⁶⁶ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, București, 1874, p. 23; Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, II 2 p. 224; I. Ursu, *Personalitatea lui Ștefan cel Mare*, București, 1921, p. 11; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 10–11.

⁶⁷ N. Iorga, *Istoria Armatei*, București, 1910, p. 141–142.

⁶⁸ *Historia Turchesca*, ed. cit. p. 53; N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 87; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 56.

⁶⁹ D. Dlugoz, *op. cit.*, II, col. 516 ed. I; XIV, col. 609–610 ed. II; N. Iorga, *Studii asupra Chiliei*, p. 139 și 148; I. Minea, *Informațiile...* p. 54; N. Iorga, *Acte și Fragm.* III 1 p. 56; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii* p. 50; A. Rădulescu, *op. cit.* p. 8.

el alese valea Bîrladului, acolo, unde râul primește din dreapta apele Rahovei și Lipovățului, iar din stînga pe aceea a Vasluiului, în partea de sud-vest a tîrgului cu același nume. Este vorba de cîmpia și lunca inunda-bilă din jos de satul și locul gării Munteni de astăzi, care ține mai bine de zece km. pînă în dreptul orașului Vaslui, mărginită la apus de înălțimile împădurite a dealurilor Chitoci și Paui de pe dreapta Rahovei și la nord-vest de dealul Gheorghiuoiaia, din satul Rediu de pe stînga acestei ape, care în timpul ploilor abundente ori a desghețurilor de primăvară devine o adevă-rată mlaștină, o baltă mocirloasă, pînă jos la Gura Crasnei.

Avînd în vedere că luptele s-au dat pe o asemenea distanță — și nici nu se putea altfel — cu o armată aflată în marș alcătuită din 120.000 de oameni, izvoarele interne vorbesc lacunar de războiul de la Vaslui ⁷⁰, iar cele străine de bătălia de la baltă produsă de Rahova, la confluența cu Bîrladul, cu excepția lui Felix Petancius, secretarul regelui Vladislav ⁷¹ și a *Cronicii moldo-polone* ⁷², care dau tot localitatea Vaslui.

Jan Dlugosz ne relatează că bătălia s-a dat „circa palum Rakowiecz et fluvium Berladum” ⁷³ (în jurul mlaștinei Racovăț și râul Bîrlad); Mar-tin Cromer, „apud Barladum amnem et Racoveciam paludem” ⁷⁴ (lîngă râul Bîrlad și mlaștina Racovățului); M. Strykowski ⁷⁵ „nad iezioro Rako-wiecz u rzeki Berladu” = (la iazul (baltă) Racovăț lîngă apa Bîrladului); Filip, un negustor florentin, care a ascultat la Constantinopol povestirea unui turc supraviețuitor, indica la „reduto in certa paleude” ⁷⁶ (locul unde a fost învins Soliman); *Analele venețiene* „asrense li turchi entrar in un bosco tutto aquoso, over in un palude, in nel qual quelli restorno per ane-gandi” ⁷⁷ (i-a constrîns pe turci să intre într-o pădure în întregime inundată sau într-o mlaștină, unde au rămas înecîndu-se); *Scrisoarea de la Turda*, din 23 ianuarie 1475 „in quadam stricta et lutuosa valle, ubi turci propter vallis artum non poterant se ad conflictum bene extendere et alas dilata-re” ⁷⁸, (într-o oarecare vale strîmtă și argiloasă (clisoasă), unde turcii, din cauza văii înguste, nu puteau să se extindă bine pentru luptă și să-și desfășoare arpile); *Scrisoarea de la Buda*, din 24 februarie 1475 „nit weytt von dem Wasser sein zwen Beeg auf — zwayen seyttten und ein Weg dar-durch; da haben sy durchziechne muessen” = (nu departe de o apă fiind

⁷⁰ *Letopiseful Anonim* (zis și de la Bistrița) în I. Bogdan, *Cronicile române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 18; „În anul 6983 (1475) ianuarie 10, marți, a fost război la Vaslui cu puterile turcești“ Știrea e reproducă de *Analele de la Putna* no 1 și 2, *ibidem*, p. 51; 63; *Letopiseful lui Azarie*, ed. I. Bogdan p. 184; de *Cronica moldo-germană*, *ibidem*. și ed. I. Chițimia, *op. cit.*, p. 65 pentru mai sus de Vaslui = *ob wenig der Baslay, bey einem Wasser das heysst Barlade*; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100, „din sus de Vaslui la Podul Înalt”;

⁷¹ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapest, p. 110—111; I. Ursu, *Personalitatea lui Ștefan cel Mare*, București, 1921, p. 79; R. Rosetti, *Despre unele precizări...* p. 111—113.

⁷² *Cronica moldo-polonă*, în I. Bogdan, *Cronicile române...* p. 180; R. Rosetti, *Despre unele precizări recente a locurilor bătăliilor*, p. 111—3.

⁷³ I. Dlugosz, *op. cit.*, col. 526, ed. II.

⁷⁴ M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, ed. 1589, p. 418;

⁷⁵ M. Strykowski, *Kronika Polska*, II, Warszawa, 1846, p. 279; B.P.

⁷⁶ N. Iorga, *Acte și Fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 53.

⁷⁷ *Ibidem*, III 1 p. 86; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 23.

⁷⁸ B. P. Hasdeu, *Columna lui Traian*, VII p. 422—423; A. Rădulescu, *op. cit.* p. 23; R. Rosetti, *Despre unele precizări...* p. 113.

doi munți (dealuri) pe ambele părți și un drum printre ei ; pe acolo trebuiau să treacă)⁷⁹ ; Iacob Unrest în *Chronicon austriacum*⁸⁰ „da die Turcken in die Enng zwischen des Gepyrs und für die Haltt chumen an ein Wasser” = (acolo turcii în trecătoarea dintre munți și veniră pentru popas la o apă), în sfârșit, *Chronicon Mellicense*⁸¹ „in angustis et palustribus locis” („în locuri înguste și mlăștinoase”).

Dacă facem o comparație între izvoarele narrative interne, care notează lacunar numai că, a fost, în 10 ianuarie 1475, război la Vaslui și izvoarele străine deținătoare a multe informații și amănunte despre tactica folosită de Ștefan cel Mare în această înclăstare, cum vom vedea mai jos, reiese clar că bătălia nu s-a dat în localitatea Vaslui, — așa cum s-a dat la Baia, în 1467, ci într-un loc mlăștinos, între două dealuri și în mocirla făcută de Racova, pe ambele ei maluri, în lunca Birladului. Mai mult, în descrierile acestora din urmă se vorbește de o luptă pentru un pod de pe valea Racovei, apărât și pierdut, apoi asaltat de moldoveni pentru a-l scoate din minile turcilor⁸², care a fost confundat mai târziu de Grigore Ureche⁸³ și de vechea noastră istoriografie cu Podul Înalt de la Cantălărești-Vaslui, mutînd astfel și locul bătăliei acolo⁸⁴. E foarte probabil că, existența tradiției despre zidirea acestui pod din porunca lui Ștefan cel Mare să fi atras asupra sa și legenda bătăliei cu turcii în jurul lui. Izvoarele străine sînt însă clare, atunci cînd dau ca loc al bătăliei, strîmtoarea între doi munți, pe unde trece Racova și face apoi cîmpia mocirloasă, înainte de a se vărsa în Bîrlad. De altfel, Grigore Ureche ne dă informații precise, luate din *Letopisețul cel moldovenesc*, despre „așezarea a puțini oameni preste lunca Birladului — și lunca nu putea să fie în orașul Vaslui ci, la gura Rahovei — ca să-i amăgească cu buciume și trîmbețe, dînd semn de război” și în care „oastea turcească întorcîndu-se la glasul buciumelor și împiedîndu-o și apa și lunca” a încercat să treacă la glasul buciumelor.

Începînd astfel, de la gura Lipovatului, unde Birladul este marginit de două dealuri și Rahova peste care eră și podul un „ponte”⁸⁵, cam prin dreptul gării Munteni — și pînă în dreptul orașului Vaslui — într-o luncă împădurită și mlăștinoasă, întinsă peste mai bine de zece km, pe sub dealul Chitoci, Paiu și Gheorghiuoia avea să primească Soliman bătălia catastrofală pentru turci, „unde nici era loc de a a-și tocmire oastea, nici a se îndrepta”⁸⁶.

⁷⁹ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 93.

⁸⁰ *Ibidem*, III, p. 97.

⁸¹ *Chronicon Mellicense*, în *Monum. Germ. Hist. Scriptores*, IX, p. 519 ; cf. N. Iorga, *Încă ceva despre Vlad Țepeș, și Ștefan cel Mare* în „Conv. Lit.” XXXIII (1904), 383 și urm.

⁸² *Analele Venețiene*, în N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 87.

⁸³ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100.

⁸⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 54 ; N. Iorga, *Studii* p. 139 idem, *Ist. lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 155—7 ; A. Rădulescu *op. cit.*, p. 54 ; R. Rosetti, *Încercări critice asupra războaielor din anii 1475 și 1476 dintre Ștefan cel Mare și turci*, București, 1914, p. 28 și 32 ; idem. *Cum se făptuia războiul...* p. 40 ; idem. *Istoria artei militare*, București, 1947, p. 232.

⁸⁵ *Analele Venețiene*, în *Acte și Fragm.* III, p. 86 ; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 20.

⁸⁶ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100 ; A. Culici, *Racova, Bătălia de lângă Vaslui*, București, 1938, p. 20—21 ; I. Cușșa, *Arta militară a moldovenilor*, București, 1959, p. 70—75 ; N. Antonovic, *O cruce pe locul luptei de la Vaslui*, în „Rev. Ist.” 1941—1942, XI—XII p. 541—542 ; A. V. Boldur, *op. cit.*, 203—204.

Strategia urmărită și tactica aplicată în desfășurarea bătăliei. După alegerea locului de luptă, prima problemă pe care și-a pus-o marele voievod a fost, cum să-l atragă spre valea Bîrladului pe Soliman Hadîmbul, pentru a-și atinge obiectivul strategic, nimicirea oastei otomane, care urmărea, la rîndul ei supunerea Moldovei și pedepsirea sa, hotărîtă de Mahomed al II-lea încă din vara lui 1474⁸⁷. Știind acest lucru și aflînd, apoi, că oastea adversă s-a îndreptat îndată ce a ridicat asediul cetății Scutari, spre Dunăre, prin Nis și Sofia, Ștefan cel Mare a intrat cu trupele moldovene și cu cele ardelene, date de voievodul Transilvaniei, Magyar Balasz, sub comanda lui Ștefan Bathory, în Țara Românească, între 1 și 20 octombrie, ca să-l înlocuiască pe Basarab Laiotă cu Tepeluș⁸⁸ și să-l atragă pe Soliman, care atinsese în același timp malul marelui fluviu.

Pentru aceste trupele moldovene n-au rămas în Cetatea Dîmboviței, azi București, dar nici n-au căutat să-i oprească pe turci la Dunăre, ci s-au retras spre Siret⁸⁹, pe care l-au trecut desigur prin vadul de la Movileni — din ținutul Tecuci, atrăgînd prin hărțuierile ariergardei sale, în decembrie, avangarda lui Soliman spre riul Bîrlad, care udă orașul Tecuci la numai 1 km. de acolo, încercînd, de formă, o rezistență la hotar⁹⁰, ca să se retragă, apoi.

Urmărind, îndeaproape, mișcările oastei otomane, Ștefan „au fost învățat, scrie Grigore Ureche, de au pîrjolit iarba pretutindenea”⁹¹, e vorba, desigur, de fin ca nutreț al cailor, — și a ordonat ca toți locuitorii să-și incendieze „propriile lor case” și să se retragă în ascunzători cu tot cu cai⁹². Măsurile luate au produs, astfel, foamete pentru oameni și slăbirea cailor, determinînd pe Soliman să ceară, în grabă, provizii „în care și pe animale” din Țara Românească. Acestea, fiind însă insuficiente, l-au făcut pe comandantul turc să desprindă din oaste șapte subalterni cu subunitățile lor, ca să înlesnească o mai bună aprovizionare, dar care au fost ușor distruse de secui⁹³.

Evident că, o asemenea situație creată pentru armata turcă a produs și indisciplina inerentă cauzată de lipsa de alimente, de topirea zăpezilor și de frigul provocat de vremea cefoasă și plină de umezeala unei burnițe permanente.

Profitînd din plin de înaintarea greoaie, pe un asemenea timp, Ștefan cel Mare a poruncit ca „pe drumul dintre cele două dealuri”, pe unde aveau să înainteze turcii, „să se taie arborii și să fie întărite cu ostași și tunuri”, e vorba de dealurile din jos de gura Rahovei, și să se așeze „pe fiecare parte (deal) cîte zece tunuri, cu ordinul ca, din fiecare tun să se tragă șapte

⁸⁷ L. Thalloczy și I. Gelcik, *op. cit.*, p. 632 no 388—389, *Historia Turchesca* ed. I. Ursu, p. 71; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 48—9; Sad ed-din Tadj-üt-Tevarih, în „Cronici Turcești”, I (Ed. M. Guboglu și Mehmet Mustafa, „Arch. Ist’”, I 2 p. 334.

⁸⁸ V. Pârvan, *Relațiile în „Conv. Lit.” XXXIX* p. 917—8; N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 174; C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I₁ p. 60—62.

⁸⁹ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 93; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii* p. 52; *und der Weyda ist gewischen von inhinz über ein Wasser das der Zeret heisst*”.

⁹⁰ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III p. 87; et posti al passo volendi devedar entrer in nel paese per Turchi furoro primo malmenadi valachi.

⁹¹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100; I. Dlugosz, *op. cit.*, col. 526 ed. I; XIV col. 621 ed. II; N. Iorga, *Acte și Fragm.* III p. 87.

⁹² N. Iorga, *Acte și Fragm.* III p. 92; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 89.

⁹³ B. P. Hasdeu, *Columna lui Traian*, VII, p. 422—3.

proiectile”⁹⁴⁻⁹⁵, la momentul oportun. Dat fiind faptul că întreaga oaste moldovenească adunată în tabără era alcătuită numai din călăreți, el a ordonat ca toți să fie pedestriți și caii adăpostiți, iar el și-a luat pe cei mai buni slujitori și s-a așezat într-un loc, pe o poziție dominantă, desigur pe botul Dealului Paiu.

Astfel, fiind pregătită operațiunea din punct de vedere strategic și tactic, era de așteptat numai timpul în care trebuia să se ordone dezlănțuirea atacului. Și momentul avea să fie ales în zorii zilei de 10 ianuarie 1475, pe o puternică negură. „Deci ajutorindu puterea cea domnezeiască, cum se vrea tocmi voia lui Dumnezeu cu a oamenilor, așa i-au cuprins pe turci negura, de nu se vedea unul cu altul, scrie Grigore Ureche — iară îndărăt Ștefan Vodă cu oastea tocmită i-au lovit marți, ianuarie în 10 zile”⁹⁶. Și informația *Letopisețului moldovenesc* folosită de învățatul cronicar ne este confirmată de mărturia autorului Scrisorii de la Buda, că a fost ceață, încît nici Ștefan, nici ostașii lui n-au văzut puterea cea mare a turcilor „und es ist nefflich (nebelich) gewessen”⁹⁷, precum și de aceea a *Cronicii Moldo-germane*, care spune ca bătălia și urmărirea s-au petrecut „pe un noroi greu”, (in eyenen harten Schley)m⁹⁸.

Spre deosebire de bătălia de la Baia, unde Ștefan a atacat oastea inamică avînd focul și noaptea în sprijinul său, în bătălia de la Rahova el a urmărit să fie favorizat de alte elemente naturale, cum a fost *valea strîmtă* dintre cele două dealuri din lunca Bîrladului, de la nord de gara Lipovățului, *măstina creată de Rahova* pe ambele ei maluri în luncă, înainte de vărsare în Bîrlad și de *negura deasă provenită din topirea zăpezii* concertată cu burnița.

În momentul în care toate acestea s-au întrunit, iar oastea moldovenească alcătuită din 40.000 de luptători, „oaste gata”⁹⁹ 2 000 de ruteni din Podolia conduși de Buczakchi, 5000 de secui din Odorhei și Ciul și 1800 de unguri, sub comanda lui Șt. Bathory¹⁰⁰, mai beneficiind și de poziția dominantă, fiind stăpînă pe dealurile Chițoci, Paiul și Gheorghîțoale din dreapta Bîrladului, de pe înălțimile cărora putea interveni de după arborii învăluiți de negură și arunca în mocirlă pe cei ce-și căutau salvarea, în dimineața zilei de marți 10, ianuarie 1475, el a dat din tabăra sa de pe Dealul Palu¹⁰¹, ordinul de atac prin trîmbițași și buciumași așezați pe dealul din stînga Bîrladului.

Folosind această stratagemă, voievodul a îndreptat atenția celor mai mulți luptători inamici spre lunca și albia acestui rîu.

⁹⁴⁻⁹⁵ *Ibidem*, p. 424; N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 55; A. Rădulescu, *op. cit.* p. 13.

⁹⁶ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 91 nota 1; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100.

⁹⁷ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 94; A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 60, nota 29; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 89; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 27.

⁹⁸ I. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, p. 45 și 65; ed. P. P. Panaitescu, p. 33 din I. Bogdan, *Cronicile române*.

⁹⁹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100.

¹⁰⁰ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 921; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 52; *idem*, *Ștefan cel Mare*, p. 87; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 17; N. Iorga, *Ist. Rom.* IV, p. 175-7.

¹⁰¹ G. Hrisoscolec, în „Buciumul Român”, III (1882) p. 218; T. Pamfile, *Mănunchiu nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919, p. 49.

La auzul buciunelor și trîmbițelor, cei 120000 de turci ¹⁰² au răspuns printr-un sălbatec chiot prelungit în ecou pe toată valea Bîrladului, încît s-a cutremurat însuși Ștefan cel Mare.

Atunci, unul din vitejii ostași, dintre cei ce supraviețuiseră epocii lui Alexandru cel Bun, lăsîndu-se în genunchi la picioarele voievodului său, care purta răspunderea pierderii a lor săi, îi spuse : „Doamne nu te turbura, căci astăzi îți vom sta strajă vitejește alături și Dumnezeu de sus ne va ajuta”(Herr, nicht erkumb : Wir wellen dir heutt dreilichen, peystera Gott der Wirth uns helffen) ¹⁰³.

Dezlănțuirea ofensivei întreprinsă de corpul ienicerilor condus de Piri-beg, fiul lui Isak-beg, a fost primită între cele două dealuri, în care se afla și podul intrat în legendă cu salvele trase de șapte ori la rînd de fiecare din cele 20 de tunuri. Au căzut în acest puternic atac, executat magistral de corpul de elită al armatei otomane, odată cu podul 1800 de unguri, 1500 de secuți din legiunea lor de 5 000 de vînjoși luptători ¹⁰⁴ și mulți moldoveni ¹⁰⁵ „din ai săi”. La contraatac dat de moldoveni cu restul secuilor, pentru a relua în stăpînire podul, acesta s-a prăbușit, producînd moartea prin înec a mulți ieniceri ¹⁰⁶ și mare panică. Redresîndu-se însă repede cu disciplina lor de fier, aceștia au izbutit să înainteze și să preseze masiv spre nord vest, punînd în cumpănă întreaga putere de rezistență a pedestrimii moldovenești, pe care au împins-o spre ascunzătorile ei, pînă la locul din fața Vasluiului, unde Rahova iese dintre dealurile satelor Rediu și Paiu în cîmpia Bîrladului.

În acea clipă de grea încercare pentru mica oaste moldovenească, I. Dlugosz ne spune că „toate șirurile dinainte, în care se aflau și secuții, fură zdrobite de turci și în mare primejdie de a pieri venise oastea și ar fi și pierit, de nu s-ar fi aruncat însuși Ștefan în mijlocul turcilor nebuni de bucuria victoriei și n-ar fi dărîmat aripile lor ¹⁰⁷. Salvarea a venit de la un al doilea contraatac dat de Ștefan cel Mare cu elita cavaleriei sale, desigur cei 12 000 de curteni, credincioși lui de la Baia, care a reînsuflețit și elanul pedestrimii. Contraatac, povestește ¹⁰⁸ Sa'ad-ed-din, a fost îndreptat spre mijlocul coloanei otomane, cu scopul de a despărți pedestrimii turcă, intrată definitiv în mlaștina din lunca Bîrladului și aceea a Rahovei, de

¹⁰² I. Chițimia, *op. cit.*, p. 45 și 65; *Circulara lui Ștefan cel Mare*, în I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 319—321; A. Veress, *op. cit.*, I, p. 9; N. Iorga, *Studii din Chilia...* p. 139; B. P. Hasdeu, *Columna lui Traian*, VII (1876) p. 420; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 52; idem, *Hist. Turchesca*, p. 83; idem, *Ștefan cel Mare*, p. 86; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 18.

¹⁰³ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 94; idem, *Ist. Românilor*, IV, p. 177.

¹⁰⁴ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 92—94 (Scrisoarea de la Buda).

¹⁰⁵ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col., 526 ed. I; XIV col. 621 ed. II.

¹⁰⁶ N. Iorga, *Anale Venețiene*, în *Acte și Fragm.* III, p. 86. Ditti Valachi assalto quelli a un ponte, et volendi; Turcki, erano in guardia di quello, seapar, ruinorno detto ponte et attraversandose el legname con loro a traverso el fiume s-annegorono v.și. A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 28.

¹⁰⁷ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 526, ed. I; XIV col. 621 ed. II; v. și trad. din N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare* p. 16; N. Iorga, *Scrisoarea de la Buda*, în *Acte și Fragm.* III, p. 94—95.

¹⁰⁸ Sa'ad-ed-din, *op. cit.*, în *Cronici turcești*, I, București, 1966 p. 321—322, în B. P. Hasdeu, *Arch. Ist.* I, 2 p. 34; „năvălind cu călărime și pedestrimie asupra oștii musulmane, Ștefan lovi pe acei soldați oboșiți, nepăsători și dați jafurilor și-i risipi astfel, încît cea mai mare parte bău acolo paharul muceniciei și mulți viteji pieriră în luptă... Pașa abia putu scăpa cu fuga, el singur, din periculoasa prăpastie”.

cavaleria abia angajată în luptă, dar care nu se putea desfășura în front cu aripile ei, și care se afla, după însăși mărturia cronicarului turc, mare parte împrăștiată după jaf.

Izbutind să rupă, astfel, armata turcă în două prin acest șoc, el lăsa pe seama pedestrimiei sale, care în acel moment va fi primit ordin să încalce pe cai, iar el cu corpul curtenilor și cu cei 2000 de ruțeni călări, a început a urmări oastea turcă de spahii și achingii, dirijată în grabă de Soliman spre Vadul Siretului de la Ionășești, de lângă Nicorești, ținutul Tecuciului.

Cronica Moldo-germană ne relatează că, urmărirea s-a făcut pe o distanță de 8 mile¹⁰⁹, adică pe 64 de km., socotită fiind mila pe uscat, în aceea vreme, de 8 km. *Scrisoarea de la Turda* ne dă știrea că aceasta s-a petrecut abia din a treia zi a bătăliei, după ultimul atac moldovenesc cînd, au început turcii să fugă¹¹⁰. În schimb, *Analele Venețiene*¹¹¹ și *Scrisoarea de la Buda* ne vorbesc de exploatarea succesului chiar din prima zi, îndată după contraatacul întreprins de Ștefan cel Mare, urmărirea care a durat de marți pînă vineri seara. În acest timp turcii au semănat terenul cu morți, „de stăteau ca snopii pe o cîmpie secerată” și-au umplut un iaz cu 9 000 de înecați și vadul Siretului cu atîția călăreți cu cai cu tot, încît se putea trece ca pe pod¹¹². Turcii puțini au scăpat cu fuga, iar cei care au scăpat pînă la Dunăre, acolo i-au ajuns românii cu cai mai buni și mai pe toți sau i-au tăiat sau i-au înecat în valuri¹¹³. E vorba, desigur, de urmărirea întreprinsă pînă la Brăila¹¹⁴ Completînd știrile date de I. Dlugosz, M. Cromer adăuga că, „nu s-au oprit turcii pînă ce n-au trecut Dunărea, fugind de valachii care-i urmăreau și care-i omorau aruncîndu-i în bălți și Dunăre¹¹⁵, fapt confirmat și de *Analele Venețiene*, „c-au scăpat numai turcii cari au avut cai mai iuți”¹¹⁶.

După aceasta Ștefan cel Mare a revenit la vadul Siretului de la Ionășești pentru a se odihni la Movila cea Mare a Tecuciului trei zile în scopul de a mai prinde pe cei ce scăpaseră de urmărirea pedestrimiei sale pe la izvoarele Similei¹¹⁷ și a dispune să se facă biserica de la Fintîni din comuna Nicorești¹¹⁸, în amintirea acestei victorioase cîrse.

Concluzii

Atît în timpul bătăliei, dar mai ales cît timp a durat urmărirea pînă la Siret și Dunăre, pedestrimia moldovenească, încălăcînd pe caii adăpostiți în păduri, a desăvirșit opera începută, ucigînd pe foarte mulți, înecîndu-i ori lovindu-i cu săgeți și lăncii, (in eos prosiluerunt multos ex eis occidendo sagittis et lanceis) scrie autorul scrisorii de la Turda către Matei Corvin¹¹⁹, desigur pe acei cari mai încercau să opună rezistență, și luînd captivi un număr de 15 000 cari se predară¹²⁰. Pe mulți din aceștia, scrie I. Dlugosz, Ștefan

¹⁰⁹ I. Chițimia, *op. cit.*, p. 45 și 65.

¹¹⁰ B. P. Hasdeu, „Columna lui Traian”, VII, p. 422—3.

¹¹¹ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 86.

¹¹² N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 92—93; A. Rădulescu, *op. cit.* p. 31—2 I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 41

¹¹³ I. Dlugosz, *op. cit.* II, col. 256 ed. I; XIV col. 621 ed. II A. Rădulescu *op. cit.* p. 32.

¹¹⁴ I. Unrest, *Cronicon austriacum*, in N. Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 66—98.

¹¹⁵ M. Cromer, *De origine et rebus gestis*. . . p. 630; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 32.

¹¹⁶ N. Iorga, *Acte și fragm.* III p. 87.

¹¹⁷ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 32.

¹¹⁸ S. Teodorescu-Kirileanu, *Ștefan Vodă cel Mare și Sfînt*, Focșani, 1904, p. 202;

T. Pamfile, *op. cit.*, p. 89.

¹¹⁹ E. Picot, *Chronique d'Urechi*, Paris, 1878, p. 128, textul latin în notă Gh. Gehibănescu, *Yasluitul*, Iași, 1962, p. 21.

¹²⁰ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 53.

a ordonat de i-a tras în țeapă¹²¹, cum a făcut și cu cei prinși în luptele din Țara Românească¹²², în noiembrie 1473, lăsînd în viață numai vreo 4000 din acei mai aleși, un mare pașă, Ali-beg, alți patru begi, un fiu al sultanului¹²³ și pe Piri-beg, comandantul ienicerilor, fiul lui Trac-beg¹²⁴, Sac-bei al cronicilor noastre¹²⁵, cît și „aur argint, porfir, cai și cu alte scule de mare, preț¹²⁶ toate tunurile cu muniția necesară și peste 100 de steaguri¹²⁷”.

Multora din cei prinși care au voit să se răscumpere, Ștefan cel Mare le-a refuzat prețul mare oferit pentru așa ceva și miniat a strigat la ei „Dacă aveți atîția bani, ce ați căutat în țara mea? Nu-mi trebuie banul vostru, ci trupul vostru”¹²⁸. Încheind lapidar convorbirea, a ordonat tragera lor în țeapă. Pentru cei 4 000 de căpetenii prinse, au fost oferite prețuri după grade, cel mai mare dintre aceștia fiind dat chiar de Mahomed al II-lea pînă la suma de 80 000 de galbeni de persoană¹²⁹.

Refuzîndu-se eliberarea lor pentru bani, aceștia vor avea să piară în mai, în anul următor, pînă la unul, tot din porunca lui, decapitați în fața solilor sultanului, îndată ce Ștefan a fost informat de ambasadorul său că Mahomed a încălcat dreptul ginților, omorînd pe cumnatul său, Alexandru de Mangop, cu toți fiii săi, la ocuparea cetății Mangop, în decembrie 1475, și 300 de ostași moldoveni din garda sa¹³⁰.

Excepție au făcut patru begi (căpetenii) trimiși împreună cu 36 de steaguri regelui Cazimir al Poloniei, cîțiva expediați Papei la Roma și alți cîțiva lui Matei Corvin la Buda¹³¹, care au fost anunțați de victorie.

Desigur că, numărul exact al pierderilor în oameni, cai, tunuri și averi le știa cel mai bine Soliman Hadîmbul și stăpînul său, căruia a trebuit să-i prezinte bilanțul pierderilor în această catastrofală bătălie cu moldovenii lui Ștefan cel Mare.

Dar nu era străin de ele nici Ștefan cel Mare, care tace asupra pierderilor suferite de oastea sa. În orice caz, dacă Sa' ad-ed-din ne relatează că a fost un teribil măcel și puțin a lipsit ca să nu fie cu toții tăiați în bucăți”, înseamnă că circulara trimisă în 25 ianuarie 1475, de Ștefan cel Mare trebuie luată ad litteram, cînd se exprimă că a călcat în picioarele sale armata de 120 000 de oameni condusă de beglerbegul Romaniei (Rumeliei) Soliman, și de Arsan-beg, Alibeg, Schender-beg, Crana-beg, Osu-beg, Valtival-beg,

¹²¹ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 526 ed. I; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 36, 37.

¹²² I. Chițimia, *op. cit.*, p. 63.

¹²³ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 84—94; idem, *Ist. Rom.* IV, p. 177; B. P. Hasdeu, *Columna lui Traian*, VII, p. 423—424.

¹²⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 320.

¹²⁵ Idem, *Cronicile române*, p. 9, 18, 46, 50, 58, 63; Gr. Ureche, *op. cit.* p. 100.

¹²⁶ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 526—528, N. Orghidan, *op. cit.*, p. 16; N. Densușianu, *Războaiele lui Ștefan cel Mare*, în „Rev. pentru Ist. și Fil.” IV, vol. VIII, București, 1902, p. 177—180; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 37.

¹²⁷ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 100.

¹²⁸ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 94, idem, *Istoria Rom.* IV, p. 177.

¹²⁹ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 55; B. P. Hasdeu, *Columna lui Traian* VII, (1876), p. 424; Gh. Ghibănescu, *Vasluiul*, p. 21.

¹³⁰ N. Iorga, *Acte și Fragm.* III, p. 55—56; idem, *Studii ist. asupra Chiliei* p. 148—9. I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 70—71; Donado Da Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, p. 89, idem. *Ștefan cel Mare*, p. 97—9; N. Iorga, *Istoria Comerțului românesc*, I, București, 1925, p. 125—6.

¹³¹ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 526—528; N. Orghidan, *op. cit.*, p. 16—17; N. Densușianu, *op. cit.*, p. 177—180; I. Minea, *Informațiile...* p. 55; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 36—7.

Seref-aga-beg din Sofia, Cusen-beg și Piri-beg, fiul lui Isac-Pașa, comandantul corpului de ieniceri ¹³², care a și fost luat captiv împreună cu Ali-beg, cum am văzut mai sus.

Bătălia de la Vaslui, prin înfrângerea aspră pe care au înregistrat-o forțele otomane, a relevat Europei hotărârea Moldovei de a se împotrivi expansiunii turcești tot mai amenințătoare.

Ea a demonstrat realele calități de strateg și tactician, de excelent organizator și comandant, de viteaz luptător ale lui Ștefan cel Mare, cit și capacitatea combativă ridicată a oastei moldovene în înfruntarea cu trupele cuceritorului Constantinopolului. Alături de iscusința marelui voievod, meritul de seamă în obținerea strălucitei biruințe din 10 ianuarie 1475 revine maselor populare care s-au raliat în jurul acestuia, în dorința unanimă de a-și apăra țara de cotropitorii străini.

LA TACTIQUE ET LA STRATÉGIE D'ETIENNE LE GRAND PENDANT LA LUTTE AUPRÈS DE VASLUI

RÉSUMÉ

Cette étude présente d'abord les actions politiques et militaires d'Etienne le Grand qui ont finalement mené à un conflit direct avec l'Empire Ottoman qui menaçait l'Europe entière.

L'auteur traite amplement de développement de la campagne turque de 1475 contre la Moldavie.

En poursuivant de près les déplacements du commandant chef ottoman, les troupes moldaves, envoyées en Valachie, ont attiré l'armée ottomane dans la Vallée du Bîrlad jusqu'à l'endroit où la Râhova se jette dans le Bîrlad et les eaux forment un vrai marais. En ce point-là, le 10 janvier 1475, par un temps brumeux, l'armée d'Etienne le Grand, comprenant 40.000 Moldaves, 2000 Polonais, (Ruthènes), 5 000 Széklers et 1800 Hongrois, a déclenché un violent assaut sur l'armée ennemie, en le poussant dans le marais du Bîrlad. L'intervention personnelle d'Etienne le Grand, avec son armée, contre la cavalerie ottomane qui ne pouvait pas défaire ses ailes pour lutter, en rompant la colonne turque en deux, a achevé le désastre des forces ottomanes. Seulement quelques turcs se sont sauvés, — ceux qui formaient la garde de Soliman Hadîmbul.

La victoire de Vaslui a élevé la Moldavie au rang de force européenne, en répandant la renommée d'Etienne le Grand dans tous les pays d'Europe.

¹³² I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 319—323; C. C. Giurescu, *op. cit.*, II 1, ed. IV, p. 65—66; N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 74—77; idem, *Acte și Fragm.* III, 91—92, 96; *Columna lui Traian*, VII, p. 423—424; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 18.

ECOURI OCCIDENTALE TÎRZII ALE BĂTĂLIILOR LUI ȘTEFAN CEL MARE DE LÎNGĂ VASLUI ȘI VALEA ALBĂ — RĂZBOIENI

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Dacă îndeosebi cronicarii turci, poloni și unguri contemporani evenimentelor au stăruit asupra marilor bătălii antiotomane purtate de Ștefan cel Mare în anii 1475—1476, în Occident izvoarele narative și literatura istorică le-au pomenit mai rar. Cu atât mai interesante sînt deci menționările acestor bătălii în lucrări franceze din veacurile XVII și XVIII — începutul lui XIX, care le amintesc elogios între evenimentele de seamă din secolul XV. Firește valoarea acestor mențiuni nu constă în informația istorică ca atare, ci în reliefarea personalității și interesul pentru acțiunile lui Ștefan, la mai bine de două-trei veacuri după dispariția sa. Căci voevodul moldovean a fost un mare nedreptățit al istoricilor apuseni din veacurile următoare, care, închinînd numeroase pagini, chiar lucrări întregi, contemporanului său Skanderbeg, au amintit *comparativ* mai puțin contribuția lui Ștefan cel Mare la lupta antiotomană. S-a petrecut de altfel cu amintirea lui Ștefan cel Mare un fenomen curios, mai ales dacă-l privim de asemenea comparativ cu pomenirea lui Mihai Viteazul. În vreme ce domnul muntean s-a bucurat în decursul veacurilor de o mare faimă peste hotare, în țară amintirea scurtei și asprei sale domnii pentru țărăniime a fost reînviată abia în veacul XIX. Dimpotrivă, lungă și relativ blînda stăpînire pentru țară a lui Ștefan cel Mare s-a bucurat de o nețărmurită popularitate internă, fiind însă, cum aminteam înainte, cu mult mai puțin receptată în istoriografia apuseană.

În cele ce urmează vom aminti doar două lucrări franceze care se referă la acțiunile antiotomane ale lui Ștefan cel Mare. Cea dintîi este o puțin cunoscută *Historie du regne de Mahomet II empereur des Turcs*. Par le Sieur Guillet. Tome Second, Paris, 1690. Lucrarea a apărut în vremea lui Ludovic al XIV-lea, căruia îi este dedicată, în două ediții: 1681 și 1690. Autorul, Georges Guillet de Saint-Georges (1625 — 1705), „primul istoriograf al Academiei de pictură”, erudit despre a cărui viață se știu puține lucruri, a lăsat mai multe lucrări asupra istoriei Greciei și a Imperiului otoman (menționăm îndeosebi *Histoire du grand vizir Mahomet Coprogli et de son fils . . .*, Paris, 1676), și o interesantă carte privind *Arts de l'homme d'épée ou le Dictionnaire du gentilhomme . . .*, Paris, 1670, 3 vol.

Pentru istoria lui Mahomet II Guillet a utilizat numeroase izvoare, între care, referindu-se la anii 1475—1476, anale ale sultanilor, cronicile lui Martin Cromer și Bonfinius. Textul privitor la bătăliile lui Ștefan cel

Mare din 1475—1476 redă în general corect desfășurarea evenimentelor. Aflat într-o publicație rară, îl reproducem după ediția din 1690, t. II, p. 264—266, 278—281 :

Année 1475

„Le commencement de l'année 1475 fut signalé par une grande Bataille, donnée entre l'Eunuque Soliman, qui venoit de lever le Siege de Scutari, & Estienne, Vaivode de Moldavie, & Palatin de Valaquie. Ce Vaivode, Ennemy mortel de Mahomet, en ravageoit souvent les Estats, & entreprenoit sur les Frontieres, soit par la force ouverte, ou par des pratiques secretes. L'Armée de Soliman eut ordre de le venir attaquer, & déjà mortifié par le mauvais succès de Scutari ¹, fut encore incommodée pendant cette nouvelle marche des rigueurs de l'Hyver, qui cette année fut vehement, & peu compatible avec le temperament des Soldats Turcs, accoustumez aux chaleurs de leur Climat. Aussi leurs Annales attribuent les mal-heurs de cette Guerre à la violence du froid. Ils perdirent la Bataille, qui se donna le dixseptième Janvier 1475 ² mais elle fut tellement contestée, que les Moldaves tirés du manifeste danger de la perdre, rendirent graces à Dieu de leur Victoire d'une maniere extraordinaire, se prescrivant un jeusne de quatre jours au pain & à l'eau, malgré l'interperance de la Nation, toujours ennemie de la sobrieté. La valeur du Vayvode n'en demeura pas là, & éclata encore contre les Tartares de la Crimée, qu'il battit peu de temps après, comme ils venoient au secours des Turcs” ³.

Année 1476

„L'année 1476. le Sultan resolut de faire une Campagne en Servie pour chercher les Hongrois, & faire lever le Blocus de Senderovie ⁴. Il sembloit que Mathias ⁵ mesme eût perdu l'esperance de reduire cette Place par une si longue voye ; car dès le commencement de l'Hyver il avoit tenté d'autres ressources, & s'en estoit approché en personne pour essayer de la reprendre par le Danube, à la faveur des glaces. L'entreprise ayant manqué, il balança s'il y feroit un Siege dans les formes, malgré la rigueur du froid. Ce fut d'abord sa premiere pensée, se fondant sur le temperament infatigable des Hongrois, dont il s'imaginait pouvoir aisément soutenir la force naturelle par une agreable distribution de bon vin, à ce que marque l'Histoire du Pais, qui vante extrêmement ce remede pour faire braver aux Soldats la violence du froid. Mais enfin Mathias ayant change de pensée,

¹ Shkodra în Albania ; asediul cetății dura din 1474 (cf. volumul din care reproducem acest text, p. 244 și urm.).

² Bătălia de lângă Vaslui s-a desfășurat în realitate la 10 ianuarie 1475.

³ Este vorba de atacul tătarilor asupra Cetății Albe în cooperare cu flota otomană din vara lui 1475 (Tahsin Gemil, *Două documente tătarăști referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova*, în „An. Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol”, V (1968), p. 190).

⁴ Smederevo în Serbia.

⁵ Matei Corvin, regele Ungariei (1458—1490).

quitta l'entreprise de Senderovie, & se retira à Bude pour les apprêts de ses nocces. Bonfinius, qui par tout ailleurs fait le Panegyrique de ce Prince, est contraint de confesser en cette occasion, que l'amour de Beatrix luy avoit amolly le coeur, & suspendu son inclination martiale & heroïque. Quoy qu'il en soit, le Sultan vint avec une puissante Armée sur les Rives du Danube, & prit sa marche par la Moldavie. Le Vayvode Estienne, sans considerer ce qu'il y avoit d'inégalité entre ses forces & celles des Turcs, entreprit de leur disputer le passage, & mesme leur donna Bataille ⁶. Mais sa temerité ne fut pas heureuse, & après le massacre de quantité de Moldaves, il fut contraint de prendre la fuite, & d'abandonner le País à la fureur de l'Enemy. Mahomet profitant de cette Victoire, s'empara de la Ville de Jasi, Capitale de Moldavie ⁷, & après avoir passé le Danube en Valachie, s'avança dans la Servie jusqu'à la Riviere de Morava, ravitailla Senderovie, & ruina les Forts qui la bloquoient. Il attendit quelque temps des nouvelles de Mathias, & ne le voyant point paroistre, continua Ali-beg dans le Gouvernement du País, & reprit le chemin de Constantinople avec un butin incroyable.

Ce fut au retour de cette Campagne qu'il fit faire autour du Serrail de Constantinople l'enceinte de murailles qu'on y voit encore de nostre temps.

Subliniem paralela pe care o face istoricul francez între Matei Corvin care în 1476 părăsește asediul Smederevei întorcându-se la Buda cu inima „topită” de „dragostea pentru Beatrix” și Ștefan cel Mare care întâmpină cu curaj oastea condusă de sultan, fără a ține seama de inegalitatea dintre forțele sale și cele turcești.

Oea de a doua publicație, care se referă la bătălia de la Războieni, este un dicționar de istorie militară tipărit la Paris în 1771. Repede epuizat, a fost reeditat în vremea lui Napoleon, la 1809 sub titlul: *Nouveau dictionnaire historique des sièges et batailles mémorables, et des combats maritimes, les plus fameux, de tous les peuples du monde, anciens et modernes, jusqu'à nos jours* ⁸. Pe foaia de titlu se precizează că în lucrare „au fost adunate cu grijă faptele strălucite ale marilor căpitani, acțiunile eroice ale ofițerilor și soldaților din toate armele, și stratagemele militare cele mai deosebite”. Între acestea în volumul V, p. 301, se amintește bătălia de la Războieni. Nu este vorba propriu zis de o descriere a bătăliei, ci de reproducerea cu mici modificări a unui text din *Istoria Imperiului otoman* a lui Dimitrie Cantemir, cu toate erorile pe care le conține această lucrare, scrisă în parte din memorie de fostul domn al Moldovei :

RAZBOC (*Bataille de*). Bajazet, empereur des Turcs, entra en Moldavie, et s'avança en 1390 ⁹ dans les plaines de Razboc. Etienne, prince

⁶ Bătălia de la Valea Albă — Războieni a avut loc la 26 iulie 1476.

⁷ Iașul nu era în veacul XV „capitala” Moldovei, situație care corespunde secolului XVII cînd scrie Guillet, ci doar sediul unei obișnuite „curți” domnești. Cum se știe reședința lui Ștefan cel Mare era la Suceava.

⁸ Asupra informațiilor privitoare la istoria militară a țărilor române cuprinse în această lucrare voi reveni într-un alt articol.

⁹ Baiazid I Ildırım a domnit între 1389—1409, dar cum D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, ed. Ios. Hodoș, București, 1876, p. 62—63, plasează această expediție turcească la începutul domniei lui Baiazid I (al cărui început era socotit în istoriografia veche la 1390), autorul dicționarului militar a înregistrat-o ca atare.

de Moldavie, l'y attendait avec une belle armée. On en vint aux mains. Après un combat opiniâtre, les Moldaves furent mis en déroute. Etienne fut obligé de se sauver vers la ville de Nemez, où il avait placé sa mère avec une forte garnison. Il arrive au point du jour, commande qu'on lui ouvre les portes. La princesse¹⁰ qui n'attendait pas son fils en fuyard, apprenant son arrivée, se présente et lui en refuse l'entrée : „Quoi ! lui dit-elle du haut des murailles, quoi ! peux-tu bien te présenter vaincu devant moi ? as-tu donc oublié que tu as porté le nom de brave ? n'es-tu plus mon fils ? fuis loin de moi ; fuis, te dis je, les regards de ta mère, et ne reviens jamais que la victoire à tes côtés”. Etienne confus s'éloigne ; rencontre un trompette, lui commande de sonner de nouveau la charge. Douze mille Moldaves, échappés au carnage, se rassemblent, le prince se met à leur tête, et ils se jettent sur les Turcs épars dans la campagne où ils font du butin : il en fait un carnage affreux, les poursuit jusque dans leur camp, enlève la tente impériale de Bajazet, renverse tout et chasse devant lui ce potentat, la terreur de l'univers”.

Desigur D. Cantemir, urmat de autorul dicționarului francez, ne-avînd la îndemînă izvoare scrise a înregistrat în manieră proprie o legendă populară, care într-o formă puțin schimbată apare și între „cuvintele” lui I. Neculce¹¹, contemporanul său. Faptul că plasează acțiunea ei cu aproape opt decenii mai devreme decît s-ar fi cuvenit¹², se datorează — credem — unei confuzii. În 1394 a avut loc campania lui Baiazid Ildîrîm împotriva lui Mircea cel Bătrîn încheiată cu înfrîngerea sultanului la Rovine, în locul căreia Cantemir amintește bătălia nu mai puțin celebră a lui Ștefan de la Războieni. Surprindem astfel în conștiința lui D. Cantemir tendința care domină de veacuri cugetul poporului nostru, aceea de a atribui lui Ștefan majoritatea marilor biruințe antiotomane.

Se știe că *Istoria Imperiului otoman* a lui D. Cantemir a cunoscut o largă popularitate în Europa occidentală în veacul XVIII. *Dar textul despre bătălia de la Războieni și eroismul în spirit antic al mamei lui Ștefan cel Mare, a fost pentru întîia oară preluat ca o povestire independentă în dicționarul istoric al asediilor și bătăliilor apărut în 1771 și apoi în 1809.* Abia după ultima dată, Gh. Asachi, care în 1810 studia la Roma, descoperă acolo *Istoria* lui Cantemir¹³ și atras tocmai de episodul amintit îl popularizează prin tablouri, litografiile și printr-o baladă (1834), mai întîi în Moldova și apoi în celelalte țări române. Tema preluată de la Asachi apare în operele lui I. Eliade Rădulescu, A. Hrisoverghi, D. Bolintineanu, C. Negri, Al. Vlahuță etc.¹⁴ și cunoaște o largă popularitate pînă în zilele noastre.

¹⁰ Oltea, mama lui Ștefan cel Mare murise de fapt în 1465, deci cu 11 ani în urmă.

¹¹ *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. 1959, p. 9. Cf. și Tudor Pamfile, *Mănunchiu nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919, p. 61—62.

¹² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 158, înregistrează expediția lui Mahomed II în Moldova, fără alte digresii și sub anul „1472”.

¹³ Letiția Cartoian, *Legenda • Mama lui Ștefan cel Mare • D. Cantemir izvorul baladelor din secolul al XIX-lea*, în „Cercetări literare”, V (1943), p. 68.

¹⁴ *Ibidem*, p. 73—94.

În epoca napoleoniană textul lui D. Cantemir reprodus parțial în dicționarul amintit a stîrnit probabil interes și a fost poate cunoscut de generalul Miollis, comandantul francez al Romei, care cumpără unul din tablourile executate după comanda lui Gh. Asachi în 1812 : „Ștefan Vodă înaintia Cetății Neamțu”¹⁵. Litografiile executate după varianta acestuia comandate tot de Gh. Asachi se vindeau la Paris în 1834, iar J. A. Vaillant trata episodul în *La Roumanie*, apărută în capitala Franței zece ani mai tîrziu¹⁶.

ECHOS OCCIDENTAUX TARDIFS DES BATAILLES LIVRÉES PAR ETIENNE LE GRAND AUX ALENTOURS DE VASLUI ET À VALEA ALBĂ — RĂZBOIENI

RÉSUMÉ

Relevant qu'à partir du XVIe siècle les historiens occidentaux ont consacré parfois des écrits à Etienne le Grand, l'auteur présente des ouvrages français portant sur les batailles livrées aux alentours de Vaslui (1475) et à Valea Albă-Războieni (1476) : Guillet de Saint Georges, *Histoire du regne de Mohammed II, empereur des Turcs*, IIe édition, Paris, 1690, et un dictionnaire militaire des combats et des sièges du monde entier, publié à Paris en 1771 et 1809. Les relations contenues dans les ouvrages mentionnés méritent d'être signalées dans la mesure où elles reflètent l'intérêt européen manifesté à l'endroit de la personnalité et des actions d'Etienne le Grand.

¹⁵ *Ibidem*, p. 73.

¹⁶ *Ibidem*, p. 76, 88.

ACȚIUNI NAVALE ÎN MAREA NEAGRĂ ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE*

DE

SERGIU COLUMBEANU

În timpul domniei lui Ștefan cel Mare situația Moldovei la Dunărea maritimă și la Marea Neagră cunoaște noi dezvoltări, determinate de cucerirea, în 1453, a Constantinopolului de către sultanul Mahomed al II-lea și de politica de expansiune otomană care se profila în regiunea vechiului Pont-Euxin.

Împotriva Moldovei și a aliaților ei genovezi care dețineau în Crimeea puternica cetate maritimă Caffa, precum și Soldaia și Cembalo, Poarta a pus în mișcare impozante forțe navale și terestre. Sultanul perfect conștient de rolul puterii navale în realizarea unei politici de expansiune a luat măsuri energice care au dus la o considerabilă creștere a flotei turcești¹. El a avut de asemenea în vedere și importanța deținerii unor poziții strategice cheie ca cetățile maritime ale Moldovei și cetatea Belgradului care trebuiau să asigure dominația otomană: pe Dunărea inferioară și mijlocie; la gurile fluviului, în bazinul nord-vestic al Mării Negre².

Mai trebuie apoi subliniat că atât cetățile portuare moldovenești cât și cetățile portuare genoveze aveau o mare importanță economică și strategică. Importanță economică, deoarece ele erau puncte terminus ale căilor maritime care asigurau legătura cu Mediterana una din principalele regiuni din acea vreme ale traficului de mărfuri pe apă³. Importanță strategică, deoarece aceste cetăți puteau constitui, cum au și făcut-o

* Prezentul articol reprezintă un capitol din lucrarea de plan în curs de elaborare: *Istoria navigației și a marinei în România*. Unele date ale acestui capitol le-am prezentat în mod succint în studiul *Aspecte ale istoriei navigației în România*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 4, p. 729—731.

¹ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în rom. de Vasile Grecu, (București), Edit. Acad. 1958, p. 298 (Relatează că pentru acțiunile din Marea Neagră, Mahomed al II-lea a poruncit construirea unei flote de 30 trireme, iar la Bizanț a organizat „o bază maritimă puternică”); Critobol din Imbros, *Din domnia lui Mahomed II (1451—1467)*, ed. V. Grecu, București, Edit. Acad. 1963, p. 240 („... Împăratul (sultanul) poruncește ca pretutindeni în împărăție să fie construite trireme, știind că stăpânirea mării și domnia peste ea este de neapărată trebuință pentru dînsul și mai ales în vederea expedițiilor dincolo de granițe...”).

² I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 19, 23—25, 33—34.

³ Jaques Heers, *Gènes au XV-e siècle. Civilisation méditerranéenne, grand capitalisme et capitalisme populaire*, Paris, Flammarion, 1971, p. 259—265.

de altfel, puternice baze de atac pentru campaniile în interiorul continentului.

Ștefan cel Mare s-a arătat de la începutul domniei îngrijorat de marele pericol care amenința Moldova din spre sud, nu numai de pe uscat, dar și de pe mare. Din izvoarele timpului rezultă că marele domn moldovean a sesizat importanța factorului maritim pentru economia și pentru situația politico-strategică a unei țări. Credem că putem afirma cu toată certitudinea că Ștefan își dădea perfect de bine seama de însemnătatea marilor căi de comunicație pe apă, în cazul nostru Marea Neagră și Dunărea. În condițiile unei perioade ca cea medievală, caracterizată prin nesiguranța și dificultățile drumurilor de uscat, calea de transport pe apă — maritimă sau fluvială — făcea mai ușoare și mai sigure legăturile economice. Privilegiul reînnoit de Ștefan negustorilor lioveni, chiar la începutul domniei sale, în 1460, de a putea veni în cetatea portuară a Chilie pentru a cumpăra pește și a aduce postavuri demonstrează importanța acordată de domnul moldovean comerțului maritim⁴. Chilia ajunsese în secolul al XV-lea însemnat punct terminus al unei derivații a vestitului drum moldovenesc care prelungea pe uscat spre Polonia, calea maritimă ce venea din Mediterana prin Bosfor la Cetatea-Albă. Situația Cetății portuare Chilia continua să fie, și în timpul domniei lui Ștefan, foarte atent observată de regele Ungariei, Matei Corvin, în legătură cu luptele împotriva turcilor. În același timp cetatea era considerată ca indispensabilă de Cazimir al IV-lea Jagello, deoarece constituia un debușeu comercial pentru exportul polon în direcția Mediteranei⁵. Așa cum s-a mai arătat, Chilia, și, într-un cadru geografic mai larg, regiunea sudică a Moldovei cu gurile Dunării și litoralul maritim cu marele port de la Cetatea Albă, forma o zonă de legătură, prin intermediul drumului moldovenesc, între cele două mari curente ale traficului maritim medieval: traficul hanseatic și traficul mediteranean⁶. Marea importanță a Chilie pentru comerțul internațional reiese cu prisosință din tratatele încheiate de regele Cazimir al IV-lea, în calitate de suzeran, cu Petru Aron (1456) și Ștefan cel Mare (1462), în calitate de vasali. Tratatele prevedeau ca nici o porțiune din teritoriul Moldovei să nu fie înstrăinată, fără aprobarea Poloniei, iar ceea ce era înstrăinat (referirea privea Chilia), trebuia să fi recuperat⁷.

Într-o asemenea situație Ștefan cel Mare a fost confruntat cu problema factorului maritim în timp de război. Era vorba de folosirea marinei pentru transporturi de trupe și provizii, pentru interceptarea căilor de comunicație ale inamicului, pentru lupta pe apă cu navele de război dușmane, pentru apărarea și atacarea cetăților portuare, puncte cheie având funcții economice, politice și strategice, toate aceste elemente

⁴ I. Ursu, *op. cit.*, p. 24—25; P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilie*, în „Romanoslavica”, 3 (1958), p. 95—96.

⁵ I. Ursu, *op. cit.*, p. 25; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105—106.

⁶ P. P. Panaitescu, în *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu*, în „Interpretări românești”, București, 1947, p. 122.

⁷ I. Ursu, *op. cit.*, p. 25; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105.

constituind preocupări majore ale domnului moldovean. Putem presupune că Ștefan cel Mare a cunoscut dificultățile pe care le-a avut de întâmpinat marea contemporan al tinereții sale, Iancu de Hunedoara, din cauză că n-a avut la dispoziție o flotă maritimă puternică în campaniile sale împotriva turcilor. Astfel, într-un studiu publicat cu 10 ani în urmă, profesorul Francisc Pall arată că una din principalele cauze care au determinat imposibilitatea lui Iancu de Hunedoara, de a-și pune în aplicare proiectul de salvare a Constantinopolului în 1453 a fost și absența unei puteri navale adecvate pentru a susține o operațiune de război combinată de mari proporții: uscat-apă⁸.

În ce privește posibilitățile Moldovei de a face față unui război pe apă trebuie să relevăm că documentele anterioare perioadei lui Ștefan cel Mare menționează o serie de activități legate de navigație, atât cu caracter pașnic, cât și cu caracter de război.

Astfel un document din 30 august 1429 emis de împăratul Sigismund de Luxemburg arată că Alexandru cel Bun, în scop de apărare, a pus o estacadă în locul unde Dunărea se vărsa în mare prin brațul Chilia (*certa obstacula posuerit ad Danubium ubi mare intrat*). Din această cauză 12 nave de tip „fuste” (nave ușoare) n-au putut pătrunde pe Dunăre⁹. Montarea unei estacade pe cursul unui fluviu, deci apă curgătoare mare, este o operație pretențioasă comportând cunoștințe destul de avansate în materie de construcții pe apă și în materie de plutire. Rezultă deci că moldovenii ce locuiau pe malul Dunării și al Mării Negre ar fi avut asemenea cunoștințe. În mai 1455 un raport genovez arată că 60 de moldoveni plecați din Cetatea Albă, sub pretextul unei expediții de pescuit, atacă prin surprindere dinspre mare și cuceresc cetatea genoveză Lerici, așezată la răsărit de Cetatea-Albă. Reiese de aici existența unui personal specializat și antrenat în navigație și a unor mijloace de plutire capabile să se deplaseze pe mare¹⁰. Apoi, în iunie 1456 un document de la Mahomed al II-lea consemnează activitatea negustorilor din Moldova care vin cu corăbiile lor în apele turcești¹¹. În sfârșit un document venețian din 3 august 1462, deci de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, menționează prezența la Constantinopol a unei „nave del Vlach” — adică a domnului moldovean — căreia i s-a îngăduit să navigheze în Mediterana orientală¹².

Presiunea navală otomană, pe care trebuia s-o combată domnul moldovean s-a manifestat și printr-o serie de evenimente din anii imediat anteriori urcării sale pe tron. Acestea au constituit tot atâtea

⁸ Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chillei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 3, p. 634—635.

⁹ *Monumenta medii aevi historica res gestas Polloniae illustrantia*, Tomus, VI, Cracovia, 1882, doc. MCCCLXXIV, p. 859—860 (cit. și de P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chillei*, în „Romanoslavica”, 3 (1958), p. 101).

¹⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente privind istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 32.

¹¹ Trad. documentului la M. Guboglu, *Paleografia și diplomatia otomană*, București, Edit. Academiei, 1958, p. 131—132.

¹² „Columna lui Traian”, IV, (1883), p. 39 (Documente din Arhivele de Stat din Milano culese de C. Esarcu).

avertismente de care Ștefan, așa cum reiese din măsurile luate de el, a căutat să țină seamă cu toată seriozitatea. Astfel, nu mai vorbim de cele două asedii celebre : al Constantinopolului din 1453 și al Belgradului din 1456, operații de război de mari dimensiuni în care mijloacele navale au fost utilizate pe scară largă. Iar, în ce privește Moldova, cu numai trei ani înaintea venirii sale la domnie, în 1454, Cetatea Albă a trebuit să facă față unui atac naval turc ^{12 bis}. Escadrele lui Mahomed al II-lea își făceau deci simțită prezența directă, în imediata apropiere a litoralului maritim moldovenesc, împotriva singurului și principalului pe atunci port al țării.

În încercarea sa de a remedia, în parte situația de inferioritate maritimă a Moldovei față de amenințarea turcească, Ștefan va lua o serie de măsuri, concretizate prin : completarea sistemului de baze navale — cucerirea cetății portuare Chilia-Veche ; construirea alteia noi, vis-à-vis de prima, la Chilia Nouă în Dobrogea ; consolidarea zidurilor de apărare ale cetăților portuare ; dotarea țării cu o flotă navală capabilă să îndeplinească misiuni de luptă, atît pe Dunăre cît și pe mare. Pe plan extern domnul moldovean va căuta să scoată Țara Românească de sub influența Porții, sprijinind urcarea pe tron a unor domni gata să-l ajute în lupta sa ; va apela de asemenea la ajutorul puternicelor regate vecine Ungaria și Polonia ; va intensifica legăturile cu Mangopul și cu marea cetate maritimă a Caffei, ce nu fuseseră încă cucerite de turci.

Marea campanie terestră și navală din 1462 a lui Mahomed al II-lea împotriva lui Vlad Țepeș a arătat tuturor, dacă mai era nevoie, că sultanul viza să aducă și mai mult țările române în sfera de influență și de dominație a Porții.

Trebuie menționat că marea expediție din 1462 a îngrijorat într-un grad foarte înalt autoritățile din marea cetate maritimă genoveză de la Caffa. Documente publicate mai de mult de N. Iorga, semnaleză în mai 1462, prezența la Caffa a unui sol al lui Vlad Țepeș. Probabil că domnul muntean preocupat de faptul că flota turcă se îndrepta spre gurile Dunării a cerut ajutorul mării colonii genoveze din Crimeea ¹³. Dealtfel, autoritățile caffeeze, într-o scrisoare din 2 aprilie 1462 trimisă regelui Cazimir al IV-lea al Poloniei, subliniază pericolul mare în care se găseau coloniile genoveze de la Marea Neagră, rămase doar în număr de trei (*Caffa sola cristianorum urbs cum duobus vestris oppidus in hoc toto Mari Pontico remansimus*), din cauza politicii de expansiune otomană. În continuare autorii scrisorii arată că, pentru moment, planul de război al sultanului împotriva coloniilor genoveze a fost dejucat de războiul început de Vlad Țepeș împotriva turcilor. Acest plan consta după aprecierea caffeeză, în trimiterea unei mari flote formată din 300 de nave (*contra nos trecentarum navium classem instituerat cum maximo potentatu ac apparatu suo bel-*

^{12bis} N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 113—114 (Iată textul reprodus de N. Iorga, privind atacarea Cetății Albe de o flotă de 56 nave, comandată de Timur-Khodja : „Rex ipse Thurcarum quidem promisit triremes, biremesque 56, que primo Mocastrum — apulerunt et, cum dictum locum invenerit munitum, bellum agere...”, cf. Vigna, I, 102.

¹³ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, p. 39 ; *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 124.

lico)¹⁴. Cifra de 300 nave poate este exagerată, fiind destinată să impresioneze pe regele polon și să-l determine să ajute Caffa. Nu este însă mai puțin adevărat, așa cum o arată numeroase alte izvoare, că, efortul naval otoman pentru a obține dominația Mării Negre și a Dunării de jos a fost considerabil.

În marea acțiune din 1462 flota otomană a constituit unul din instrumentele principale. Așa cum realizează Chalcocondil, în aprilie 1462, o puternică flotă formată din „vreo douăzeci și cinci de trireme și la o sută cincizeci de vase a plecat pe Marea Neagră la gura Istrului, și îndată, ce a ajuns la gură, s-a dus pe fluviu în sus spre Vidin”. În mersul ei pe Dunăre, scrie mai departe Chalcocondil, „pe unde flota a făcut vreo debarcare, dădea foc la case și ardea și, punind foc, au ars, Brăila, oraș al dacilor, în care fac comerț mai mare decât în toate orașele țării”¹⁵.

Trecerea Dunării de către armata otomană nu s-a făcut la Vidin, așa cum relatează Chalcocondil că se plănuise inițial, ci la Nicopole. Pentru această operație s-au folosit numeroase mijloace navale și s-au luat măsuri pentru a se evita oastea lui Vlad Țepeș așezată pe malul stîng, chiar în fața Nicopolei, cu misiunea de a împiedica traversarea fluviului de către forțele turcești. Acțiunea combinată de trecere a Dunării este prezentată în cunoscuta relație a ienicerului sîrb Constantin Mihailovici de Ostrovița. Au participat „70 de luntre potrivite”, la care s-au mai adăugat „și altele de care aveau nevoie” (atacatorii — n.n.). La venirea nopții forța care trebuia să organizeze capul de pod pe malul stîng s-a ambarcat „în luntre”, a pornit în josul fluviului, debarcînd „la cîteva stadii mai jos de locul unde stătea oastea voievodului”¹⁶.

Un moment deosebit de important al campaniei din 1462 a fost atacarea de pe apă și de pe uscat a Chilieii. Puternica cetate portuară de pe un grind de lîngă malul drept al brațului Dunării cu același nume a fost asaltată, așa cum se relatează în cronică lui Chalcocondil și în două scrisori italiene (venețiană și genoveză), de către oastea lui Ștefan cel Mare și flota turcă. Cetatea a reușit să reziste cu succes asediului și astfel atît oastea moldovenească, cit și flota turcă au abandonat operația¹⁷. Mențiuni despre insuccesul lui Ștefan în fața Chilieii găsim și în cronicile din secolele XV-XVI, publicate de Ion Bogdan¹⁸.

Episodul atacării Chilieii în 1462 pune în discuție unele probleme. Este vorba în primul rînd de importanța majoră a acestei cetăți portuare, importanță care, în a doua jumătate a secolului al XV-lea se conturează și mai mult. Aceasta reiese dintr-o declarație pe care ienicerul sîrb Constantin Mihailovici o atribuie lui Mahomed al II-lea. „Atîta vreme — spune sultanul — cît Chilia și Cetatea Albă le țin și le stăpînesc românii, iar

¹⁴ P.-A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, vol. III, Genova, 1879, p. 468—469.

¹⁵ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, p. 285.

¹⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, Edit. științifică, 1968, p. 127.

¹⁷ Chalcocondil, *op. cit.*, p. 286 (Relatarea asediului): Despre scrisorile italiene privind asediul Chilieii, vezi N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 124—125.

¹⁸ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, Ediție revăzută... de P. P. Panaitescu, București, Edit. Acad., 1959, p. 16, 29, 49, 61, 177: Vezi și Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, ESPLA, (1958), p. 91.

ungurii Belgradul sîrbesc, noi nu vom avea nici o biruință”. Chiar dacă această declarație n-a fost făcută în mod expres de către sultan, ea oglindește în mod cert punctul de vedere al cuceritorului Constantinopolului. Și este interesant de relevant că punctele cheie pentru dominația otomană în aceste părți ale Europei erau tocmai cele trei cetăți portuare¹⁹. Ocuparea lor de către flota și armata turcească era esențială pentru politica ulterioară de expansiune a Porții spre Europa centrală și spre nord în direcția Poloniei. Dealtfel, așa cum vom vedea mai departe, atacarea fără succes a Chilei în 1462 și ocuparea ei de către Ștefan în 1465 au constituit evenimente deosebit de preocupante pentru Ungaria și Polonia, interesate și ele în problema dominației regiunii de la vărsarea Dunării în Marea Neagră²⁰.

Evenimentele din anul 1462, de la Dunărea de jos, au pus în lumină, în afară de elementele de natură militară și politică, și unele elemente de ordin pur naval. Remarcăm, în primul rînd mijloacele navale impozante folosite de Mahomed al II-lea în campania din 1462: flota puternică și numeroasele vase de transport care au pătruns pe Dunăre pînă la Nicopole și marele număr de ambarcațiuni utilizate pentru traversarea fluviului și formarea capului de pod pe țărmul stîng într-un punct situat mai jos de Nicopole. În ce privește o ripostă navală a lui Vlad Țepeș la operațiunile combinate ale Flotei și oastei turcești, izvoarele cunoscute nu ne spun deocamdată nimic. Nu avem indicații explicite ca domnul muntean să fi întrebuițat acele grupuri de ambarcațiuni (monoxile), așa cum fusese tatăl său Vlad Dracul, cu 17 ani înainte, în 1445, în timpul expediției escadrilei lui Walerand de Wavrin pe Dunăre. Am putea însă presupune că, întocmai ca și Vlad Dracul și Vlad Țepeș a dispus de ambarcațiuni ușoare, pe care le-a trimis în recunoaștere în josul fluviului ca să observe marșul flotei turcești sau ca să transporte pe malul drept detașamente de cercețași pentru a urmări mișcările armatei de uscat a inamicului. Existența unor asemenea mijloace navale de cercetare muntene poate fi dedusă și din faptul că domnul Țării Românești — în cunoștință de cauză asupra proiectelor turcești — își concentrase oastea în apropiere de Nicopole, pentru a face față acolo acțiunii de traversare a fluviului de către inamic. În sfîrșit, o altă indicație tot indirectă, asupra existenței unor mijloace de plutire muntene, o găsim și în relatarea ienicerului sîrb unde se arată că sultanul a poruncit să se dea detașamentului de debarcare, pe malul stîng „70 de luntre” la care s-au adăugat ulterior și altele²¹. Aceste luntre — ambarcațiuni ușoare — erau în număr mare pe Dunăre — fiind folosite de riveranii de pe ambele maluri la pescuit și la transportul lor și al produselor. N-ar fi deci exclus ca unele din „luntrele” cu care turcii au efectuat traversarea pe malul stîng să fi fost luate chiar de la munteni.

În ce privește existența unei forțe navale moldovenești în timpul luptelor din 1462, aceasta poate fi și ea dedusă tot pe baza unor indicații indirecte. Investirea pe uscat a Chilei, a celei vechi, așezată pe un grind lîngă malul drept al brațului cu același nume, nu se putea face decît dacă

¹⁹ *Călători...*, vol. I, p. 128.

²⁰ Horia Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei...*, p. 33—44; P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone... și problema Chilei*, p. 105, 108.

²¹ *Călători...*, vol. I, p. 127.

Ștefan avea mijloace de plutire care să-i permită transportul oastei și al artileriei de partea cealaltă a fluviului. Datorită legăturilor cu genovezii și poate datorită și existenței unor ateliere locale pentru construcția ambarcațiunilor ușoare, domnul moldovean ar fi putut dispune de nave mici de proveniență genoveză (*fuste*) și ambarcațiuni de construcție locală.

Insuccesul din 1462, din fața Chiliei nu a descurajat pe Ștefan cel Mare. Doi ani și șapte luni mai târziu, în zilele de 23—25 ianuarie 1465, el atacă cetatea, o cucerește, instalează acolo o garnizoană moldovenească, și doi pircălabi, Isaia și Buhtea, dregător importanți avînd atribuții atît de ordin administrativ, cît și de ordin militar²². Acest atac peste fluviu efectuat cu succes, este un indiciu în plus că Ștefan cel Mare avea o forță navală ce putea fi utilizată în operațiuni combinate: apă-uscăt. Revenirea Chiliei la Moldova asigura posibilități mai largi, pentru dezvoltarea traficului maritim. Statul moldovean va dispune deci, după 1465, de două porturi, în afară de Cetatea-Albă adăugîndu-se și Chilia. Iar cîțiva ani mai târziu, cînd pe malul stîng al brațului Chilia, se va construi „Chilia Nouă” în fața celeilalte Chilii, care va primi apelativul de „Veche”²³, Moldova va avea trei porturi maritime. Această situație extrem de favorabilă pentru viitorul comerțului ei maritim și în același timp determinantă pentru progresul general al statului nu va dura decît puțin timp. În 1484 cetățile maritime ale Moldovei vor cădea sub stăpînirea otomană pentru o perioadă de peste trei secole.

Perioada care a urmat mării expediții terestre și navale turcești din 1462 împotriva Țării Românești a fost o perioadă de așteptare, caracterizată prin elaborarea a diferite planuri pentru contracararea expansiunii otomane care se desfășura cu o forță mereu crescîndă pe apă și pe uscat. Astfel, într-un proiect de plan din 1463 pentru izgonirea forțelor turcești din Europa și de la Constantinopol se preconizează concursul Ungariei și al tuturor vecinilor „cum sînt românii și alte națiuni” (*come sono velachi e altra natione*). Proiectul de plan conține și un adevărat program de înarmare navală constînd din lansarea a 100 de *galee*, din care unele vor fi înarmate cu tunuri și vor avea detașamente de trupe de bord. Vor fi, de asemenea, mobilizate toate navele disponibile, mari și mici, ale creștinilor (*tute nave e navili di cristiani*) pentru a transporta proviziile necesare armatei ce va combate pe turci²⁴. Printre statele creștine, dispunînd de nave mari și mici, am putea include și Moldova. Un alt proiect din 1465 recomandă constituirea pe Dunăre a unei flote de aproximativ 25-*galee*, care să ambarce o armată de 20 000 de oameni, destinată să opereze împotriva Varnei sau a unei cetăți numită *lo Discos*²⁵. N. Iorga presupune că *lo Discos* ar putea fi Silistra²⁶. O nouă amenințare navală se profilează

²² *Cronicile slavo-române...*, ed. Bogdan-Panaitescu, p. 16, 49, 62, 178; Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Panaitescu, p. 92; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 129.

²³ C. C. Giurescu, *Tîrguri și orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Edit. Acad. 1967, p. 210.

²⁴ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 128 (După Vigna, II, p. 238).

²⁵ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 128 (După Vigna, II, p. 241).

²⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 128.

pentru Moldova în 1469. În luna iunie a acestui an la Caffa se ştia de la o bireamă sosită la Saline (lingă Chilia) că flota turcă va sosi în faţa oraşului Album Castrum (Cetatea-Albă) ; în prealabil flota va trece, în iulie 1469, şi pe la Saline ²⁷.

În vederea protejării sudului Moldovei şi a cetăţilor sale portuare, Ştefan cel Mare caută să se asigure că Ţara Românească, unde domnea Radu cel Frumos, nu va deveni o bază de atac otomană. Luptele sale cu muntenii din anii 1470—1474 şi eforturile făcute ca statul muntean să aibă un domn aliat Moldovei se explică, în mare măsură, prin acest obiectiv. În plus, atacul îndreptat în 1470 împotriva Brăilei şi Cetăţii de Floci, când cele două porturi au fost arse, poate fi interpretat şi ca o încercare a domnului moldovean, de a pune capăt dependenţei prea stricte a lui Radu cel Frumos faţă de Poartă ²⁸.

Tot ca încercări de a consolida poziţia Moldovei la Marea Neagră trebuie văzută căsătoria lui Ştefan cu prinţesa Maria din Mangop (1472), Mangopul fiind o importantă cetate portuară în Crimeea, precum şi întreţinerea unor intense legături cu Caffa ²⁹.

În sfârşit, în această ambianţă a creşterii presiunii turceşti în Marea Neagră şi a contra-măsurilor luate de Ştefan cel Mare, se înscrie, în anul 1470, evenimentul prevestitor de mai rău al căderii marii fortăreţe maritime a Veneţiei din Egee, Negroponte. Faptul a produs mare îngrijorare la Dunărea de jos şi în Europa centrală. Turcii erau acum gata, cu toate forţele lor navale şi terestre, să pornească ofensiva pe scară largă în vechiul Port-Euxin. Ungaria avea complicaţii în războiul din Boemia; Veneţia era slăbită; venea deci rîndul Moldovei să suporte în mod frontal şocul otoman, pe mare şi pe uscat ³⁰.

Victoria de la Vaslui, din 10 ianuarie 1475, a avut un mare răsunet şi a indispus în mod profund pe sultan. În ziua primirii veştii înfringerii Mahomed al II-lea n-a acordat nici o audienţă ³¹. Apoi a dat ordin ca flota care se pregătea să atace posesiunile veneţiene din bazinul Mediteranei orientale, de la Nauplia sau Creta să schimbe obiectivele şi să se îndrepte spre Caffa şi cetăţile moldoveneşti ³². Căderea puternicelor baze maritime genoveze din Crimeea ar fi lăsat izolate cetăţile portuare moldoveneşti obligate să înfrunte singure atacul flotei otomane.

Pregătirile ofensivei navale turceşti în Marea Neagră sînt semnalate în izvoarele vremii. Negustorul florentin Filip raportează la finele lui martie 1475 că era în curs de pregătire o flotă compusă din 80 000 *homeni da remo* (80 000 oameni pentru vîsle) şi din aproximativ 200 *galee* avînd

²⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 131—132.

²⁸ Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II*, în „Südost Forschungen”, XXIII (1964), p. 49.

²⁹ Ion Ursu, *Ştefan cel Mare...*, p. 97; N. Iorga, *Studii...*, p. 132.

³⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 132 („De-asupra statelor creştine din Balcani — scrie N. Iorga — se închisesse apele potopului turcesc; Ungaria era distrasă de la misiunea sa naturală prin lupta cu boiemii, Veneţia era acum ingenunchiată. Rîndul Moldovei trebuia să vie”).

³¹ N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. III, p. 53—54 (Raportul negustorului florentin Filip).

³² N. Iorga, *Studii...*, p. 140—141.

la bord *grosse bombarde* (mari bombarde)³³. O descriere mai detaliată a acestei flote găsim în relațiunea lui Leonardo Arte către dogele Veneției, trimisă la 4 iulie 1475: 180 *galie* (galee, galere) 3 *galeazze*; 170 *fuste*; 170 *tafarie*, care transportau 3000 de cai, 100 încărcături de provizii (*cento carezi de pani*). Flota era comandată de Gedugi Ahmed -Pașa care împreună cu comandantul său secund Diagarzj Iacubi erau ambarcați pe două din cele trei galeazze, navele cele mai mari și mai puternice ale flotei. A treia galează era încărcată cu arme și munițiuni.

Descrierea flotei otomane făcută de Leonardo Arte este interesantă deoarece ne oferă prilejul să vedem cu ce tipuri de navă a trebuit să lupte pe mare Ștefan cel Mare și în același timp ne ajută ca, prin deducție, să facem unele presupuneri asupra categoriilor de nave folosite de flota moldovenească³⁴.

Această flotă deosebit de puternică — cu posibila exagerare a cifrelor —, a părăsit Constantinopolul la 20 mai 1475. La 21 mai sultanul pleacă și el din capitală pentru a lua comanda armatei de uscat concentrată la Adrianopol³⁵. Ștefan cel Mare informat de pregătirile turcești face unele demersuri pe plan extern: scrie lui Matei Corvin al Ungariei oferindu-i pace și prietenie; solicită de la Cazimir al IV-lea, al Poloniei, 2000 infanteriști pentru a întări garnizoanele de la Chilia și Cetatea Albă. Între timp, „armada” turcă își continuă marșul și la 1 iunie apare neașteptat în fața Caffei. În aceeași zi corpul de debarcare pune piciorul pe sol și începe investirea cetății. La 6 iunie Caffa se predă. Turcii au avut în această acțiune sprijinul șefului tătar Eminek și al armenilor și grecilor din oraș, ostili italienilor³⁶. 160 moldoveni găsiți aici de turci sînt uciși, iar alți locuitori ai Caffei sînt duși în robie³⁷. Prezența celor 160 moldoveni — de sigur, cei mai mulți negustori și poate soldați — la Caffa, atestă odată mai mult legăturile maritimo-comerciale și militare ale Moldovei cu marea cetate portuară genezeză din Crimeea.

Căderea Caffei a făcut foarte critică situația Moldovei pe frontul maritim. La 20 iunie 1475, Ștefan arată într-o scrisoare trimisă din Iași că știrea căderii cetății i-a parvenit prin dregătorii săi cu atribuții maritime, pîrcălabii de Cetatea-Albă, care la rîndul lor au primit-o de la o corabie italiană sosită de la Mangup cu cumnatul lui Ștefan, Alexandru. Acest Alexandru a atacat și a ucis acolo pe Isac, propriul său frate, deoarece s-a aliat cu turcii. Ștefan mai semnaleză în mesajul său că turcii se îndreaptă spre Moldova cu o armată și cu o flotă puternică, dotată cu piese de artilerie mari, pentru a cuceri Chilia și Cetatea Albă³⁸. Mesajul domnului moldo-

³³ N. Iorga, *Acte și Fragmente*, vol. III, p. 53—54.

³⁴ Vigna, vol. III, p. 475 (Din relația lui Leonardo Arte rezultă că avem de-a face cu următoarele tipuri de navă: *galeazze* — nave mari derivate din galere sau galeră, cu multe rame, dar folosind și velele; *galee* — tipul clasic de navă cu rame, numit și galere; *fustele* — nave ușoare și rapide cu rame, derivate din galee, folosite în acțiuni de piraterie în Mediterana, mai ales de statele barbareste, de la care au fost luate și de venețieni și genezezi; *parandarte*, nave mari de transport; *tafarie* — tot tip de navă de transport. Avem apoi și denumirea generală *legno* (ambarcație de lemn).

³⁵ N. Iorga, *Studii...*, p. 141.

³⁶ N. Iorga, *Studii...*, p. 142; vezi și I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei*, p. 97—100.

³⁷ I. Ursu, *op. cit.*, p. 97.

³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 143, I. Ursu, *op. cit.*, p. 98.

vean prezintă interes, din punct de vedere al istoriei noastre maritime, sub două aspecte: 1) ilustrează încă o dată importanța Cetății Albe ca fortăreață și punct de observație la Marea Neagră; 2) atestă legăturile permanente pe calea mării dintre Moldova și cetățile portuare din Crimeea (corabia italiană din Mangup care transporta în Moldova pe cumnatul domnului).

Se pare, conform unor izvoare analizate de N. Iorga, că Mahomed al II-lea în marea sa expediție navală din 1475 nu s-ar fi limitat numai la cucerirea Caffei. El ar fi avut în vedere și cetățile maritime ale Moldovei³⁹. Astfel încă din mai 1475, când atacarea Caffei devenise iminentă, trupe turcești au întreprins acțiuni de deversiune în Moldova. O scrisoare din Corfu, de la 14 iunie 1475, arată că sultanul a trimis sangiaci turci la Chilia, deoarece acest port era plănuțit a fi unul din punctele de escală ale flotei. Aceste trupe turcești de deversiune au fost însă înfrinte⁴⁰. O altă scrisoare din 4 iulie 1475 a lui Leonard de Santa-Maura, fost despot de Arta și Ianina, conține relatarea că Mahomed al II-lea a trimis prin galelele ce i-au adus vestea căderii Caffei ordinul „ca flota să meargă fără preget la Cetatea Albă”⁴¹. O altă scrisoare din Pera, datată 26 iunie, dar reproducă la 8 iulie 1475 semnalează că „flota trebuia să plece îndată pentru a merge la Chilia și Cetatea Albă, pe care le va lua, desigur, după efectul produs de luarea Caffei . . .”⁴².

Știri despre eventuale lupte cu turcii pe litoral în regiunile Cetății Albă și Chilieii găsim și în cunoscutele *Anale venețiene* ale lui Longo. La Cetatea Albă, flota turcă ar fi debarcat 4 tunuri, dar moldovenii le-au capturat aruncând în mare pe atacatori. Apoi flota turcă încearcă să cucerească Chilia, dar „găsiră locul ruinat, căci îl ruinase românii, ca să nu se mai facă nici o trădare ca în Caffa”⁴³.

În legătură cu refugiații de la Caffa, care au ajuns la Chilia, alt izvor menționează mai multe corăbii cafeze ce și-au găsit adăpost în Moldova. Avem astfel indicație interesantă asupra modului în care Ștefan cel Mare căuta să doteze marina moldovenească cu nave de tip mai mare. Izvorul în chestiune: *Cronica moldo-germană* arată că turcii, după ce au cucerit Caffa, „au încărcat 32 de corăbii mari (subl. ns.) cu averi, cu comorimari . . .” pentru a le duce la Constantinopol. După ce convoiul a pornit și a ajuns departe în larg, s-a produs, într-o noapte o răscoală a tinerilor prizonieri creștini de la bordul navelor, care „au înjunghiat pe toți turcii și Dumnezeu a dat noroc ca vîntul să ducă toate corăbiile la Chilia” (subl. ns). „Și acolo — relatează mai departe cronica — a venit Ștefan voievod cu toată oastea lui, cu 400 de care și a luat averile împreună cu tinerii și i-a pus de toți la Suceava . . .”, În fața acestei situații, sultanul Mahomed al II-lea a reacționat trimițând „foarte mulți soli unul după altul, la Ștefan voievod, că trebuie să-i trimită înapoi comorile și pe tineri, ceea ce el nu a făcut”⁴⁴.

³⁹ N. Iorga, *Studii* . . . p. 143.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, (vezi și *Acta extera*, V, p. 268 și urm; *Acta extera* — subserie în marca colecție de documente *Monumenta Hungariae Historica*).

⁴² N. Iorga, *Studii* . . . p., 144 (cf. Vigna, III, p. 480—481).

⁴³ N. Iorga, *Studii* . . . , p. 144; I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei* . . . , p. 120.

⁴⁴ *Cronicile slavo-române*, ed. I. Bogdan — P. P. Panaitescu, p. 32—33.

Cantitatea mare de produse și mărfuri de la Caffa — 400 de care — confiscate de Ștefan constituise încă un indiciu al dimensiunilor convoiului de nave, care ulterior au intrat în componența marinei moldovenești.

Din relatarea de mai sus, constatăm deci că Ștefan cel Mare a căutat, prin reținerea navelor ajunse în apele sale, să-și mărească flota sau nucleul de flotă pe care îl formase în Marea Neagră. La corăbiile negustorilor din Moldova care ajungeau pînă în Mediterana, la navele care au traversat peste Dunăre trupele ce au asediat Chilia Veche în 1462 și 1465 și la ambarcațiile pescarilor locali care pluteau în largul litoralului românesc, se adăugau acum și unele din navele ce aparținuseră genovezilor din Caffa. Dată fiind proveniența lor genoveză, aceste nave aveau de sigur, calități tehnice superioare. Ele au întărit forțele navale ale Moldovei și au făcut posibil, cițiva ani mai tîrziu, organizarea unor acțiuni de război combinate (pe apă și pe uscat) de o amploare mai mare.

Sfîrșitul anului 1475 a adus un alt eveniment deosebit de grav, care făcea și mai intensă amenințarea turcească împotriva cetăților maritime moldovenești. În luna decembrie a acestui an a fost asediat Mangop-ul, cunoscuta cetate ridicată de genovezi pe coastele Crimeii, cetate cu care Ștefan avea legături de ordin politic. Alexandru cumnatul său, acel Alexandru venit pe mare la Cetatea-Albă în iunie 1475, probabil după ajutor, a fost ucis cu cea mai mare parte din familia sa. Pentru întărirea garnizoanei Ștefan trimisese 300 ostași moldoveni⁴⁵. Putem presupune că transportarea acestui detașament s-a făcut pe mare, poate chiar cu corabia cu care venise Alexandru în iunie 1475 la Cetatea-Albă. Legăturile maritime dintre Moldova și cetățile portuare din Crimeea nu fac decît să motiveze o atare presupunere.

Căderea Mangop-ului trebuie considerată ca o puternică lovitură pentru Moldova. Cetățile maritime ale lui Ștefan rămîn izolate. Marea Neagră este pe cale a deveni un lac turcesc, iar Moldova se vede expusă tot mai mult amenințării terestre și navale a Porții. Prin ocuparea cetăților maritime din Crimeea, Mahomed al II-lea a lărgit baza de atac împotriva Moldovei. O mare acțiune împotriva Chilie și Cetății Albe devenise inevitabilă; căderea celor două cetăți era doar o chestiune de timp⁴⁶.

Noua ofensivă terestră și navală împotriva Moldovei, facilitată din punct de vedere strategic și de pozițiile dobîndite în Crimeea, se declanșează în 1476. Armata și flota turcă avînd în frunte pe însuși sultanul atacă dinspre sud. Dinspre est atacă tătarii. Aceștia, după cucerirea de către turci a cetăților port din Crimeea, au devenit mai receptivi față de solicitările Porții. Observăm deci că factorul naval constituie tot mai mult unul din elementele decisive, folosite de sultan pentru îngenunchierea domnului Moldovei. Transformarea Crimeei și a ținuturilor tătărăști în baze de atac împotriva Moldovei n-a fost posibilă decît datorită acțiunilor purtate cu succes în Marea Neagră de către flota turcească.

⁴⁵ I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domnul Moldovei*,... p. 99; vezi și N. Iorga, *Studii*..., p. 145—146.

⁴⁶ I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domnul Moldovei*..., p. 100.

Chiar de la începutul lui 1476, documente, ca scrisoarea din Ragusa din 18 februarie, sau o scrisoare polonă, arată că atenția sultanului se îndreaptă spre Dunăre și spre cetățile din sudul Moldovei care constituiau scopul principal al expediției din acel an⁴⁷. O altă scrisoare din 20—23 mai 1476, trimisă de la Pera, arată că se pregătesc *da vele 100 in 150, in fuste et parandarie* (veliere 100—150, fuste, nave ușoare de atac și parandarie — nave de transport). La rîndul său domnul muntean ar contribui cu detașamente de cavalerie⁴⁸. O altă scrisoare, tot din Pera și tot din 23 mai 1476, menționează pregătirea a 60 de *fuste* și a vaselor din categoria *parandarie* „cu artilerie și alte instrumente de război, pentru regiunea de la Cetatea Albă și Chilia”⁴⁹. Din aceste scrisori rezultă și cauzele mării expediții otomane: refuzul domnului moldovean de a ceda Chilia, pe prinșii turci veniți fără voia lor de la Caffa, pe prizonierii genovezi debarcați în Moldova, precum și refuzul de a plăti haraciul pe trei ani și de a trimite un fiu zălog la Poartă.

În fața acestor amenințări Ștefan trimite soli la Venetia, la Florența și la Roma, cerînd ajutor. Se adresează și lui Matei Corvin, care va reacționa tîrziu și lui Cazimir al IV-lea, care se mărginește să stăruie pe lîngă sultan să renunțe la expediție⁵⁰.

La începutul lunii iulie 1476, solii trimiși de Ștefan la Matei Corvin îi relatează că o mare flotă turcească intrată în apele Mării Negre ajunge la Varna; sultanul dorește cu orice preț să-și îndrepte corăbiile către cele „două castele ale lui Ștefan, Chilia și Cetatea Albă, cari sînt foarte tari”; oastea de uscat va merge prin Muntenia pentru a atrage atenția domnului moldovean în acea direcție și a-l împiedica să vină în ajutorul cetăților maritime⁵¹. Concomitent cu apropierea flotei și armatei turcești de Moldova, se declanșează atacul tătar. Rămas fără partea jărănească a armatei, trimisă să respingă pe tătari, Ștefan dă bătălia singeroasă din 26 iulie 1476 de la Valea-Albă. Cu toată victoria sa din acea zi, Mahomed al II-lea este prudent. El ezită să trimită trupele la asediul Chilie și Cetății Albe, temîndu-se de vreo stratagemă din partea lui Ștefan, care ar putea profita de condițiile favorabile create de rezistența celor două cetăți maritime⁵². Rezistența cetăților Neamțului și Sucevii și venirea ajutorului din Transilvania cu Ștefan Báthory și Vlad Țepeș, permit lui Ștefan să întoarcă soarta războiului. Cu armata decimată de foamete și boli, cu o parte din flotă pierdută din cauza furtunii, Mahomed al II-lea se îndreaptă spre Dunăre, renunțînd să mai atace Chilia și Cetatea Albă, care constituiau unul din obiectivele principale ale campaniei⁵³.

Unele izvoare arată că Ștefan ar fi luat cu asalt tabăra turcească instalată aproape de Dunăre cu prilejul retragerii, că ar fi înfrînt un corp de oaste de 8 000 de oameni „veniți cu corăbii și galere pentru a dobîndi o cetate ce făcea Ștefan la Dunăre”⁵⁴. Această luptă nu este exclus să fi

⁴⁷ N. Iorga, *Studii...*, p. 146.

⁴⁸ *Idem*, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 55.

⁴⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 56.

⁵⁰ *Idem*, *Studii...*, p. 146—147.

⁵¹ *Ibidem*, p. 148.

⁵² *Ibidem*, p. 150.

⁵³ N. Iorga, *Studii...*, p. 151.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 151 (cf. „Columna lui Traian”, vol. VI, p. 380; N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 90, 98).

avut loc dacă avem în vedere importanța acordată de ambii adversari aspectelor navale ale campaniei, dirijată de Ștefan în vederea apărării, iar de Mahomed al II-lea pentru cucerirea unor obiective cu caracter maritim.

Concluzia campaniei din 1476 enunțată în mod lapidar și sugestiv de N. Iorga, sună în felul următor : „O retragere care lăsa pe Ștefan în scaun și stăpîn pe Chilia și Cetatea-Albă. (subl. ns.) era prin ea însăși o mare înfrîngere, cu atît mai mult cu cît sultanul crescuse însemnătatea expedițiunii punîndu-se însuși în fruntea ei”⁵⁵.

Ștefan cel Mare își dădea seama că Poarta, cu tot insuccesul expediției din 1476, nu va renunța de a cuceri Chilia și Cetatea-Albă. Cele două cetăți maritime moldovenești odată aduse în cadrul imperiului otoman vor completa dominația turcească asupra întregului bazin al Mării Negre. În asemenea situație domnul moldovean a luat măsuri și a construit o nouă cetate, Chilia-Nouă, pe malul stîng al Dunării, în fața Chiliei-Vechi. În anul 1479, spune cronica moldo-germană, în luna iunie 22 zile, a început voievodul să zidească Chilia și a isprăvit-o în aceeași vară, cu 800 de zidari și 17 000 de ajutoare”⁵⁶. Efortul pentru construirea noii cetăți port pare să fi fost într-adevăr remarcabil. Grigore Ureche ne dă și amănuntul că activitatea de ridicare a cetății ar fi durat mai puțin de o lună de zile. Astfel la 22 iunie „au început Ștefan-Vodă a zidi cetatea Chiliei și o au sfîrșit într-același an iulie 16”⁵⁷. Măsuri s-au luat și pentru întărirea zidurilor de apărare de la Cetatea-Albă. Faptul este atestat de două inscripții publicate cu zeci de ani în urmă de Ioan Bogdan. Inscripția din 1476 menționează că „În anii de la intruparea Domnului 6984 s-au săvîrșit marea poartă, în zilele cuviosului I(O) Ștefan voevod și în zilele panului Luca și panului Herman”⁵⁸. Iar cealaltă inscripție din 1479 arată cum „în zilele cuviosului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitului de toată lumea vrednicului Ioan Ștefan voevod, domn a toată țara Moldovei, fiu al lui Bogdan voevod, s-a început și s-a sfîrșit acest zid, pe vremea pîrcălabilor Duma și Hîrman”⁵⁹.

Importanța celor două cetăți maritime, care ocupau poziții dominante în această parte a Europei, a fost subliniată, atît de Ștefan cel Mare în mesajele sale prin care cere sprijin în vederea apărării lor, cît și de Baiazid al II-lea care, prin alte mesagii, își manifestă satisfacția pentru marile posibilități de expansiune ce i se ofereau prin cucerirea lor.

Astfel, Ștefan transmite la Veneția următoarele, prin celebra ambasadă a lui Ioan Tamblac din 1478 : „Atît cer acum și asta, fiindcă știu că turcii vor veni în vara aceasta iarăși asupra mea, pentru cele două ținuturi, al Chiliei și al Cetății-Albe, care le sînt foarte supărătoare... Luminăția Voastră — se adresează Ștefan dogelui Veneției — trebuie să aveți în vedere, că aceste două ținuturi sunt Moldova toată (*queste do terre sono tuta la Vala-*

⁵⁵ N. Iorga, *Studii...*, p. 151.

⁵⁶ I. Bogdan, P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 34.

⁵⁷ Grigore Ureche, *Letopiseșul...* ed. P. P. Panaitescu, p. 105.

⁵⁸ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, București, 1908, p. 24 (Analele Academiei Române — Seria II, Tom. XXX. Memoriile Secțiunii Istorice).

⁵⁹ *Ibidem*, p. 27.

chia) și că Moldova cu aceste două ținuturi este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia. Ba eu zic mai mult, că dacă aceste două cetăți vor fi păstrate, va fi cu puțință ca turcii să piardă și Caffa și Chersonesul”⁶⁰.

Ca și predecesorul său, Mahomed al II-lea, Baiazid al II-lea a sesizat că înălțurarea Moldovei de la Marea Neagră va asigura Porții nu numai dominația deplină asupra acestei importante zone maritime, dar prin cucerirea cetăților-port moldovenesti se vor obține puternice baze de atac pentru viitoarele acțiuni ofensive spre nord și spre Europa centrală. În același timp ocuparea cetăților maritime ale Moldovei și ale negustorilor italieni din nordul Mării Negre, aduceau sub controlul direct al imperiului otoman tot comerțul din această parte a Europei⁶¹. Cu prilejul cuceririi Chilie, în 1484, cronicarul Tursun-Bei a exprimat într-un mod cât se poate de precis obiectivele economico-strategice ale Porții în aceste părți : „Lacătul aceluși ținut era Chilia, deoarece după ce a fost cucerită s-au deschis drumurile și către alte țări”⁶². Iar în alt paragraf al cronicii sale același Tursun-Bei spune că litoralul maritim al Moldovei era „loc de trecere” al negustorilor din Caffa, din părțile tătărești din Ungaria și Polonia”⁶³. În mod similar cu Tursun-Bei, se exprimă și sultanul Baiazid în scrisorile prin care anunța cucerirea celor două cetăți. Dealtfel și Tursun-Bei nu făcea decât să reflecte în cronică sa gândurile sultanului. Iată ce scrie Baiazid al II-lea lui Matei Corvin despre Chilia : „este cheia și poarta pentru toată țara Moldovei și Ungaria”⁶⁴. Cetatea Albă este prezentată de sultan cu o formulare metaforică, aproape identică : „cheia și poarta pentru toată Țara Poloniei a Rusiei, Țara Tătarilor și întreaga Marea neagră”⁶⁵.

O cauză imediată a ofensivei maritime a Porții împotriva Moldovei a fost și interceptarea de către navele moldovene, plectate din cetățile de la Gurile Dunării și de la Marea Neagră, a traficului otoman. Acest fapt este consemnat de Dimitrie Cantemir — după izvoare turcești — în marea sa operă asupra istoriei imperiului otoman. Cantemir scrie că Baiazid al II-lea a ocupat „cetățile cele tari, Kili la Dunăre și Akkerman situată nu departe de aici, la țărmurile Pontului Euxin. Prin aceasta a împiedicat nu numai pe moldovenii de a-și exercita pirateria pe această mare (subl. ns.) : dar însă i s-a deschis calea de a debilita prin frecvente incursiuni această țară”⁶⁶.

În binecunoscuta expediție combinată, terestră și navală, din vara anului 1484, care a dus la cucerirea Chilie și Cetății Albe, Baiazid al II-lea a pus în mișcare forțe importante : flotă de 100 de nave și o armată de 10000 oameni⁶⁷.

O parte inedită din cronică lui Ibn Kemal arată că pe Dunăre, avangarda flotei otomane a dat o luptă cu *Kapudanul moldovean de Chilia*. Acest episod dovedește că domnul Moldovei, dispunea de o forță navală de

⁶⁰ Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, doc. CLIV, p. 346 (text italian), p. 350 (traducere în română).

⁶¹ Ion Ursu, *Ștefan cel Mare, domnul Moldovei...*, p. 61.

⁶² M. Guboglu și M. Mustafa, *Cronici turcești, privind țările române*, vol. I, București, 1966, p. 78.

⁶³ *Ibidem*, p. 77.

⁶⁴ Ion Ursu, *op. cit.*, p. 116 (citată din *Monumenta Hungariae Historica*, vol. III, p. 37).

⁶⁵ Ion Ursu, *op. cit.*, p. 116.

⁶⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului otoman. Creșterea și descreșterea lui*, trad. din latină de I. Hodoșiu, București, 1876, p. 177—178.

⁶⁷ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 111.

cîteva nave, amplasată la gurile Dunării și comandată de un dregător militar, cu atribuții de ofițer de marină care nu putea fi decît unul din cei doi pîrcălabi de Chilia ⁶⁸.

Existența marinei moldovenești de război va fi atestată în mod cît se poate de clar cu prilejul încercării lui Ștefan cel Mare, din 1485, de a recuceri cetățile maritime pierdute în anul anterior. Cronici turcești, care relatează luptele din 1485, citează în cîteva rînduri „corăbiile” domnului Moldovean. Mehmed Nesri, contemporan cu evenimentele din 1485, relatează cum „Kara-Bogdanoglu (domnul Moldovei, n.n.) . . . pregătind scări și adunînd oaste și încărcînd în timpul nopții ostași în corăbii a venit pe apă (subl. ns.) chiar lîngă cetatea Akkerman” ⁶⁹. Iar renumitul cronicar Sa’adeddin Mehmed relatează, după cum urmează, acțiunea navală de anvergură a flotei moldovene din anul 1485 : „În acest timp a sosit vestea că ghiaurii rămași la Akkerman, trimițînd știre domnului Moldovei (*Bogdan oglu*), i-au făgăduit că îi vor preda cetatea dacă va veni pe neașteptate. La rîndul său, acest nedemn îngînfîndu-se, a sosit cu corăbiile lîngă cetate și a pregătit scări (subl. ns.). Atunci, apărătorii cetății (turcii), aflînd de trădarea acelor ghiauri, i-au trecut pe toți prin sabie” ⁷⁰. La fel și cronicarul *Aşîk-Paşa-zade*, scrie următoarele : „Kara-Bogdan-oglu, la rîndul său, pregătindu-și toate armele și scările și strîngînduși oastea, a venit în timpul nopții. În același timp, *oamenii săi din corăbii s-au apropiat de cetate pe apă* (subl. ns.). Iar fățarnicii necredincioși din lăuntru și din afara cetății, fiind cu ochii la drum, îi așteptau pe aceștia” ⁷¹.

Operația combinată, navalo-terestră, din 1485 n-a avut succes. Absența materialului artileristic, greu, de asediu și, desigur, tăria garnizoanei turcești, au împiedicat pe Ștefan cel Mare să obțină victoria și să recupereze importanta cetate port de la Marea Neagră.

În același timp, toate aceste izvoare prezentate mai sus constituie — do vada peremptorie — că Ștefan cel Mare, reușise să creeze, alături de armata de uscat, o marină de război destul de puternică. Această marină s-a arătat capabilă să ducă un activ război de cursă în Marea Neagră, interceptînd căile de trafic ale inamicului și, în același timp, să participe la operații de război de amploare: transportul, debarcarea de trupe și atacarea unei cetăți maritime fortificate.

Contactul larg al lui Ștefan cel Mare cu problemele maritime reiese și din unele construcții ridicate pe cheltuiala sa în bazinul Mediteranei orientale. Este vorba de „un arsenal pentru corăbii” construit în 1472 în partea nordică a mănăstirii Vatoped de la muntele Athos⁷²) și de un „turn pentru corăbii” — un far —, construit în anul 1475 la mănăstirea Zografu (tot la Athos). În 1935 încă, acest turn, deși părăsit, se păstra aproape intact ⁷³.

⁶⁸ Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II*, în „Südost Forschungen”, XXIII (1964), p. 65.

⁶⁹ *Cronici turcești* . . . , vol. I, p. 132.

⁷⁰ *Cronici turcești* . . . , vol. I, p. 327 (Cronica lui Sa’adeddin Mehmed, care menționează existența unor forțe navale maritime ale lui Ștefan cel Mare, a fost semnalată și folosită de I. Ursu în *Ștefan cel Mare și turcii*, 1914, p. 119).

⁷¹ *Cronici turcești* . . . , p. 100 (Vezi și p. 78, Cronica lui Tursun-Bei).

⁷² Teodor Bogodae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfîntul munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 116.

⁷³ *Ibidem*, p. 216.

Mai trebuie, de asemenea spus, că moldovenii din perioada lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi nu erau lipsiți de cunoștințe în ce privește marea și navele. Dovadă în această privință sînt picturile de nave de pe pereții bisericilor moldovenești ale timpului : biserica din Bălinești a logofătului Ion Tăutul, pictată de Gavril Ieromonahul în 1493 ⁷⁴); biserica episcopală din Roman ⁷⁵; biserica mănăstirii Sucevița ⁷⁶. Unele din aceste picturi sînt cu totul remarcabile din punct de vedere al detaliilor tehnice cu care sînt redată tipurile de navă ale timpului (vezi mai ales biserica episcopală din Roman). Ele nu sînt cu nimic inferioare imaginilor de nave din iconografia rămasă de la marile puteri maritime ale timpului : Spania, Olanda, Anglia, Franța, republicile maritime italiene (Genova, Veneția). Rezultă că pictorii, călugări cel mai adesea, fie că fuseseră sau trăiseră în viața lor laică în regiunile Dunării maritime și ale Mării Negre, fie că navigaseră ei înșiși, cunoscînd deci pe viu detaliile tehnice ale navelor pe care le-au zugrăvit mai tîrziu.

Rezultă din datele prezentate mai sus că puterea navală maritimă a țărilor române în evul mediu a avut perioada sa de culme în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

Navele de comerț românești care ajungeau pînă în Mediterana, forțele navale create pentru a apăra pozițiile de la gurile Dunării și de la țarmul Mării Negre, porturile cu o intensă activitate comercială, au constituit premisele esențiale ale dezvoltărilor maritime românești. Scriind în „Magazinul istoric” din 1846 că pierderea, în 1484, a orașelor de la mare, „îngroapă viitorul maritim al Moldovei”, Nicolae Bălcescu a sesizat cu o remarcabilă acuitate importanța pe care a avut-o factorul maritim în evul mediu românesc ⁷⁷.

Prosperitatea economică și puterea politică, mai întîi a Țării Românești sub Mircea cel Bătrîn și apoi a Moldovei sub Ștefan cel Mare, constituie dovezi deosebit de grăitoare pentru rolul, am putea spune decisiv, pe care l-a avut acest factor maritim în istoria noastră pînă la începutul secolului al XVI-lea ⁷⁸.

ACTIONS NAVALES DANS LA MER NOIRE PENDANT LE RÈGNE D'ETIENNE LE GRAND

RÉSUMÉ

Le XIIIe — XVe siècles ont connu une intense activité de trafic maritime aux bouches du Danube et sur le littoral roumain de la Mer Noire. Les promoteurs les plus actifs de ce trafic ont été les génois. La collaboration

⁷⁴ Sorin Ulea, *Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălnăști. Introducere în studiul picturii moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Edit. Acad., 1964, p. 450, 452, 456.

⁷⁵ *Istoria artelor plastice în România*, București, Edit. Meridiane, vol. I, 1968, p. 367.

⁷⁶ A. M. Musicescu și M. Berza, *Mănăstirea Sucevița*, București, Edit. Acad. 1958, p. 120, 122, 129, 130—132.

⁷⁷ N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul mării lor*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. III, 1846, p. 60.

⁷⁸ S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 732.

maritime entre ces derniers et les Pays Roumains a eu d'importantes conséquences en ce qui concerne le développement d'une marine pendant le règne d'Etienne le Grand.

L'une des principales préoccupations du grand prince moldave a été de garder les cités-ports des bouches du Danube et du nord de la mer, qui représentaient des positions-cléf aussi bien du point de vue stratégique que du point de vue économique.

En même temps, la consolidation des positions maritimes de la Moldavie représentait un obstacle pour l'expansion ottomane sur la Mer Noire et aux bouches du Danube.

La conquête de ces cités par la Porte a eu lieu pendant l'été de 1484, par une grande opération combinée, terrestre et navale (une flotte comprenant 100 navires et une armée appréciée à 100.000 homme). À cette occasion, l'avantgarde de la flotte ottomane eut un combat, aux bouches du Danube, avec une force navale moldave, commandée par le *Kapoudan* de Chilia (relation faite par le chroniqueur Ibu Kemal). En 1485, Etienne le Grand a essayé de reconquérir les cités maritimes perdues l'année précédente. Les chroniques turques démontrent que le prince moldave possédait une force navale assez importante, qu'il a utilisée pour débarquer des troupes terrestres destinées à attaquer, par surprise, les cités-ports. Conformément à d'autres sources du temps, dans la composition de cette force navale moldave entraient aussi des vaisseaux génois qui avaient quitté Caffa après l'occupation de cette cité par les turcs, en 1475.

In résulte donc, de ces données brièvement exposées, que pendant le règne d'Etienne le Grand on a créé un noyau de marine qui avait non seulement une fonction économique (trafic commercial) mais aussi une fonction militaire (la défense des positions maritimes du pays).

LEGĂTURILE DINTRE ȘTEFAN CEL MARE ȘI MAXIMILIAN I DE HABSURG ÎN LUMINA UNUI NOU IZVOR

DE

ȘTEFANA SIMIONESCU

Ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare se caracterizează printr-o intensă activitate externă, fie că este vorba de legături diplomatice, fie de acțiuni militare ofensive sau defensive. Deși după pacea din 1487 primejdia otomană pierduse din intensitate pentru Moldova, totuși soluția adoptată nu era pentru Ștefan decît un mijloc de a cîștiga timp. Pentru reluarea luptei se cerea consolidată nu numai situația internă dar erau necesare condiții internaționale cît mai favorabile; de aici au derivat principalele preocupări ale politicii externe și interne a Moldovei la sfîrșitul veacului al XV-lea.

Cum închinarea de la Colomeea nu-i adusese rezultatele sperate de el, Ștefan se îndreaptă din nou spre statul care îi putea oferi cele mai mari garanții de ajutor, Ungaria lui Matei Corvin.

La rîndul său, Matei Corvin era interesat în realizarea unei astfel de alianțe ca și a altora cu unele țări din centrul și răsăritul Europei în lupta pe care o ducea contra Poloniei Jaghiellonilor; obținînd printr-o uniune personală Lituania¹ și reușind să dobîndească coroana Boemiei pentru unul din reprezentanții dinastiei sale², Polonia devenise un stat puternic, fiind un pericol nu numai prin forța pe care o reprezenta ci și prin bunele ei relații cu Poarta. Dar moartea lui Matias Corvin survenită în anul 1490 a modificat echilibrul politic statornic în răsăritul Europei și a declanșat conflictul pentru coroana Ungariei, pretendenți fiind: Ioan Corvin,^{2 bis} Vladislav și Ioan Albert Jaghiello și Maximilian de Habsburg. În cazul în care regele Poloniei Cazimir al IV-lea putea determina dieta ungară să aleagă ca rege pe unul din cei doi fii ai săi (dintre care Vladislav era deja rege al Boemiei), Jaghiellonii, și-ar fi extins aria de influență și spre centrul Europei și întărirea poziției lor era o perspectivă deloc liniștitoare pentru Ștefan cel Mare.

În același timp coroana regatelor ungar și boem erau rîvnite și de casa de Habsburg; pe baza tratatului de la Odenburg din 1463 între Matei Corvin și împăratul german Frederic al III-lea, tratat care prevedea trecerea

¹ În 1386 Jaghiello, marele duce al Lituaniei se căsătorește cu Hedwiga moștenitoarea tronului Poloniei, devenind rege cu numele de Vladislav al II-lea (plină în 1434); uniunea polono-lituaniană este reînălțată în 1413 prin tratatul de la Horodlo.

² La moartea lui George Podiebrad, în 1471, este ales Vladislav Jaghiello (1471—1516) unul din fiii lui Cazimir al IV-lea al Poloniei.

^{2 bis} Fiu natural al lui Matias Corvin, Ioan a sperat să obțină coroana ungară, dar marea nobilime, eliberată de sub conducerea autoritară a mîntăușului său, nu l-a sprijinit; Ioan Corvin a rămas guvernator al Dalmației și Croației.

Ungariei în stăpînirea Habsburgilor în cazul în care regele acesteia ar fi murit fără a lăsa moștenitori, Maximilian fiul lui Frederic, a început lupta pentru obținerea coroanei ungare. Pentru a-și spori șansele, Maximilian a căutat să-și cîştige aliați în răsăritul Europei și el, cel dintîi, a încercat să-l atragă pe Ștefan în lupta împotriva celorlalți rivali, inaugurînd astfel o direcție nouă a politicii răsăritene a casei de Habsburg, manifestată apoi constant în veacul al XVI-lea prin efortul de a pune capacitatea militară atît de prețuită a Moldovei în slujba intereselor imperiale³.

Încercînd să evite o încercuire jaghiellonă, Ștefan a acceptat propunerea de colaborare oferită de regele roman⁴. Noua înțelegere se oglindește în scrisoarea pe care Maximilian o trimite, la 11 mai 1490 din Graz, notabilităților orașelor săsești din Transilvania cerîndu-le ascultare față de Ștefan cel Mare, care urma să apere provincia în numele său : „Quare vos omnes et quemlibet vestrum requirimus et hortamur ac praecipiendo mandamus ut ipsi Stephano waivode nostro nomine pareatis et obediatis”⁵.

Dar legătura proaspăt inițiată pare a nu-și fi atins țelul intrucît dieta ungară l-a ales rege pe candidatul cel mai lipsit de personalitate și care promitea să corespundă aspirațiilor nobilimii maghiare, Vladislav Jaghiello, regele Boemiei. Cu acesta, Ștefan a menținut relațiile de colaborare stabilite cu Matei Corvin care ofereau Moldovei o pavăză atît împotriva Imperiului otoman cît și a Poloniei.

La rîndul său, Maximilian a încheiat cu Vladislav la Pressburg (în anul 1491) un tratat, care relua de fapt pe cel de la Odenburg cu privire la moștenirea Ungariei și Boemiei de către Habsburgi.

Relațiile diplomatice statornicite în anul 1490 între Ștefan și Maximilian au continuat însă în anii următori în ciuda faptului că încercarea celui din urmă de a dobîndi coroana Ungariei a eșuat ; și cu toate că mărturiile pe care le avem pentru acești ani sînt sporadice, din ele rezultă totuși interesul regelui roman și al domnului Moldovei de a continua colaborarea, legată mai ales de două din marile probleme cu care era confruntată Europa răsăriteană și centrală: afirmarea puterii Jaghiellonilor și pericolul otoman.

Mărturie a acestor relații sînt cele două scrisori din anul 1497⁶ din care rezultă că Maximilian era informat de atitudinea dușmănoasă a regelui Polonei, Ioan Albert Jaghiello, față de Moldova, regele roman trimitînd cu această ocazie un sol în Moldova, Nicolaus Kellmanitsch, care urma să vină la Suceava cu trimisul lui Ștefan, ajuns între timp la curtea lui Maximilian⁷.

Interesul acestuia pentru evoluția raporturilor ungaro-otomane și în general pentru politica Porții rezultă clar și din alt document inedit și care

³ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului — poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, în *Romanoslavica*, 17, 1969, p. 537.

⁴ Maximilian poartă acest titlu din anul 1482.

⁵ Fr. Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Vladislav Jagello II und Ludwig II (1490—1526)*, Wien, 1849, p. 411 ; această înțelegere apare consemnată cîteva luni mai tîrziu, la 19 septembrie 1490 și în însemnările medicului vienez Johann Tichtel, *Tagebuch des Wiener Arztes J. T. aus den Jahren 1477—1495*, în *Fontes rerum Austriacarum, Scriptores*, I, Viena 1855, p. 54.

⁶ I. Minea, *Ștefan cel Mare și Împăratul Maximilian*, în *Cercetări istorice*, 1929—1931 (V—VII), p. 354—355.

⁷ Cele două scrisori menționate de I. Minea în *Ștefan cel Mare* sînt publicate în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, vol. XXXI, p. 4—5.

oferă întregiri substanțiale la datele cunoscute pînă acum cu privire la raporturile stabilite între domnul Moldovei și regele roman ⁸.

Textul documentului cuprinde instrucțiunile lui Maximilian către trimisul său Heinz (?) Pernauer ⁹, care urma să plece într-o solie la Ștefan cel Mare. Deși documentul este nedatat, data poate fi stabilită din conținut; anume, unul din elementele instrucțiunii, se referă la o proiectată călătorie la Roma pe care Maximilian intenționa s-o întreprindă pentru încoronarea sa ca împărat. Se știe că în anul 1493, Maximilian a succedat tatălui său, Frederic al III-lea, dar nu a fost ales împărat decît în 1508 fără să fie însă încoronat de către papă. El a încercat în mai multe rînduri să desăvîrșească legitimarea titlului său prin încoronarea la Roma. În 1503, moartea papei Alexandru al VI-lea, eveniment care a provocat tulburări la Roma, a fost considerată în anturajul lui Maximilian ca momentul prielnic pentru această călătorie. Regele roman dorea să o întreprindă nu numai pentru că schimbarea papei îi ușura încoronarea dar și din dorința de a participa, alături de Spania și contra Franței, în conflictul pentru regatul Neapolului ¹⁰. La această călătorie se referă Maximilian. Dealtfel știrile cuprinse în document ne arată că solia nu a putut fi trimisă mai devreme de această dată dar nici mai tîrziu de anul 1504 cînd moare domnul Moldovei.

Instrucțiunile cuprind două categorii de știri: unele referitoare la elemente general europene, ca războiul elvețienilor contra Habsburgilor, pacea turco-ungară, noua campanie otomană în curs de pregătire; altele direct referitoare la Ștefan și Moldova, ca cea privind problema trimiterii unui medic la Suceava sau eventuala călătorie a lui Bogdan în suita lui Maximilian la Roma.

Faptul că această nouă mărturie asupra relațiilor stabilite între Ștefan și Maximilian începe cu anunțarea răscoalei elvețienilor din primăvara anului 1499 și se termină cu proiectata călătorie la Roma din anul 1503 ne permite să credem (cel puțin pînă la proba contrarie) că între aceste două date Maximilian nu a trimis nici o scrisoare lui Ștefan cel Mare. Presupunerea pare întărită și de afirmația cuprinsă în text, potrivit căreia răscoala elvețienilor i-a răpit lui Maximilian mult timp și i-a împiedicat să se ocupe de problemele creștinătății în raport cu Imperiul otoman; de asemenea, abia acum Maximilian răspunde la solicitarea domnului Moldovei ¹¹, anunțîndu-i că a trimis pe doctorul Pranky (care între timp se întorsese la Viena), fiind informat de boala lui Ștefan. În același interval, Ștefan a trimis însă mai multe solii la Maximilian; dovadă faptul că, doctorul Pranky a fost solicitat de domnul Moldovei printr-un sol al său; cerut a doua oară, el a fost însoțit la Viena de un alt trimis al lui Ștefan cel Mare, iar cînd Maximilian îi comunică aces-

⁸ Documentul se găsește la Viena, în Haus-Hof u. Staatsarchiv fondul, Maximilian 16/3, fol.; a fost semnalat în rezumat de W. Höflicher, în *Die Gesandten der europäischen Mächte vornehmlich des Kaisers und des Reiches. 1490—1500*, în *Archiv für österreichische Geschichtsquellen*, Wien, 1972, v. 129, p. 63; fotocopia documentului a fost obținută prin amabilitatea dr. Manfred Stoy.

⁹ În stadiul actual al informației nu cunoaștem alte date referitoare la acest sol al lui Maximilian în Moldova.

¹⁰ L. Pastor, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance und Glaubensspaltung*, Freiburg im Breisgau, 1899, vol. III, p. 547.

¹¹ Solicitarea acestui medic se face încă în timpul tratativelor din anul 1490; v. N. Vătămanu, *Votevozi și medici de curte*, București, 1972, p. 30.

tuia intenția de a-l lua în suita sa pe Bogdan, acesta urma să plece la Roma împreună cu un trimis al domnului moldovean care ajunsese între timp la curtea imperială.

Problema cheie a documentului rămâne pericolul otoman și eventualele unei noi campanii turcești spre Europa. Stăruința cu care Maximilian cerea lui Ștefan știri despre turci, subliniind că domnul avea iscoade printre aceștia și că le cunoștea cel mai bine firea, și faptul că-l informa despre pacea turco-ungară semnată în 1503, ca și despre o eventuală campanie turcă împotriva Veneției sau despre măsurile de apărare luate în vederea acestora de notabilitățile Austriei inferioare, sînt o confirmare și o recunoaștere a meritelor diplomatice și militare ale lui Ștefan ca și a poziției pe care și-o cîștigase în lupta împotriva turcilor, și în menținerea echilibrului politic din răsăritul Europei.

Pentru cercetarea raporturilor dintre Maximilian și Ștefan cel Mare, instrucțiunile către Pernauer mai cuprind un fapt deosebit de important, necunoscut pînă acum în istoriografia noastră. Este vorba de proiectata călătorie a lui Bogdan la Roma în suita regelui roman; cu privire la această cerere se pot face unele presupuneri, legate de încercarea lui Maximilian de a obține coroana Ungariei. Tratatul de la Pressburg a însemnat pentru regele roman doar amînarea îndeplinirii acestui deziderat al său. Faptul că în 1490 Maximilian solicitase și obținuse sprijinul lui Ștefan cel Mare în lupta cu ceilalți pretendenți, ne permite să optăm pentru ideea că domnul Moldovei, în general foarte bine informat în politica externă, luase cunoștință de acest tratat și de prevederile sale, fiind de acord cu el. Rugămîntea formulată de Maximilian ca Bogdan să-l însoțească la Roma era exprimată nu în calitate de împărat ci de prezumptiv rege al Ungariei. Această cerere nu contravenea politicii duse de Ștefan față de regatul vecin, el aflîndu-se în foarte bune raporturi cu Vladislav al II-lea, care larîndul său de teama pericolului otoman și a dezorganizării interne tot mai accentuate, întreținea legături tot mai strînse cu Maximilian.

Ținînd seama că Moldova era un aliat de seamă al Ungariei, iar Maximilian pentru a-și atinge scopul trebuia să menajeze susceptibilitatea nobilimii ungare, în general ostilă nimirii sale ca rege al acestei țări, călătoria lui Bogdan la Roma trebuie privită din [punctul de vedere al raporturilor moldo-ungare.

La cele menționate anterior mai trebuie adăugat un fapt și anume că, în primii ani după semnarea tratatului de la Pressburg, Maximilian nutrise mare speranță să obțină repede cele două coroane, căci Vladislav, personalitate nu numai ne semnificativă dar și slab din punct de vedere fizic, nu era căsătorit și se credea că va muri fără urmași. Dar căsătoria sa în anul 1502¹² și eventualitatea unui moștenitor îndepărtează din nou cele două regate de Habsburgi. Se poate ca Maximilian să se fi adresat lui Ștefan pentru a-l sprijini în încercarea sa, așa cum făcuse și în 1490. Dealtfel chiar Maximilian pentru a spori interesul domnului Moldovei pentru călătoria lui Bogdan la

¹² Vladislav s-a căsătorit în anul 1502 cu Ana de Foix fiica contelui Guillaume de Candale și a una din surorile lui Ludovic al XII-lea al Franței, din această căsătorie rezultînd doi copii, Ana născută în 1503 și căsătorită cu Ferdinand de Habsburg și Ludovic al II-lea al Ungariei născut în 1506 și căsătorit cu Maria, sora lui Ferdinand și a lui Carol Quintul.

Roma, promitea întreținerea acestuia pe socoteala sa (cînd se cunoaște cît de slabe erau resursele materiale ale regelui roman).

Moartea lui Ștefan în 1504 întrerupe nu numai colaborarea începută cu aproape două decenii mai devreme dar nu ne permite să știm care a fost reacția domnului față de cererea lui Maximilian și față de problema moștenirii regatului Ungariei. Colaborarea nu pare a fi fost continuată de fiul său Bogdan (și acest lucru poate fi un indiciu că domnul Moldovei mergea pe linia susținerii lui Vladislav și a urmașului său, legitim) ea avea să găsească un moment de maximă intensitate în vremea celui alt fiu al marelui domnitor Petru Rareș.

Dealtfel în anii care au urmat morții lui Ștefan, nici Maximilian nu a reușit să întreprindă călătoria la Roma iar problemele interne ale imperiului i-au îngustat posibilitățile de frînare a înaintării otomane, care încet dar sigur se instalează în centrul Europei, prin înfrîngerea Ungariei la Mohács în 1526.

Documentul publicat în paginile care urmează denotă prin conținutul său (și mai ales prin această primă solicitare pentru o călătorie în suita regelui roman a unui viitor domn al Moldovei), importanța deosebită a acestui mic stat în configurația alianțelor din răsăritul și centrul Europei.

A N E X E

I

Maximilian von Gots Gnadn Romischer Konig¹³.

Instruction was vnnsrer Diener Heinz¹⁴ Pernawer bey Steffan Wayde aus der Moldaw von vnnsren wegn handeln vnd aufrichten soll. Anfenglichen soll er jme sagen vnnsrer Gnad vnd gnedigen Willen, so wir zu jm tragen; vnd dem nach zu erkennen geben, wie wir vormals durch seinerlieb Botschaft der Kranckhait, domit er auss Gots Schickung beladen, berficht worden. Vnd darauff auss gnediger, sundern Naigung, so wir zu jme tragen, vnnsren Arczt vnnd Diener mit Namen Doctor Prancky zu jme gesandt haben, der etlich Zeit bey jme gewesen, vnd er vnns den Arz widerumb mit sambt ainem seinem Diener zu geschickt vnd an vnns begern hab lassen, denselben Prancky oder ainem andern zu jme zu ordnen, dardurch er sollicher Kranckhait entlidigt vnd der¹⁵ genesen wurd, wir dan derselben seiner Potschaft Werbung, Gelawt und Innhalt. Darauff sollest jme sagen, wir wern willig den gemelten Prancky widerumb zu jme zu schicken, so kunden wir jne doch andern vnnsren geschefthalben wdarjnn wir jne brauchen, dieser Zait von vnns nit lassen; aber domit er des gnedigen genaigten Willens empfindt, schicken wir jme aber hiemit ainen Arczt zu vnd doneben ainen Gehilfften, darauff sich sein Lieb gennezlich verlassen mug; so seien wir der vngezweiffelten Hoffnung zu Gotjme werd durch dieselben vnnsren Arczt dermahssen geholffen, das er seinen Gesundt widerumb erlangen soll, dieselben er auch, so lang jme gefallet, bey jme behalten vnd brauchen mug.

Verers zweiffelt vnns nichts: Er sey bericht vnd hab gut Wissen, wie die Sweizer, die an mittel vnnder vns und das Heillig Reich gehorn, sich gegen vnns vnd dem selben Reich die ungehorsamen gehalten, vnd darauff vnnsrer, auch des Heilligen Reichs Vnderthanen beschedigt, auch etlich Grauen Herrn Ritter vnd Knecht gantz verderbt erslagen des sy

¹³ Manuscrisul este nepaginat, scris original pe hirtie; transcrierea s-a efectuat conform regulilor ce se impun prelucrării textelor din secolele XV și XVI: întregirea prescurtărilor, respectarea ortografiei originalului cu excepția scrierii literelor mari care s-a adaptat scrierii actuale, folosirea punctuației în vigoare.

¹⁴ W. Hoflicher trece în „Die Gesandten...” Jheny, dar se poate citi clar Heinz.

¹⁵ A se citi „er”.

nech fur vnd fur in Vbung steen, desshalbn vnns, als Romischen Konig gebnet hat, den Verwandten des Heilligen Reichs aufzubieten vnd die gedachten Sweitzer vmb jr vnbillich, hochmutig, freuenlich Hanndelung, so sy an vnns, vnnsern Lannden und Leuten, auch dem Heilligen Reich beganngen haben, zu straffen. Auss den vnd anndern zu fallenden Hanndeln und Sachen haben wir gegen dem Turcken, als Vertilger vnd Vnderdrugker der heilligen Cristenhait seyther nicht furnemen, sonnder still steen // müssen, wiewol sollichs wider vnnsern Willn vnd Gemuet gewessen ist.

Nu sey durch vnnsern lieben Ohaim vnd Bruder Herrn Bladislaen, zu Hungern und Behaim Konig, es ain Bestand zwischen seiner Lieb vnd dem Turcken gemacht, darjn er vns, als Romischen Konig auch begriffen, vnd darauf dem Turck bey ainem aignen Botten geschickt, vnns sollichen Bestannd auch zu zuschreiben, so sey doch sollicher Bott noch nit widerumb anhaim komen oder vnns sollichen Bestannd zu geschriben, sonnder gemelter Turckh vnderstee sich, auff die Venediger zu ziehen vnd den selben Zug durch vnnser Lannd zuzemen, wissen wir nit, worauff derselb Turckh sein Daten oder Sach seczt, ob er ainen stetten Krieg gon den Venedigern furen, oder ob er nu auff sy straffen vnd am wider hindersich ziehen vnnser Lannd beschedigen wolle; vnd dieweil wir sollichs nit wissen mogen, haben vnnser Lanndschaft auss vnnsern niderosterreichschn Lannden sollichen Zug zufurkomen ain Anzal Folcks an die Grenitzen, derselben vnnser Lannd zuerwaren, gelegt.

Vnnd dieweil er der Turcken Wesen Bericht, auch alweg Kuntschafft zu den Turcken haben mag, sein vnnser fleislich vnd ernstlich Beger vnd Bit an jne, das er sich aigentlich erkunden vnd sein Kuntschafft haben woll, warauff der Turck sein Anslag hab vnd setz: Ob er ainen stetten Krieg auff der Venedig furen, vnd den Bericht durch gemelten, vnnsern Ohaim vnd Bruder gemacht mit vnns annemen vnd vnnser Lannd vnbeschedigt lassen woll; oder ob er am wider hinder sich ziehen vnnser Lannd auch angreifen¹⁶ vnd beschedigen woll; vnd was er also erfahren, vnns des bey bemetem¹⁷ Heinz eylends werkund wird zu wissen thue, domit wir vnd vnnser Lannd vnd Lewt vnns ferner darnach zu richten haben.

Vnnd¹⁸ sollest Du jm zuerkenen geben, wie wir des Willens sein, jn kurtz von Rom zu vnnserm heilligen Vater Babst zucziehen vnd daselbst die kayserlich Cron¹⁹ zuemphanen vnd etlich vnnser Vmbessen vnd Vervanndten mit vnns zunemen, vnd dierweyl er nur ainen Sun hab, der vnns jn gar schicklich bekombt wieder den wir auch gern zu solich Zug mit vnns haben wollten, darauf sey vnnser Beger an jn, das er vnns denselben, sein Sun mitsambt seinem Diener, der mit an vnsern Hof gereist²⁰ schick, der mit vns gen Rom ziehen lassen, so wollen wir jne mit aller Notdurft vnderhalten²¹ dass²² werde jme, auch demselben, sein Sun gegen vns vnd²³ gantzen Cristenhait erpriessliche sein.

Dass alles sollest Du mit dem pesstn vnss hochstn Vleis, alls Du zuthun waist, hanndlen werben vnd ausrichten, vnd waz Dir darjnn begegnet, vnns eylends widerumb berichtest, daran etc.

Datum.

II

Maximilian din mila lui Dumnezeu rege roman.

Instrucțiuni asupra misiunii pe care trimisul nostru Heinz(?) Pernaer o are de îndeplinit la Ștefan voivod al Moldovei.

Pentru început să-i exprime considerația și bunăvoința pe care i-o purtăm. Apoi să-aratate că am luat cunoștință prin draga lui solie de boala de care a fost lovit de soartă. Și de aceea din deosebită considerație pe care i-o purtăm i-am trimis pe doctorul și supusul nostru

¹⁶ Urmează ctewa cuvinte scrise pe margine de altă mână; indescifrabile din cauza r reproducției-xerox neclare.

¹⁷ A se citi „bemeltem”.

¹⁸ De la acest paragraf pînă la sfîrșit, textul este scris de altă mână, în grabă și superficial.

¹⁹ Urmează trei cuvinte șterse.

²⁰ De la „mitsambt... gereist” scris pe margine de o a treia mână.

²¹ Urmează „der” șters.

²² Urmează „mitels” șters.

²³ A se adăuga „der”.

doctor Pranky²⁴ care a stat un timp în Moldova și pe care l-a trimis înapoi cu un sol al său prin care iar ni-l solicita, pe același Pranky, sau pe un altul, cu scopul de a se vindeca de boala aceasta și a se însănătoși. Drept urmare am dat curs soliei sale fiind dispuși să-i îndeplinim dorința întru totul. Apoi să-i spui că noi stătem dispuși să i-l trimitem din nou pe susnumitul Pranky însă întrucât avem și noi nevoie de el nu ne putem dispensa de el în vremea aceasta. Dar pentru a simți bunăvoința noastră îi trimitem acum un alt medic și pe lângă el un ajutor, cărora el se poate încredința întru totul. Împărtășim speranța neclintită în Dumnezeu că prin acest medic ar afla un ajutor atât de însemnat încât și-ar redobândi sănătatea și să-i mai comunici ca să-l țină pe lângă el și să se folosească de el cît va socoti de cuviință. Stătem încredințați că el [Ștefan] este informat și să aștepte cum elvețienii care aparțin nemijlocit sfîntului imperiu roman s-ar fi dovedit neascultători față de noi și față de imperiu și că ei ar fi distruși pe cîtiva dintre cavalerii cenușii și mercenari și că ei s-ar afla încă sub arme. Drept pentru care ne revine nouă să chemăm sub arme pe apropiații sfîntului imperiu pentru ai pedepsi pe pomeniții elvețieni pentru semeția lor nepotrivită față de noi, față de țările și oamenii noștri ca și față de imperiu²⁵. Datorită acestor împrejurări și altor întîmplări care s-au succedat noi nu am putut întreprinde de atunci nimic împotriva turcului în calitatea sa de distrugător și năpăstuitor al sfintei creștinătăți. Și am fost nevoiți să stăm inactivi cu toate că o asemenea atitudine contravenea atât voinței cit și cugetului nostru. Și prin dragul nostru unchi și frate²⁶, domnul Vladislav rege al Ungariei și Boemiei s-a ajuns la o înțelegere între el și turcii care ne cuprinde și pe noi ca rege roman²⁷. Și de aceea am trimis la turci un sol propriu pentru a obține confirmarea. Dar acest sol nu s-a întors încă și nici nu a dat de știre²⁸. Și susnumitul turc se pregătește să se îndrepte contra venețienilor; și prin aceeași campanie intenționînd să treacă și prin teritoriul nostru. Dar nu cunoaștem care este adevărata intenție a turcului și planul său dacă el ar vrea un război mai îndelungat împotriva venețienilor sau dacă dimpotrivă ar vrea să facă un simplu raid și la întoarcere să ne păgubească din nou țara²⁹; întrucît nu avem cum să știm toate acestea, împunericii noștri din teritoriul nostru ereditar din Austria inferioară, pentru a preveni o astfel de campanie, au strămutat un număr de trupe la granițele acestei țări ale noastre. Și întru cît el [Ștefan] cunoaște mai bine firea turcilor și are probabil informații săi printre turci, este dorința și rugămîntea noastră *stăruitoare* să se intereseze în amănunțime asupra obiectivelor turcului, anume dacă el ar intenționa să ducă un război permanent cu venețienii și dacă el [turcul] ar accepta să ne includă și pe noi în tratatul încheiat de unchiul și fratele nostru și dacă nu ne-ar ataca țara noastră, sau dacă dimpotrivă ar intenționa ca la întoarcere să străbată și țara noastră, atacînd-o și jefuind-o; și ceea ce el ar afla deci să ne transmită în cea mai mare grabă, prin pomenitul Heinz Pernauer, pentru ca noi și țara noastră și oastea noastră să putem acționa în conformitate cu știrile acestea.

²⁴ Acest doctor trebuie să fie de fapt don Branca, sicilian care profesa chirurgia și se găsea în slujba regelui roman; cu cea mai mare probabilitate că aparținea vestitei familii de chirurși populari sicilieni care purtau acest nume, cel mai însemnat dintre ei fiind acum în secolul al XV-lea Antonio Branca; N. Iorga, *Breve storia dei Romeni*, București, 1911, p. 71—72; N. Vătămanu, *op. cit.*, p. 30.

²⁵ Răscoala elvețienilor începută în primăvara anului 1499, s-a încheiat în toamna aceluiași an prin încheierea păcii de la Basel, pace prin care Elveția se retrăgea din imperiu.

²⁶ Maximilian era de fapt unchiul lui Vladislav; tatăl acestuia, Cazimir al IV-lea era căsătorit cu Elisabeta de Habsburg vară de gradul III cu Maximilian; dar în acest caz este vorba de o formulă convențională uzitată în cadrul așa numitei „Familie der Könige”; pentru această problemă, Fr. Dölger, *Die Familie der Könige im Mittelalter*, Speyer am Rhein, 1953, p. 34—69 și J.u.W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, vol. 7, cuvîntul *Ohelm*, Leipzig, 1889.

²⁷ În legătură cu punctele acestui tratat, v.J.v. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pesth, 1834, vol. II, p. 659.

²⁸ Știrea are deosebită importanță pentru istoricul relațiilor turco-habsburgice, căci lui Maximilian, ireductibil dușman al Porții, i s-au imputat primele raporturi cu otomanii în perioada premergătoare campaniei din 1510—1511; precizarea făcută chiar de rege în legătură cu trimiterea unui ambasador la Constantinopol în 1503 arată că relațiile diplomatice cu Poarta erau mai vechi decît se știa.

²⁹ În fapt, campania turco-venețiană desfășurată în anii 1499—1502 s-a terminat în acest an cu semnarea unui tratat de înțelegere pe care atât venețienii cît și turcii au căutat să-l păstreze în anii următori.

Și să-i mai dai de veste cum intenționăm să ne îndreptăm în curînd spre Roma la sfîntul nostru părinte papă și să primim acolo coroana imperială și că am vrea să luăm cu noi pe cîtiva dintre apropiații și rudele noastre și întru cît el [Ștefan] ar avea un singur fiu pe care am dori să-l primim cu drag întrucît am vrea să-l avem în suita noastră în această călătorie, rugămîntea noastră către el ar fi deci să ne trimită pe fiul său ³⁰ (împreună cu slujitorul lui care se află în drum spre curtea noastră) pe care să-i îngăduie să vină cu noi la Roma. În acest caz noi am fi dispuși să-l întreținem cu toate cele necesare; aceasta ar fi de mare folos nu numai lui Ștefan și fiului său ci și nouă și întregii creștinătăți. Toate acestea să le îndeplinești cu cea mai bună și cea mai înaltă conștiinciozitate pe cît știi tu s-o faci mai bine. Și tot ce ți se întîmplă în îndeplinirea acestei misiuni să ne raportezi cu promptitudine.

LES RAPPORTS ENTRE ETIENNE LE GRAND ET MAXIMILIEN Ier DE HABSBOURG À LA LUMIÈRE D'UNE NOUVELLE SOURCE.

RÉSUMÉ

L'étude vient compléter par un nouveau document, inédit, découvert aux archives de Vienne, les directions de la politique extérieure d'Etienne le Grand, relevant les rapports entre le prince de Moldavie et Maximilien Ier de Habsbourg.

Le document qui contient les instructions données par Maximilien à l'un de ses représentants qui devait se rendre en Moldavie avec un mandat d'ambassade, semble avoir été écrit après 1503.

Maximilien demande à Etienne des informations sur les Turcs et sur la probable campagne des Ottomans vers le centre de l'Europe, des renseignements sur l'éventuel voyage à Rome de Bogdan, fils du prince de Moldavie, dans la suite de Maximilien.

³⁰ În textul scrisorii nu este menționat Bogdan, ci se face doar precizarea că domnul Moldovei are un singur fiu care ar fi urmat să-l însoțească pe Maximilian la Roma; acest fiu e desigur Bogdan, căci Alexandru murise în 1499, iar Petru Rareș fiind numai fiu natural nu intra în discuție.

ELEMENTE DE DIPLOMATICĂ MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ.

ȚARA ROMÂNEASCĂ (1600—1800)

A. BOIANGIU

Cancelaria domnească, marea creatoare de acte a evului mediu românesc, s-a supus, în această ipostază, unor reguli bine definite, legate de tradiție și de cerințele firești ale orînduirii feudale.

Emanația de acte nu a putut fi posibilă decît atunci cînd s-a simțit nevoia consfințirii proprietății particulare asupra pămîntului, adică atunci cînd proprietatea de obște a fost înlocuită cu cea individuală și cînd, ca o consecință a acestui lucru, apar contestările asupra proprietății; evident lucrul s-a putut întîmpla și pe vremea primelor formațiuni quasi-statale¹. Aceste materiale, din păcate negăsite pînă la această vreme, au trebuit să existe fiindcă momentul emiterii acestora din cancelaria secolului XVI, în țările române dovedește o practică împămîntenită.

Formularul diplomatic al documentelor de cancelarie românească este moștenit odată cu alfabetul din cancelaria româno-slavă care la rîndu-i l-a preluat din cele vecine, bulgară sau sîrbă, dar „formularele” actelor româno-slave, așa cum se desprinde cadrul lor din cuprinsul actelor, înfățișează un tot armonic stilizat și modelat în așa fel încît nu este identic cu niciunul dintre formularele vecinilor noștri”².

Actele românești de cancelarie au particularități ivite din ruperea acestora de sub influența limbii slave. Cele emise de cancelariile domnești ale secolelor XVII și XVIII sînt fie acte solemne, fie obișnuite porunci, însă toate consfințesc proprietatea individuală într-o formă sau alta.

Formularul diplomatic intră în discuție numai din punct de vedere al caracterului intern al documentelor. Materialele ieșite din cancelariile de diferite limbi au totuși elemente comune chiar dacă între țări nu au existat legături directe. Elementele comune sînt acelea care sînt inevitabile pentru a se realiza identitatea unui act și anume: protocolul inițial, contextul și protocolul final (eschatocolul). Componentele intime ale acestora variază de la epocă la epocă și de la țară la țară. Este de la sine înțeles că nu trebuie să căutăm cu deosebită exigență prezența tuturor aspectelor de amănunt ale formularului, deoarece există o varietate nesfîrșită a modului cum sînt inserate părțile constitutive minore ale formularului, în toate cancelariile medievale.

¹ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în, Documente privind istoria României, Introducere, vol. II, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1956, p. 40.

² *idem*, p. 41.

Încă de la primele acte oficiale ale Țării Românești, atunci cînd instrumentul de lucru era limba slavă, formularul diplomatic s-a impus și a rămas în uzanță pînă tîrziu, adică pînă către anul 1828 cînd are loc reorganizarea cancelariei.

Problema care ne-am propus a o cerceta se ocupă de partea de sfîrșit a formularului diplomatic și anume protocolul final sau eschatocolul; cu alte cuvinte, partea care dă veridicitate și autenticitate actului și totodată reprezintă și elementul specific al fiecărei cancelarii în parte.

Protocolul final, eschatocolul, are în cazul de față elemente deosebite față de corispondentul său din diplomația apuseană și anume: ordinea elementelor constitutive a acestei părți a actului este pentru cancelaria de limbă latină pusă din subscriptio, datum și aprecatio.

Formularul diplomatic din Țara Românească prezintă unele elemente deosebite. Mai întîi remarcăm inversarea acestor puncte componente ale eschatocolului, în sensul că după încheierea părții a doua, esențiale, a actului, narația sau contextul, prin sancțiune, urmează partea ce se cheamă coroborația care indică modalitatea de întărire a actului. Specifică și apusului apare în documentele românești prin formula: „iar spre putere și întărire am dat cartea noastră și am poruncit să se lege pecetea noastră”, formulă care este prezentă însă numai în documentele româno-slave externe³. Această coroborație nu este inclusă în documentele românești de cancelarie. O găsim însă frecvent, ușor modificată, în zapise mai ales în acelea date de clerici, sub forma: „și pentru credință am pus și pecete sfintii mînăstiri.”⁴ Locul acestei formule este la sfîrșitul narației, înainte de datum.

Un element caracteristic diplomației românești, atît de limbă româno-slavă cît și de limbă română, este mențiunea ispravnicului. Elementele de validare ale unui act latin se compun din semnătura emitentului (sau monograma acestuia) foarte individuală și de multe ori indescifrabilă, semnăturile martorilor și semnul notarial, acestea din urmă avînd și rol de autentificare și ornamental⁵. În Țara Românească, mențiunea ispravnicului apare înainte de numele celui care a scris actul prin formula: „i ispravnic . . .” urmată de numele și rangul boierului din divan rînduit a fi ispravnic. La începutul funcționării cancelariei, ispravnic era numai marele logofăt, el fiind de fapt răspunzător de conținutul actului⁶. Din secolul al XVII-lea apar și alți boieri ca ispravnici,⁷ dar cel mai frecvent apare al doilea logofăt⁸; și tot din această vreme, mai precis chiar de la începutul secolului, apare ca ispravnic însuși domnul țării: „i ispravnic sam reci gospodstva-mi”⁹. Acest lucru este valabil pentru tot secolul XVII și următorul. Formula care indică prezența ispravnicului prin însăși domnia este

³ D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 110.

⁴ Arh. Stat. Buc. — *Mînăstirea Secul*, pach. II/67, 1759; vezi și I. Bianu și N. Cartoian, *Album de paleografie românească*, Buc., 1940, pl. 32, 29.

⁵ S. Iako și R. Manolescu, *Scrierea latină în euul mediu*, Buc. Edit. Științifică 1971, p. 72.

⁶ D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 111; E. Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Buc. Edit. Științifică, 1968, p. 50.

⁷ *D.R.H.*, vol. XXIII, 1630—1632, Buc. Edit. Acad. R.S.R., 1969, p. 323, doc. nr. 196.

⁸ Arh. Stat. Buc. *M. Cotroceni*, XI/7; *idem*, *Ep. Argeș*, I/1.

⁹ и и сам реч господства, ми Arh. Stat. Buc. *Ep. Argeș*, IV/3.

foarte frecventă și se pare că dovedea faptul că domnul a supravegheat redactarea actului, în sensul că domnul a dictat actul, urmînd ca acesta să fie scris după spusa lui fără intermediul ispravnicului. În sprijinul acestei afirmații este lipsa divanului domnesc ca martor, atunci cînd domnul este ispravnic¹⁰, precum și existența mențiunii „altfel să nu fie, după spusa domniei mele”¹¹. Actele în care domnul este ispravnic sînt mai scurte, expeditiv și cuprind rezolvări de litigii mărunte¹² sau hotărîri rapide, pentru care nu a mai avut nevoie de divan. În cazul unor procese de lungă durată, unde se cerea cercetare, hotărîrea se dădea cu divanul martor¹³. Același procedeu era și în cazul unor danii mari¹⁴.

În ordine, după ispravnic, urmează diacul care a scris actul. Dar, chiar dacă acest lucru face parte din regulile cancelariei, nu-l găsim cu obligativitate prezent la sfîrșitul actului, înainte de datum et actum. Remarcăm însă, uneori, semnătura diacului în partea din dreapta jos a actului, în stînga fiind prezentă semnătura autografă a ispravnicului, însoțită de cuvîntul slav *прочитох* = am recitit. Atît semnătura grămăticului cît și semnătura logofătului, fie că este marele logofăt, al doilea sau al treilea, servesc ca elemente de validare.

În primele decade ale secolului al XVII-lea formula de prezentare a celui care a scris documentul este tot în limba slavă: „*писати лѣпъдат*”¹⁵, apoi formula se complică și spre sfîrșitul secolului apare sub forma: *написх аз горан станичловиси логофѣт къ градѣхъ ескрѣци*¹⁶.

Încă de la Constantin Brîncoveanu apare mențiunea diacului în conținutul actului, în limba română, tradiția cancelariei româno-slave înlăturîndu-se treptat. Formula este tradusă în graiul atît de dulce al hrisoavelor: „și s-au scris hrisoavul acesta de Negoîț logofăt”¹⁷. Fără a fi obligatorie, prezența diacului, fie în formulă slavă pentru sec. XVII fie românească, contribuie la datarea sau verificarea datei unui document.

Existența diacului este semnalată și în diploma româno-slavă¹⁸, de unde s-a transmis celei românești. De asemenea este prezentă în formularul diplomatic latin, cu deosebirea însă, că numele notarului intră în subscriptio, alături de emitent, cancelar și martori, după datum et actum, și nu înainte¹⁹. După mențiunea diacului și de multe ori legată de aceasta, apare locul unde este dat actul, precedat, în cancelaria apuseană, de „actum”²⁰.

¹⁰ *D.R.H.*, B, vol. XXII, Buc., Edit. Acad. R.S.R., 1969, p. 520, doc., nr. 275, *idem*, p. 572, doc., nr. 297.

¹¹ *idem*, *ibidem*.

¹² *D.R.H.*, B, vol. XXII, ... p. 676, doc. nr. 358.

¹³ *idem*, p. 131, doc. 65, *idem*, p. 111, doc. nr. 61.

¹⁴ *Idem*, vol. XXIII, p. 143, doc. nr. 80, *Idem*, p. 218, doc. 116.

¹⁵ Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș*, II/13, 1625 iul. 18; *idem*, III/22, 1643 mart. 27.

¹⁶ Arh. Stat. Buc., *M. Cotroceni* III/4, 1660 aug. 1; sau *писати аз горан логофѣт шльнескѣ* ... *Idem*, 1660 ap. 19.

¹⁷ Arh. Stat. Buc., *Mitr. Buc.*, LVII/111, 1715 ian. 4 etc.

¹⁸ D. P. Bogdan, *op. cit.* p. 112.

¹⁹ Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania* (sec. XI—XV, în Doc. privind ist. Rom., Introducere, II, Buc., Edit. Acad. R.P.R. 1966, p. 311. În documentele turco-osmane nu există mențiunea celui care scrie actul.

²⁰ Formula „datum et actum” înseamnă de fapt, dat și întocmit.

Elementul topografic este precedat în grafia chirilică de prepoziția „y”²¹ sau „Ъ”²². În secolul al XVIII-lea este mai bogat, îl găsim de multe ori astfel : „și s-au scris hrisovul acesta în orașul domniei mele București”, ori apar și unele completări privitoare la anii de domnie ai emitentului. Ex : „în anul întâi al domniei mele la ...”²³.

La începutul secolului al XVIII-lea, instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova și Țara Românească, a determinat importante schimbări în situația țărilor române. Menținerea dominației otomane a impus regula după care domnii trebuiau nu numai numiți de Poartă, ci și schimbați cât mai des, chiar dacă se întâmpla ca unul să fie numit pentru a doua sau a treia oară în același loc. Această fluctuație este oglindită și în formula diplomatică unde, printre elementele cronologice secundare, apar formule ca aceasta : „în anul dintâi al domniei mele din întâia (sau a doua n.n.) noastră domnie la ...”^{23bis}

Datum, sau data este reprezentată prin elemente cronologice principale și anume : văleatul, luna și ziua, pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd pe nesimțite se instalează datarea de la era noastră, prezentată grafic cu cifrele așa zise arabe. Din obișnuință însă, datarea în milesim va fi scrisă și cu slove-cifre chirilice cu toate că prezența în document a văleatului este legată numai de slovele-cifre, iar milenimul de cifrele arabe.²⁴

După exprimarea elementelor cronologice principale și secundare este așezat la sfîrșitul textului semnul de încheiere, mai simplu sau mai complicat, de multe ori stilizat.²⁵

Varietatea acestor semne de încheiere, dar mai ales faptul că un diac își păstra oarecum identic semnul pe care-l așeza la încheierea unui text, ne face să credem că acesta era nu numai simplu ornament, sau punct, ci bănuim a fi și un semn personal cu scop de identificare și ca atare cu rol de autentificare.

Actele emise de o cancelarie trebuiau să poarte semnătura emitentului, în cazul țărilor române, a domnului. Această semnătură era prezentă, în Țara Românească, prin monograma domnească, de fapt ceea ce se chiamă subscriptio. Aceasta făcea parte integrantă din formularul actului și era realizată de mîna măiastră a grămăticului, odată cu actul.²⁶

Realizarea monogramei domnești, din punct de vedere tehnic, se făcea prin îmbinarea literelor de așa manieră, încît să se poată totuși reconstitui cu ușurință conținutul. Acesta fiind identic cu intitulăția din protocolul inițial al documentului. Spre exemplu, formula protoco-

²¹ „, ѧ бѣжѣрѣци” Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș* II/13, 1625 iul. 18 ; în alte acte forma grafică a prepoziției este оу cu același înțeles „,оу бѣжѣрѣци” Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș* II/17, 1632 dec. 5 ; sau formula „,бѣградѣ ѧ бѣжѣрѣци” Arh. Stat. Buc. *M. Cotroceni* III/4, 1660 aug. 1 „, ѧ град бѣжѣрѣцкомѣ”.

²² бѣ столинном ѧ градѣ” бѣжѣрѣци Arh. Stat. Buc. *Ep. Argeș* III/3,

²³ Arh. Stat. Buc., *Mitr. Buc.* LVIII/111, 1715 ian. 5.

^{23 bis} Moldova sau Țara Românească.

²⁴ Problemă discutată pe larg de E. Virtosu în : *op. cit.*, p. 154.

²⁵ *ibidem*.

²⁶ „Diplomele regilor merovingieni purtau semnătura regală. În diplomele carolingiene semnătura este înlocuită cu monograma, în care regii trasează cu mîna proprie numai o mică linie numită linia executorie”. N. Grămadă, *Din domeniul scriiturii*, în „Codrul Cosminului”, VI, 1929—1930, p. 245.

lului de început a actului dat la 18 febr. 1612 de Radu Șerban este formată din invocație verbală și intitulatie²⁷; cu același conținut formula apare și în monogramă (subscriptio) cu singura deosebire că în acest ultim caz apare scris, în primul rând, numele și titlul emitentului și apoi invocația verbală²⁸. Monograma are, în mod obișnuit, în față, o formă deosebită a invocației simbolice²⁹ de dimensiuni egale cu restul monogramei și se încheie fie cu trei cruci așezate vertical³⁰, fie cu cinci cruci așezate în aceeași formație. Existența unei forme oarecare care să reprezinte prezența simbolică a devoțiunii atât înaintea cât și la sfârșitul monogramei, nu are numai rostul ornamentului ci oglindește spiritul vremii, permanentul apel făcut divinității în mai toate activitățile zilnice.

Exprimarea grafică a monogramei este realizată prin prescurtări meșteșugit făcute, prin îmbinarea intimă a slovelor, încât să prezinte ochiului o formă elegantă a acestei formule, realizându-se astfel și rostul ornamental.

Formula subscrierii neautografe este împărțită în două grupuri de cuvinte având la mijloc sigiliul mare al țării sau cel inelar al domnului. În grupa din stînga a sigiliului sînt prezentate îmbinate și prescurtate cuvintele IO și numele domnului cu titlul de voevod³¹, iar în dreapta, partea a doua, formula devoțiunii³².

Grupele de litere îmbinate ce prescurtează cuvintele monogramei formează grupuri separate unele de altele printr-un spațiu liber, creînd un reușit aspect estetic. Monograma este luată de obicei în culoare roșie, specifică cancelariei domnești din Țara Românească.

Acest sistem de validare a actelor reprezintă, am putea spune, parafa fiecărei domnii și este specifică numai Țării Românești. Apare de la primele documente de cancelarie; spre exemplu, la actul lui Vladislav I Vlaicu³³.

De remarcat că în unele cazuri, chiar la un act emis din cancelaria Țării Românești, redactat în altă limbă, monograma domnească face parte din formularul diplomatic al actului. Este cazul documentului emis de Dan al II-lea în care se acordă brașovenilor un privilegiu comercial, stabilindu-se totodată și noi tarife vamale³⁴ și care are prezentă monograma domnească, conform principiilor cancelariei emitente. De altfel Simion Movilă, în scurta domnie în Țara Românească, este emitentul unor acte ce nu au prezentă subscripția monogramatică corespunzător cancelariei muntenești, actele ieșite din cancelarie, la acea vreme, avînd aspectul celor moldovenești³⁵.

Felul de prezentare a monogramei are aspecte deosebite în decursul vremii. Primul element al monogramei, IO, nu are variații de forme,

²⁷ Arh. Stat. Buc., Ep. Argeș II/11, МИЛОСТІЮ БОЖІЮ ІУ РАДЪА ВОЕВОДА.

²⁸ *idem*, ІУ РАДЪА ВОЕВОДА МИЛОСТІЮ ГОСПОНИНЬ.

²⁹ Ф, Т.

³⁰ Arh. Stat. Buc., Ep. Argeș II/48, 1666 apr. 19.

³¹ Arh. Stat. Buc., Ep. Argeș II/17, 1632 dec. 5, ІУ МАТЕН ВОЕВОДА.

³² МИЛОСТІЮ ОЖІЮ

³³ † ІУ ВЛАДИСЛАВЪ ВОЕВОДА МИЛОСТІА БОЖІЕМ ГОСПОДИНЬ. *Doc. privind ist. Rom.*, B, vol. I.

³⁴ I. Bogdan, *Doc. privitoare la rel. T. Rom. cu Brașovul*, Buc., 1905, p. 24–27; Hurmuzachi, vol. XV/1, p. 12–13; R. Manolescu și Fr. Iako, *op. cit.* p. 18

³⁵ *Doc. privind ist. României*, B, XVII, vol. I, p. 522, 524, 529, 530, 535.

celelalte componente sînt lucrute îmbinate și prescurtate, după concepția diacului. Numele domnului apare scris în majuscule ³⁶ măiestrit lucrute, fără a fi însă prescurtat ci scris în sistem de caturi, literele fiind grupate, cu aproximație, în silabe și dispuse de jos în sus ³⁷. La Duca Vodă și Șerban Cantacuzino, numele domnului este scris tot pe silabe și în caturi, însă dispuse de sus în jos ^{37 bis}.

Încă din vremea lui Alexandru Coconul (1629—1630) apare, peste numele emitentului (în cazul de față al domnului), semnătura autografă a acestuia, scrisă oblic de la stînga la dreapta ³⁸, lucru ce se generalizează în timpul lui Matei Basarab ³⁹; există și excepții, în care semnătura autografă este absentă ⁴⁰. Lipsa acesteia nu este legată de conținutul actului deoarece nu există obligativitatea semnăturii domnești, ci probabil din diferite motive, bănuim imediate, se renunța la această formalitate. Semnătura „manu propria” este întotdeauna cuplată cu IO și titlul de voevod ⁴¹.

Imediat următor numelui domnului urmează calitatea de voevod, cuvînt prezentat în litere îmbinate și prescurtate prin contracție și supra-scriere ⁴². Întreruptă de prezența sigiliului, monograma continuă, în dreapta acestuia, cu formula devoțiunii lucrată în același sistem de prescurtare și îmbinare. Cuvîntul *милостию* (din mila) pus la cazul instrumental singular. În actele slave de cancelarie din Țara Românească terminația instrumentalului este fie *ѣ* fie numai iusul mare ⁴³; în documentele redactate în limba română, terminația instrumentalului este de obicei *Ю* ⁴⁴. Următorul cuvînt *сожю* este întotdeauna acordat cu cel anterior ⁴⁵. Ultimul element al semnăturii monogramatice, *господинь* (domn) este tot prescurtat și lucrat cu litere îmbinate, fără a avea, în mod consecvent, litera ier (sau ior) la sfîrșitul său ⁴⁶.

În secolul următor, monograma continuă să fie prezentă în forma cunoscută. Apare însă sistemul de semnătură autografă în cartuș, aspect mai frecvent de la Mihail Racoviță (1730—1731) ⁴⁷, deși sînt cazuri similare încă din vremea lui Constantin Brîncoveanu ⁴⁸. La această vreme monograma este mai înaltă, barele constitutive ale literelor sînt lungi,

³⁶ Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș*, II/17, 1632 dec. 5; *idem* II/39, 1654 feb. 22; *idem*, *M. Cotroceni*, II/14, 1679 dec. 31; *idem*, III/14, 1680 nov. 7.

³⁷ La Matei Basarab pe primul rînd este prezentă silaba MA, pe rîndul doi TE și pe al treilea IO. Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș* IV/3, 1634 ian. 4.

^{37 bis} ^{KA} Arh. Stat. Buc. *Ep. Argeș* IV/11, 1678 ap. 8.

³⁸ Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș*, II/16, 1629 sept. 16.

³⁹ Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș* II/17, 1632, dec. 5; pînă către sfîrșitul domniei; Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș* II/39, 1654 febr. 22.

⁴⁰ Arh. Stat. Buc., *M. Cotroceni* V/9, 1665 mart. 31; *idem*, *Ep. Argeș* II/29, 1647 iunie 30.

⁴¹ *Ю МАТЕН ВОЕВОДА*, vezi nota 39.

⁴² ^{SA} _{RUW} ..., Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș* 3/21, 1640 nov. 26; sau ^{SA} _{RR}, Arh. Stat. Buc., *Ep.*

Argeș, IV/11, 1678 ap. — etc.

⁴³ D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 131.

⁴⁴ *МТНЮ* ..., Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș*, 3/21, 1640 nov. 26.

⁴⁵ *БЮ* ..., Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș*, IV/3, 1634 ian. 4; *idem*, II/68.

⁴⁶ ^{SA} _{ГН} Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș*, IV/3, 1634 ian. 4; *idem*, *M. Cotr.* III/14, 1680 nov. 7.

⁴⁷ Arh. Stat. Buc., *M. Cotroceni*, 3/22, 1731 iulie,

⁴⁸ Arh. Stat. Buc. *foto*, pach. II/7.

elementele componente ale acestora sînt reduse pentru a crea un tot estetic. Partea întii a monogramei este întreruptă de un spațiu alb, pe mijlocul ei, spațiu în care se semnează domnul. Partea a doua, care urmează după sigiliu, este lucrată în aceleași dimensiuni, fără spațiu alb (cartuș), deoarece semnătura se pune numai peste numele emiten-tului. Acest sistem nu este generalizat, apare mai ales la hrisoave cu conținut solemn. De obicei în cartuș apare numai numele domnului din subscripția monogramatică și este prezentat în litere cursive în caturi, citindu-se de sus în jos ⁴⁹.

Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, literele ce compun grupele îmbinate pentru fiecare cuvînt al monogramei încep să capete aspect cursiv, cu duct lejer și codițe ornamentale fără a modifica elementul este-tic ⁵⁰. Spre exemplu la un act emis de Mihai Constantin Suțu, cuvîntul **BOGEOA** este prescurtat ca de obicei prin contracție și suprascriere înșă litera B, în dublu exemplar, are prelungire în stînga, sub numele domnului, ca o dublă subliniere ⁵¹.

Tot la sfîrșitul secolului, semnătura în cartuș apare între cele două părți ale monogramei, pe locul unde era fixat sigiliul, acesta fiind coborît mai jos. Deasupra lui, coborînd în stînga și dreapta, se află o lentă pe a cărei manșetă superioară se află prezentă semnătura autografă a domnului ⁵².

Se mai remarcă de asemenea modificarea lui **IO**, scris la începutul monogramei, litera **I** este tăiată de o secantă înlocuind în acest fel invo-cația simbolică așezată pînă acum independent, de asemenea litera ot (**w**) este larg desfăcută și are între croșete un **нн**.

Uneori în locul literelor **нн** sînt semne diacritice, specifice acestei litere în grafia greacă, datorate creșterii influenței culturii grecești în secolul al XVIII-lea.

În concluzie, putem afirma că subscripția monogramatică din for-mularul diplomatic al documentelor românești de cancelarie urmează tradiția celei slave și face parte integrantă din elementele de validare ale unui act. Elementele noi apărute sînt cauzate de faptul că prezența semnăturii autografe constituie un element în plus la autentificarea actului.

Evoluția grafiei se simte și în această parte a actului, permițînd o dată mai mult la stabilirea datei sau la verificarea acesteia. Existența unui formular de cancelarie cu schemă precisă, variantele fiind de mică importanță, dovedesc tăria tradiției, puterea obiceiului care a păstrat chiar și nescris bagajul de frumuseți ce a unit poporul român în jurul Carpaților.

⁴⁹ Arh. Stat. Buc., *M. Cotroceni* 26/6, 1735 aug. 2; *idem*, 28/11, 1741 f. 1 23. *idem*. *M. Cotroceni* 28/25, 1748 sept. 3; etc.

⁵⁰ Arh. Stat. Buc., *Ep. Argeș*, III/60, 1778 iunie 6.

⁵¹ **г** **А** **г** I. Bianu și N. Cartoian, *op. cit.*, pl. 34–43.

⁵² Arh. Stat. Buc., *Ep. Rîmnic*, 123/1, 1786 mart. 11.

INFLUENȚE BIZANTINE ÎN ARTA ȚESUTULUI LA DUNĂREA DE JOS ÎN SEC. X—XII.

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Una dintre problemele importante de istorie a tehnicii medievale, în jurul căreia s-au purtat și se poartă încă numeroase discuții, o constituie problema direcției de difuzare în părțile central-răsăritene ale Europei a cunoștințelor privitoare la utilizarea războiului de țesut de tip orizontal. După cum se știe invenția și aplicarea în domeniul țesătoriei a acestui tip de război a ridicat arta țesutului de la nivelul preocupărilor casnice ale fiecărei gospodine, la nivelul meșteșugului propriu-zis practicat de meșteri specialiști.

Istoriografia, occidentală mai cu seamă, și-a exprimat în lucrări de specialitate, elaborate cu multă vreme în urmă, poziția față de problema enunțată mai sus, formulând teza răspîndirii războiului de țesut orizontal în părțile Europei central-răsăritene prin intermediul Occidentului în secolele XII—XIII¹.

Cercetări relativ recente, bazate îndeosebi pe descoperirea în săpăturile arheologice efectuate în unele țări din Europa Centrală a vestigiilor aparținînd noului tip de război de țesut din secolele X—XI², au permis unor istorici să exprime un alt punct de vedere în legătură cu problema asupra căreia stăruim. Atestarea războiului de țesut orizontal în părțile Europei Centrale încă din secolele X—XI, cînd în Occident abia începuse să fie cunoscut, a condus, cum era și firesc, la revizuirea tezei preluării lui din Apus. S-a pus atunci întrebarea în ce măsură poate fi vorba de o dezvoltare paralelă, independentă, față de Occident, sau, din contră, un alt focar de civilizație a putut fi cauza răspîndirii lui în Europa Centrală: Bizanțul. Cum dezvoltarea independentă în condițiile de atunci era greu de admis, cercetătorii au conferit Bizanțului rolul

¹ E. Vogt, *Geflechte und Gewebe der Steinzeit*, I, p. 99, 105—107; Iosif Ionescu-Muscel, *Tratat de țesătorie*, București, 1948, p. 229. Vezi și Ch. Singer și colab. *A History of Technology*, vol. II. cap. consacrat artei țesutului; M. Daumas, *Historia générale des techniques*, vol. I, p. 113; P. Váczy, *La transformation de la technique et l'organisation de l'industrie textile en Flandre aux XI—XIII siècle*, în „*Etudes historiques*”, vol. I, Budapesta, 1960, p. 299—307.

² E. Walter, *Schaftwebstuhl in Ungarn in der Arpadenzeit*, în „*Magyar Tudomány*”, 1957, Nr. 7—8, p. 308—329; idem, în „*Történelmi Szemle*”, 1958, p. 331—350; J. Wyrozumski, *Tkactwo w Polsce w X—XIII wieku*, în „*Kwartalnik historii kultury materialnej*”, 1965 nr. 3, p. 499—519; Janine Kaminska și Adam Nahlik, *Études sur l'industrie textile du haut moyen âge en Pologne*, în „*Archaeologia Polona*”, III 1960, p. 94; J. Kostrzewski, *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris, 1949, p. 269—270; B. A. Ribacov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 186—188.

de propagator al tehnologiei războiului de țesut orizontal spre centrul Europei.

În acest context, descoperiri arheologice făcute în vremea din urmă pe teritoriul României, în două așezări din secolele X—XII din Dobrogea inclusă în acea vreme în cadrul imperiului bizantin, asigură noii ipoteze o consistentă bază documentară și-i conferă, totodată, un plus de certitudine; este vorba de descoperirea vestigiilor războiului de țesut orizontal în așezări cu caracter urban din Dobrogea, verigă geografică intermediară pe direcția de difuzare a tipului de război de țesut orizontal spre Europa Centrală.

Așezarea medievală cu caracter urban de la Garvăn, unde s-au făcut primele descoperiri, se află situată în nordul Dobrogei pe un grind înconjurat de gîrla Lățimea, în imediata apropiere a malului dobrogean, la mai puțin de 500 m est de virful dealului Bugeacul (86 m. altitudine). Întreaga zonă a fost locuită din vremuri îndepărtate, cu deosebire începînd din epoca romană și romană-bizantină. Cercetările întreprinse pînă acum au identificat așezarea din secolele IV—VI existentă aici cu localitatea Dinogetia (Dinogeteia) menționată de Claudius Ptolemaios.

Săpăturile arheologice întreprinse, mai cu seamă din 1949 încoace, au avut darul să scoată la lumina istoriei aspecte deosebit de interesante în legătură cu viața comunității omenești din diferite epoci istorice, în special din secolele X—XII³, cînd Dobrogea fusese din nou încorporată în cadrul imperiului bizantin.

Pentru problema care ne interesează, descoperirile care atestă prezența războiului de țesut orizontal la Garvăn-Dinogetia au fost făcute cu prilejul campaniilor de săpături din anii 1954 și 1958.

Săpăturile au scos la iveală două ateliere de țesătorie în interiorul cărora se aflau numeroase resturi de țesătură, fire toarse de diferite grosimi, fiuoare legate în „păpuși” de in și cînepă, precum și fire și țesături de mătase. Firele de mătase erau înfășurate pe un băț subțire alcătuiind o bobină ce se folosea la țesut înlocuind „țeava” zilelor noastre. Analizele de laborator efectuate asupra acestor materiale au demonstrat finețea și uniformitatea firelor precum și regularitatea legăturilor lor în țesătură, caracteristici care nu se puteau realiza decît cu un tip de război superior celui vertical⁴.

Un argument hotărîtor în această privință îl constituie descoperirea capetelor de tindechi lucrate din foiță de aramă, piese specifice războiului de țesut orizontal⁵. Ele au înfățișarea unor tubușoare plate, lungi de 2,5—4,5 cm cu o deschidere ovală la un capăt și închise la celălalt, ale căror margini se termină cu doi colțșori ascuțiți. Cîteva exemplare

³ Pentru acestea vezi Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța Garvăn*, București, 1967, p. 16 și urm.

⁴ Gh. Bichir, *Contribuție la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn (sec. X—XII)*, în „SCIV”, 1958, nr. 2, p. 434—441; I. Barnea, *Noi contribuții la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn (sec. X—XII)*, în „SCIV”, 1961, nr. 2, p. 307 și urm.

⁵ Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța Garvăn*, București, 1967, p. 119, fig. 43/1, 2; 50/1, 2.

au fost găsite câte două, vîrite unul în altul. Capetele de tindechi se virau în virfurile unor vergi de lemn de lățimea țesăturii și se fixau cu colții în marginile acesteia pentru a o menține întinsă ⁶.

A doua așezare unde s-au descoperit obiecte identice este Păcuiul lui Soare, cetate bizantină construită la sfîrșitul secolului al X-lea și devenită începînd din secolele XII—XIII așezare cu caracter urban ⁷. Săpăturile efectuate aici timp de mai multe campanii au scos la iveală capete de tindechi identice cu cele descoperite la Dinogetia. Ca și în cazul Dinogetiei, prezența acestor obiecte constituie un argument major pentru atestarea războiului orizontal în așezarea de la Păcuiul lui Soare ⁸.

Așadar, judecînd prin prizma celor prezentate mai sus, sîntem în fața unor incontestabile dovezi ale cunoașterii și folosirii în arta țesutului de către meșteri țesători din așezările urbane de la Garvăn și Păcuiul lui Soare a războiului de țesut orizontal în cursul secolelor X—XII. Care era stadiul de perfecțiune la care ajunsese acest tip de război folosit pe teritoriul Dobrogei, în raport cu cel utilizat de țesătorii din orașele centrale ale imperiului (de pildă Constantinopol), este greu de știut în faza actuală a cercetărilor. Calitatea superioară a țesăturilor ar putea constitui însă un indiciu în ceea ce privește tipul tehnologic destul de apropiat de cel perfecționat la vremea aceea, în măsură să realizeze vestitele stoffe fine ieșite din atelierele de țesut bizantine renumite pînă departe în Occident ⁹. Cum era și firesc influența unei asemenea tehnologii s-a răspîndit și în zona Dunării de Jos a imperiului, după cum ne demonstrează descoperirile din așezările pomenite.

Care este importanța istorică a descoperirilor de la Garvăn-Dinogetia și Păcuiul lui Soare? Este vorba mai întîi, incontestabil, de o importanță locală, limitată la teritoriul României, în sensul prezenței, pe o parte a teritoriului României, a formei perfecționate a războiului de țesut în general, cunoscut sub numele de războiul de țesut orizontal. Prezența acestui tip de război de țesut în unele așezări de la periferiile imperiului bizantin nu poate fi explicată independent, ci numai în contextul larg al influențelor focarului de cultură și civilizație bizantină, atît către regiunile de margine ale imperiului ¹⁰ cît și mai departe peste frontierele lui politice. Aceste ultime precizări aduc în discuție importanta chestiune a difuzării noilor cunoștințe tehnologice din domeniul țesătoriei spre părțile răsăritene și centrale ale Europei.

⁶ Aceste piese sînt reproduse în lucrarea *Dinogetia*, p. 119 (fig. 43/1, 2; 50/1, 2). Un alt exemplar a fost descoperit în așezarea feudală timpurie din apropiere de la Noviodunum (Isaccea).

⁷ R. Papa, *Păcuiul lui Soare. O așezare dunăreană cu trăsături urbane în secolele XIII—XIV*, în „Studii” 1964/1.

⁸ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, București 1972.

⁹ Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, II, p. 642—649. Pînă în secolul al X-lea producția mătăsurilor a constituit un monopol al atelierelor din Constantinopol. În secolele următoare această producție s-a extins și în unele orașe din Peninsula Balcanică (Z. V. Udaltova, A. P. Kajdan, *Unele probleme nerezolvate din istoria social-economică a Bizanțului*, în „An. Rom. Sov.” Seria Istorie, 1959 Nr. 1, p. 113, 115—116; I. Barnea, *op. cit.* p. 310).

¹⁰ Pentru influența sudică asupra Dobrogiilor vezi N. Bănescu, *Les Duchés Byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 98—117.

Într-adevăr, cercetările de pînă acum au demonstrat că războiul de țesut orizontal era cunoscut pe teritoriul Rusiei, al Poloniei, al Ungariei în secolele X—XII. Din ce direcție au recepționat aceste teritorii noua tehnologie în arta țesutului? Occidentul trebuie exclus de la bun început, nu atît pentru distanța geografică mare care separă Apusul de teritorii ca cel rusesc, de pildă, cît mai ales pentru faptul că în secolul al X-lea Occidentul abia preluase și el noua tehnologie și încerca să-i aducă perfecționările de rigoare. Excluzînd, de asemenea, și dezvoltarea independentă a acestei tehnologii pe teritoriile menționate, datorită condițiilor în care se aflau atunci societățile omenesti respective, apare evident faptul că difuzarea cunoștințelor privitoare la războiul de țesut orizontal spre estul și centrul Europei s-a făcut dinspre și prin intermediul Bizanțului. Descoperirile de la Garvăn și Păcuiul lui Soare confirmă din plin, după părerea noastră, afirmația mai sus exprimată, oferind o consistentă bază documentară. Descoperirile asupra cărora am stăruit reduc considerabil din distanța geografică dintre marile centre bizantine vestite în arta țesutului și țările din Europa Centrală și Răsăriteană pe teritoriul cărora a fost documentată prezența războiului de țesut orizontal (Ungaria și Polonia, de pildă). Teritoriul României constituie astfel veriga de legătură dintre focarele civilizației bizantine și celelalte teritorii mai îndepărtate de frontierele imperiului bizantin, marcînd astfel un anumit punct de contact pe traseul de difuzare spre Europa Centrală și Răsăriteană a noilor cunoștințe tehnologice.

CEL DE-AL XII-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE GENEALOGIE ŞI HERALDICĂ — MÜNCHEN

Între 9 și 13 septembrie 1974 s-a desfășurat la München cel de-al XII-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică. Urmind congresului de la Viena (1970) și celui de la Liège (1972), noul congres a grupat etveva sute de participanți. Organisme naționale din 25 de țări — între care, din țările socialiste, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană și România — și specialiști din 27 de țări — între care, din țările socialiste, Cehoslovacia, Polonia, Republica Democrată Germană, România și Ungaria — au luat parte la lucrările celor două secții ale reuniunii științifice menționate. În total au fost prezentate un număr de 82 comunicări.

În secția de genealogie au fost dezbătute teme privind corelarea dintre genealogie, genetică și societate, izvoarele genealogice în diferite țări, bibliografia genealogică, picturile murale și genealogia, genealogii europeni, numele indienilor din America, originile nobleței poloneze etc. Comunicările de sociologie genealogică merită și ele o specială subliniere. În acest domeniu au fost abordate teme ca originea socială a vechilor familii de pe lacul Como, vîrsta căsătoriei și evoluția ei în secolele XVI—XVII, căsătoriile în familiile burgheze din Nürnberg, adunarea familiilor nobile maghiare, analiza structurală a nobleței francone în Evul Mediu, structura și alianțele de familie ale nobilimii cruciate, originea socială a unor pionieri ai industriei moderne etc. La aceeași secție s-au prezentat patru comunicări românești de către membri ai Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie a Institutului de Istorie „N. Iorga” și anume: *Unele mari familii feudale muntene din secolele XIV—XV* (Dan Pleșia), *O veche familie moldoveană, familia Tăutu (Ștefan Gorovei)*, *Descendența europeană a domnitorilor Moldovei Ieremia și Simion Movilă (Ferdinand Bartseh)* și *Legături genealogice ale fruntașilor revoluției din 1848 din Țara Românească* (Dan Berindei).

În Secția de heraldică au fost susținute comunicări privind istoria heraldicii și izvoarele acestei discipline auxiliare a istoriei, figurile heraldice, heraldica comunală și de stat, dreptul heraldic, arta heraldică, sfragistica, insignologia istorică, vexilologia, ordine și decorații etc. A fost, de asemenea, prezentată și o comunicare românească din domeniul sfragisticii: *Stadiul actual și direcțiile de dezvoltare ale sigilografiei române* (Maria Dogaru). O altă lucrare, înscrisă în programul Congresului, *Contribuții la studiul heraldicii de stat a Principatelor Unite Române (1859—1866)* (Dan Cernovodeanu), realizată în cadrul Comisiei de heraldică și genealogie a Institutului de Istorie „N. Iorga” urmează a fi transmisă organizatorilor Congresului pentru a fi cuprinsă în actele acestuia. Tot cu prilejul celui de-al XI-lea Congres internațional de genealogie și heraldică, Confederația internațională de genealogie și heraldică a ținut o ședință de lucru, la care a participat și un reprezentant al Comisiei amintite.

Lucrările Congresului de la München, prin problematica abordată și îndeosebi prin încercările tratării moderne a acesteia, prin străduința unei viziuni mai largi, sociologice, a genealogiei, prin adneirea studierii genealogiei nobiliare dar și prin extinderea cercetărilor genealogice asupra unor categorii sociale nenobiliare, ca și prin studierea unor importante aspecte ale științei heraldice, merită o evidențiere, ele contribuind, prin numeroase din comunicările prezentate, nu numai la progresul în domeniul heraldicii, genealogiei sau sigilografiei, dar și la progresul științei istorice în genere.

Dan Berindei

SESIUNEA „CONSTITUIREA LITERATURILOR NAŢIONALE ŞI CODIFICAREA LIMBILOR NAŢIONALE” — BRESSANONE

Între 28 septembrie și 4 octombrie a.e. s-a desfășurat în nordul Italiei, la Bressanone (Brixen), sesiunea anuală a Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale din Europa

centrală și răsăriteană din Republica Federală Germania. Desfășurând o laborioasă activitate, în vederea studierii diferitelor aspecte ale istoriei culturii îndeosebi, Cercul de studii de la Lüneburg a abordat în sesiunile anilor precedenți problema luminismului, cea a stării țărânului, istoria comparată a societăților științifice și academice etc. Tema abordată în acest an, în colaborare cu Universitățile din Innsbruck și Padova — „Constituirea literaturilor naționale și codificarea limbilor naționale” —, la dezbateră căreia au participat specialiști din 12 țări (Albania, Anglia, Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Elveția, Italia, Jugoslavia, Polonia, Republica Federală Germania, România și Ungaria), a prilejuit prezentarea a 18 comunicări, în afara rapoartelor discuției speciale consacrate „Innoirii limbilor și literaturilor sud-slave”, desfășurată într-o dimineață întreagă a sesiunii. La reuniune au participat din România Alexandru Duțu, care a prezentat comunicarea *Modele culturale în procesul de formare a literaturii și limbii moderne române* și Dan Berindei cu comunicarea *Istorie și literatură națională la români în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, amândouă contribuțiile fiind primite cu interes de către participanții la această sesiune științifică.

Parte dintre comunicări au tratat o problemă generală, abordată mai întâi, pe larg, într-un raport introductiv de Zoran Kostantinović (Universitatea Innsbruck), conducătorul științific al sesiunii și apoi în comunicările lor, succesiv, de Robert Auty (Universitatea Oxford), László Sziklay (Academia de Științe Maghiară), Klaus-Detlev Grothusen (Universitatea Hamburg) și Peter Burian (Universitatea Köln). *Limba și națiunea, formarea națiunii și înnoirea limbii, organizarea orașelor și emanciparea națională, limbile de stat*, iată temele abordate de cei patru vorbitori, care au stat la temeiul unei însuflețite dezbateri. Alți participanți la sesiune au prezentat comunicări privind aspectele particulare ale temei generale privind Albania — Koço Bihiku și Mahir Domi, Austria — Eugen Thurnher, Herbert Zeman, Cehoslovacia — Alois Hofman și Elemir Terray, Polonia — Mieczyslaw Inglot și Kazimierz Wyka, România — Dan Berindei și Alex. Duțu, Rusia — Reinhard Lauert, și Ungaria — Antal Tarnai adăugându-se la acestea și discuția generală amintită privind pe slavii de sud (la aceasta au participat șase specialiști jugoslavi — Zoran Kostantinović, Strahinja Kostić, Slobodan Marković, Jože Pogačnik, Zdenko Skreb și Alexander Spasov —, unul bulgar — Bojan Ničev — și Robert Zett de la Universitatea Zürich); în sfârșit, mai trebuie menționată și comunicarea lui Max Demeter Peyfuss (Austria) privind *Codificarea limbii naționale și problema identității naționale la aromâni*. Atât prin comunicările prezentate, cât și prin via și constructiva dezbateră ce le-a urmat, sesiunea de la Bressanone s-a dovedit deosebit de interesantă, prilejuind un larg schimb de opinii, precum și clarificări utile tuturor participanților. Nădăjdum că lucrările acestei reuniuni științifice, ca și cele ale reuniunilor precedente, vor fi reunite într-un volum și că astfel cercuri și mai largi de specialiști vor putea fi antrenate în discuția deosebit de interesantă inițiată prin reuniunea științifică desfășurată în Nordul Italiei.

Dan Berindei

CRONICA

În ziua de 13 noiembrie 1974 la București s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice a Academiei Republicii Socialiste România, consacrate celui de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român.

În alocuțiunea inaugurală a reuniunii acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei Republicii Socialiste România, a subliniat semnificația acestei manifestări care încheie sesiunile filialelor Academiei consacrate Congresului al XI-lea al P.C.R.

În continuare au fost prezentate comunicări semnate de academicienii Ioan Ursu, Grigore Obrejeanu, Nicolae Giosan, Ștefan Pascu, Șerban Cioculescu, de profesorii universitari Romulus Cristescu, Mihail Florescu, Virgil Ianovici, David Davidescu, Tudorel Postolache, Emilian Dobrescu, Mircea Malița, Ioan Ceterchi, membri corespondenți ai Academiei.

În încheierea lucrărilor a fost adoptat textul unei telegrame adresate Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu.

În ziua de 13 noiembrie 1974, în municipiul Arad a avut loc comemorarea tinerei comuniste Oesko Terezia, care a trăit, a muncit și și-a jertfit viața (în toamna anului 1940) pe meleagurile arădene.

În cadrul adunării comemorative care a avut loc cu acest prilej a fost dezvelit bustul tinerei luptătoare comuniste executat de sculptorița Veturia Ilica.

În ziua de 20 noiembrie 1974, la Muzeul de Istorie al Municipiului București s-a desfășurat sesiunea de comunicări a tinerilor cercetători din Direcția Patrimoniului Cultural Național. Cu această ocazie au fost prezentate comunicările: *Biserica cetății fărânești din Hârman (sec. XIII) de Mariana Beldie*; *Așezarea orășenească Baia Moldovei în secolele XV și XVI de Bogdana Irimia*; *Probleme generale ale consolidării la monumentele istorice de Elena Pagu*; *Echilibru dinamic în pictura de la Humor de Casian Labin*; *Trei pisanii din perioada lui Matei Basarab de Tereza Sinigalia*; *Dimitrie Cantemir și monumentele Moldovei de Liviu Rotman*; *Meșterul pietrar de la Văcărești de Ioana Beldiman*.

Între 7 septembrie și 6 noiembrie a.c. Dan Berindei, secretar al Comitetului Național al istoricilor, vicepreședinte al Consiliului științific al Institutului de Istorie „N. Iorga”, a întreprins o călătorie de studii în R.F.G., Franța și Italia. Cu acest prilej, a ținut la Milano, dând curs unei invitații a Asociației Mazziniene Italiene, conferința *Mazzini și românii*. În Republica Federală Germania, răspunzând de asemenea unor invitații, a ținut la Universitatea Giessen conferința *Mișcări revoluționare în țările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, la Universitatea Köln conferința *Ideologia și programul revoluției române de la 1848*, iar la Institutul pentru Istoria Europei din Mainz, în cadrul săptămînii de prietenie dintre România și landul Rheinland-Pfaltz, conferința *Formarea României moderne în viziunea istoriografiei române din ultimii treizeci de ani*.

În zilele de 16—17 noiembrie 1974 la Golești a avut loc sesiunea științifică organizată de muzeul Goleștilor din localitate avînd ca temă „Rolul și locul Goleștilor în istoria României” și „Aspecte istorice și etnografice privind pomicultura și viticultura din zona Mehedinți”.

În prima zi participanții au fost salutați de Al. Popescu, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă Argeș, și de Vasile Novac, directorul muzeului.

În continuare, în cadrul primei teme au fost prezentate comunicările: *Goleștii în cultura românească* de acad. Șerban Cioculescu; *Goleștii — cîțori ai României moderne* de Cornelia Bodea; *Goleștii în opera lui Nicolae Iorga* de Barbu Theodorescu, *Vechi locuri ale Goleștilor* de prof. dr. Augustin Z. N. Pop; *Urmele Goleștilor în București* de Ionel Hoțoc; *George Goleșcu ca geograf* de Ioan Al. Ciortan; *Caligramme la Iordache Goleșcu* de Mihai Moraru; *Proprietățile lui Dinicu Goleșcu de la sfîrșitul secolului al XIX-lea* de George Potra; *Importanța etnografică a jurnalului de călătorie al lui Dinicu Goleșcu de Elena Maxim*; *Monumentul Goleștilor din București, trecut, prezent și viitor* de Virgil Teodorescu; *Goleștii văzuți de Alexandru Odobescu în 1860* de Ion Cruceană; *Nerva Hodoș și prima ediție științifică a „Însemnării călătoriei mele” de Dinicu Goleșcu* de Ion Caraba; *Cu privire la poziția lui Dinicu Goleșcu față de mișcările revoluționare din 1821 și 1826 din Țara Românească* de Flaminio Mărtu; *Contribuția lui Dinicu și Iordache Goleșcu la dezvoltarea limbii române literare* de Gabriel Țepelea; *Realități social-politice în „Însemnările lui Dinicu Goleșcu”* de dr. Apostol Stan; *Nicolae Goleșcu — comandant al gărzii civice din România* de dr. Maria Totu; *Misiunea lui Al. G. Goleșcu la Paris în vara anului 1848* de Traian Ionescu; *Activitatea lui Al. C. Goleșcu în emigrație* de Ion Șendrulescu; *Ideile social-politice ale lui Al. G. Goleșcu în lucrarea: „De l'abolition du servage dans les Principautés Danubiennes”* de dr. Anastasie Iordache; *Reflecții și sugestii în legătură cu mormîntul lui Al. G. Goleșcu de la Rusănești* de Aurelian Motomanca; *Dinicu Goleșcu și I. H. Pestalozzi — idei pedagogice și realizări* de Iosif Antohi; *Concepția de republică la Aaron Florian — profesor și director al Școlii din Golești* de Florea Stănculescu; *Elemente etnografice în opera Goleștilor* de Monica Budiș; *Despre învîlmîntul din satul Golești între anii 1839—1864* de Spiridon Cristoceca; *George Bengescu, cronicar literar al evenimentelor din Franța anulului 1870* de N. Vasilescu — Capsali și Dan Ripă-Bucliu; *George Fotino — istoric al Goleștilor. Contribuția sa la restaurarea Casei Goleștilor* de Victoria Popovici.

În cadrul celei de-a doua teme, în ziua de 17 noiembrie 1974 au fost susținute următoarele comunicări: *Fulgurații istorice mehedinișene* de Aurelian Sacerdoțeanu; *Viticultura și pomicultura Mehedinșului în lumina unor documente necunoscute din perioada Regulamentului Organic* de Mite Măneanu; *Considerații privind mijloacele de transport și mobilitatea populației în zonele viticole și pomicole din județele Timiș și Mehedinși* de Marian Stroia; *Pomicultura și viticultura din zona Mehedinși oglindită în descrierile unor călători străini* de Constantin Juan; *Fruitele în hrana tradițională a locuitorilor din zona muntoasă a județului Mehedinși* de Adriana Petrică Onofrei; *Pomicultura și viticultura în contextul ocupațiilor din satul Podeni-Mehedinși* de Răzvan Ciucă și *Aspecte ale construcțiilor viticole din nordul Mehedinșilor* de Marcela Papilian.

Nivelul științific superior la care s-a desfășurat, excelența organizare a desfășurării lucrărilor asigurată de organizatori ca și varietatea temelor prezentate au făcut ca această manifestare să constituie o veritabilă reușită științifică și culturală.

* * * *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Culegere de studii.*
 Redactori coordonatori: N. Adăniloiaie și Dan Berindei, București,
 Edit. Academiei R.S.R., 1974, 325 p.

Cum indică titlul volumului, avem în față o culegere de studii, nu o lucrare completă și unitară, care, pînă acum n-a putut fi elaborată la un nivel științific satisfăcător, datorită în primul rînd insuficienței documentării edite, deși arhivele conțin numeroase materiale referitoare la lupta revoluționară de la mijlocul secolului trecut, de pe întregul teritoriu românesc. Imposibilitatea elaborării acum a unei asemenea monografii demonstrează însă necesitatea contribuției celor douăsprezece studii cuprinse în culegerea de care ne ocupăm, scrise la nivelul cunoașterii datelor și înțelegerii problemei, privită în ansamblu ca un fenomen istoric de importanță deosebită în istoria poporului român.

Studiile cuprinse în volum sînt: Matei Ionescu, *Revoluția europeană și revoluția română. De la „Ținătura Europă” pînă la anul revoluționar 1848*; Dan Berindei, *Programul intern al revoluției române din 1848—1849*; N. Adăniloiaie, *Revoluția de la 1848 și problema unității naționale*; Gh. Platon, *Masele în revoluția română de la 1848*; Constantin Căzănișteanu, *Probleme militare în revoluția română de la 1848*; Vasile Netea, *Presa română în timpul revoluției de la 1848*; Constantin Șerban, *Ecoul revoluției române de la 1848 în presa europeană a vremii*; Apostol Stan, *Revoluția pașoptistă reflectată în conștiința politică a României moderne (1859—1877)*; Alexandru Porțeanu, *Tradițiile revoluției pașoptiste în mișcarea muncitorească și socialistă din România*; Vasile Niculae, *1848 în tradițiile luptei revoluționare a Partidului Comunist Român*; Ștefan Csucsua, *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania în gîndirea forțelor progresiste maghiare din România interbelică*; Vasile Curticăpeanu, *Istoriografia revoluției române de la 1848—1849*.

Coordonatorii volumului, ei înșiși doi din autori, s-au străduit, în măsura care le era cu putință, să organizeze logic studiile cuprinse în volum, încît să se realizeze o înțelegere cuprinzătoare a revoluției române de la 1848, cît și pentru a oferi totuși o vedere de ansamblu

a acesteia, ținîndu-se însă seama că fiecare dintre studii are individualitatea sa proprie. Un merit al studiilor este că, exceptînd pe acela semnat de Ștefan Csucsua, fiecare din ele se referă la întreaga revoluție română de la 1848 nu numai la aceea dintr-una din țările românești.

Primul studiu, semnat de Matei Ionescu, *Revoluția europeană și revoluția română. De la „Ținătura Europă” pînă la anul revoluționar 1848*, servește, deși impropriu, ca introducere. Rezultat al dezvoltării societății românești, revoluția română n-a receptat „decît acele influențe europene — ideologice și politice — care-i serveau ei înșiși, care-i erau adecvate și ofereau condiții corespunzătoare țelurilor sociale și naționale proprii” (p. 9), deși revoluția română a avut „și corespondențe cu fenomene și procese similare din sud-estul și răsăritul Europei” (*ibidem*). După 1815 o adevărată conspirație revoluționară europeană s-a format împotriva regimului opresor al Sfintei Alianțe, manifestată însă printr-o mare diversitate de curente, ce-și aveau centrele de raliere la Paris, Londra și în Elveția. Un rol important în organizarea luptei revoluționare în Europa centrală l-a avut fostul carbonar italian Giuseppe Mazzini. Acesta a întemeiat în 1831 societatea revoluționară *Ținătura Italie*, la care a aderat în 1836 și tînărul căpitan de vas Giuseppe Garibaldi. Scopul era unirea și eliberarea Italiei într-o republică democratică. După încercarea nereușită de a însurecționa Savoia, în februarie 1834, Mazzini constituie la 15 aprilie același an societatea revoluționară *Ținătura Europă*, la Berna, prin semnarea unui act în limbile italiană, germană, polonă și franceză de către reprezentanții societăților revoluționare *Ținătura Italie*, *Ținătura Germanic* și *Ținătura Polonic*. Țintele *Tineret Europe* erau unitatea statală a națiunilor europene, și organizarea lor într-o federație democratică europeană. Mai tîrziu au luat naștere *Ținătura Elveție* și în 1847 *Ținătura Românie* și *Ținătura Dacie*.

Revoluționarii români au venit în contact, în deceniile IV și V ale sec. XIX, cu mai toate curentele revoluționare din Europa, dar ei acordau prioritate acelor idei care erau necesare revoluției românești, ale cărei ținte erau organizarea unei societăți burghezodemocratice, eliberarea și unirea națională a poporului român, poziție pe care s-au situat atât C. A. Rosetti, cât și N. Bălcescu. O parte din revoluționarii români au fost influențați și de opera lui Lamennais, răzvrătitul împotriva curiei romane, deoarece în centrul și răsăritul Europei ideile revoluției franceze de la 1789 puteau fi pe această cale mai ușor adaptate gândirii popoarelor rămase în urmă din această parte a continentului. Opera principală a lui Lamennais, *Paroles d'un croyant*, a avut o largă răspândire și printre români, în limba originală și în traduceri. Revoluționarii români de la 1848 au utilizat în activitatea lor ideile lui Mazzini despre egalitatea între oameni și între popoare, precum și terminologia lui Lamennais. În anexa studiului se dă fotocopia actului de fundație al *Tineret Europei*.

În lipsa unei prezentări privind condițiile interne ale revoluției, Dan Berindei dă studiul *Programul intern al revoluției române din 1848—1849*, în care cercetează obiectivele concrete ale luptei revoluționare de la 1848 desfășurată pe teritoriile românești, pe baza programelor de bază ale revoluției — moldovene, transilvane și muntene —, constatând că ele „reprezintă în ansamblu programul revoluționar al națiunii române”, devenit apoi „un îndreptar pentru patrioți în deceniile următoare, aplicarea sa practică treptată ducând la constituirea României moderne” (p. 35). Obiectivul central al tuturor revoluționarilor a fost desființarea feudalismului, de care se leagă succesiv constituirea ca națiune a poporului român. Proclamația de la Islaz arată că românii „sînt o nație mai mult de 8 milioane”, iar M. Kogălniceanu se referă, în programul tipărit *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*, la „o naționalitate de opt milioane de români” (p. 39). Regimul revoluționar din Țara Românească a fost considerat de toți revoluționarii români ca „nucleul viitorului stat românesc” (p. 40). Programele revoluționare au înscris desființarea privilegiilor și rangurilor, precum și egalitatea în fața legilor, cele din Țara Românească și Moldova prevăzînd și un regim republican. Privit în ansamblu programul revoluției române de la 1848 a fost unitar.

În al treilea studiu, *Revoluția de la 1848 și problema unității naționale*, datorit lui N. Adăniloae, se pornește de la constatarea existenței de secole a ideilor și tendințelor de unitate ale poporului român pentru a se ajunge la încheierea că revoluția de la 1848

„a deschis calea înfăptuirii unității politice, a contribuit la ridicarea conștiinței naționale a poporului român și totodată la clarificarea programelor și la alegerea metodelor celor mai potrivite pentru făurirea României moderne” (p. 59). Pentru a se întări această afirmație se prezintă — succint — formarea conștiinței și mișcării naționale a românilor.

Mișcarea națională românească a urmat dezvoltării impetuoase „a noilor forme de producție” (p. 71) și a generat mișcarea pentru unirea Moldovei, Țării Românești și a Transilvaniei într-un singur stat românesc, care în timpul revoluției de la 1848 — ca și în cazul Italiei și Germaniei, adăugăm noi — nu s-a putut înfăptui din cauza opunerii imperiilor vecine, dezideratul fiind însă realizat apoi treptat. Deși revoluția din cele trei țări române, serie autorul studiului, n-a fost centralizată „în ea s-a manifestat o singură voință, aceea a poporului român de a înălțura asupra națională și socială și de a se uni într-o Românie modernă” (p. 75). Se menționează sprijinul luptei unitare a românilor dat de unii intelectuali sași, ca Daniel Roth și Stephan Ludwig Roth, și adevăratele date de informatori maghiari că românii transilvani și bănățeni doresc unirea cu Moldova și Țara Românească, într-un stat al Daciei. Se arată că activitatea publicistică a lui Vasile Alecsandri în Transilvania în vara anului 1848 a pledat pentru formarea României ca stat al tuturor românilor, precum și cererea de unire a Moldovei și Țării Românești înscrisă în legământul revoluționarilor moldoveni de la Brașov, *Prințiștele noastre pentru reformarea patriei*. Mai târziu, în programul alcătuit de M. Kogălniceanu din însărcinarea Comitetului revoluționar moldovenesc de la Cernăuți, intitulat *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*, a fost înscrisă și „Unirea Moldovei cu Țara Românească”, apreciată „cheia bolții, fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național” (p. 82). Și muntenii au arătat în memoriul înmînat comisariatului otoman Talaat Efendi și mai ales în presa lor revoluționară dorința de unire cu Moldova. În finalul studiului se prezintă acțiunile duse de emigrații moldoveni și munteni pentru întrunirea tuturor teritoriilor locuite de români într-un singur stat, menționîndu-se în acest sens demersurile lui Ioan Maiorescu, ale lui A. G. Golescu, ale lui N. Bălcescu și ale delegației transilvane condusă de Andrei Șaguna.

Urmează studiul semnat de Gh. Platon, *Masele în revoluția română de la 1848*, bazat pe constatarea că în preajma anului 1848 masele românești își însușiseră „ideile mari care urmau să fie rezolvate de societatea românească” (p. 98) și erau hotărîte să-și organizeze o orinduire întemeiată pe princi-

pile de libertate și egalitate. Exprimînd aceleași năzuințe în cele trei țări surori, revoluția română de la 1848 „a fost unitară, nu numai prin program, ci și prin afirmarea puternică a conștiinței de unitate” (p. 99), fiind o singură revoluție în Moldova, Transilvania și Țara Românească. Mișcările țărănești din ajunul anului 1848 au determinat pe S. Bănuțiu, Avram Iancu, C. Negri, N. Bălcescu și M. Kogălniceanu să considere rezolvarea problemei agrare „condiția *sine qua non* de care depindea viitorul țării” (p. 100). Căutînd, într-o anumită măsură în afara temei sale, să clarifice mai de aproape „situația Moldovei în contextul revoluției românești de la 1848” (p. 101), autorul studiului contestă caracterul de *mișcare* atribuit de unii istorici luptei revoluționare de la 1848 din Moldova, unde condițiile obiective au impus revoluției „o anumită manieră de a proceda, o anumită tactică ce trebuia să corespundă situației interne și internaționale, să fie compatibilă cu mijloacele de realizare a programului revoluționar” (p. 102). Situația revoluționară existentă în Moldova în ajunul anului 1848 a făcut ca mișcarea din martie să reprezinte începutul revoluției, ea fiind continuată de o „mare și largă frământare, care a cuprins mase largi”, proporțiile căreia impun constatarea că revoluția în Moldova a avut „o bază care a fost subestimată de tratarea istoriei noastre” (p. 105).

Analizîndu-se mersul revoluției se apreciază că în Țara Românească și în Transilvania masele, în special cele țărănești, au participat eroic și masiv la lupta revoluționară.

În studiul său, *Probleme militare în revoluția română de la 1848*, Constantin Căzănișteanu începe prin a atrage atenția că în ultimele două decenii istoricii români au demonstrat rolul armatei în revoluția română de la 1848 și au cercetat ideologia militară a acesteia. Într-ucet cadrele ofițerești ale armatei moldovene simpatizau cu revoluționarii, M. Sturdza s-a văzut nevoit să și organizeze încă din 1846 o gardă pretoriană compusă din mercenari. În Țara Românească unii ofițeri au întreprins acțiuni revoluționare încă înainte de insurecția de la Islaz, la aceasta participînd și compania comandată de căpitanul N. Pleșoianu. Unități militare din București ar fi participat, ceea ce este necesita, de altfel, o relatare documentată mai largă, „la lichidarea comploturilor contrarevoluționare din iunie 1848...” (p. 134). Cum ceruse N. Bălcescu, ideologul militar al generației de la 1848, proclamația de la Islaz și Petițiunea națională de la Blaj au înscris înarmarea poporului și formarea gărzilor naționale. Se arată structura organizatorică a „gărzilor” transilvane, constituite pe baza hotărîrii Comitetului Național Român, orga-

nizarea gărzii naționale la București și se indică scopul urmărit, în genere, de înarmarea poporului, anume apărarea integrității și autonomiei țărilor române, dar și înfăptuirea programului revoluției, inclusiv „împlinirea dezerideratului unității și independenței naționale” (p. 139). Este menționată tabăra de la Rîurenii comandată de Gh. Magheru, precum și eroica rezistență a moșilor în Munții Apuseni sub conducerea lui Avram Iancu.

Un aspect nou, mai puțin cercetat pînă acum, îl prezintă Vasile Netea în studiul *Presa română în timpul revoluției de la 1848*. În abordarea problemei, se observă că în momentul declanșării revoluției existența presei românești de-abia împlinea două decenii. Se enumeră datele apariției diferitelor periodice — gazete, ziare, reviste — din acest răs-timp, apoi periodicele apărute chiar în timpul revoluției: „Pruncul român”, „Reforma”, „Poporul suveran”, „Konstituționalul”, „România”, „Amicul comercianților”, „Naționalul”, „Monitorul oficial” (sic!) și „Roumanie” (în l. germană) — „Învățătorul satului” lipsește — în Țara Românească; „Gazeta de Transilvania”, „Foae pentru minte, inimă și literatură”, „Organul luminării” (devenit în timpul revoluției „Organul național”), „Învățătorul poporului” și „Espatriatul” în Transilvania; „Amicul poporului” și „Democrația” la Pesta și „Bucovina” (gazetă nu „revistă”) la Cernăuți. Gazeta neutră „Vestitorul românesc” din București și gazeta devenită reacționară, „Albina românească” din Iași, nu sînt menționate.

Succesiv, fiecăruia din periodice i se indică, succint, principalele articole, inclusiv versificațiile, scoțîndu-se totodată în evidență și însemnătatea contribuției lui la cauza revoluției. Primul dintre periodicele muntene este „Pruncul român”, creație a lui C. A. Rosetti, apărut la 12 iunie 1848 la București, reprezentînd „curentul de gîndire și acțiune al liberalilor radicali, preocupați de realizarea integrală și imediată — prin consimțămîntul marii boierimi (sic!) — a programului revoluționar” (p. 148). „Poporul suveran” („Popolul suveran”), redactat de D. Bolintineanu, Al. Zane, N. Bălcescu ș.a., al cărui program avea ca țintă, între altele, „unirea provinciilor românești”, a început să apară la 19 iunie tot la București. Ca și „Pruncul român” el a publicat îndemnuri la unirea Moldovei cu Țara Românească. „Moldova e roabă, și voi, cetățeni români, purtați cocarda libertății. Nu ziceți, scria el, că România e liberă, cînd Moldova e robită. Revoluția la 11 iunie a liberat o provincie a României nu România întreagă (...). Smulgeți cocardele, alergați în Moldova” (p. 151—152). La 6 august, poetul G. A. Baronzi scoate la București ziarul „România” pentru „ideea de unire

a tuturor românilor". Contribuția „Gazetei de Transilvania” la cauza revoluției este cuprinzător arătată. Referindu-se la *Adunarea națională* de la Blaj din 3—5/15—17 mai 1848, G. Barițiu a scris, între altele: „Libertatea și independența națională este deviza noastră” (p. 172). „Organul național” al lui Timotei Cipariu a publicat proclamația de la Islaz, „Foac pentru minte, inimă și literatură” a lui G. Barițiu a tipărit la 21 iunie zguduitorul marș al lui Andrei Mureșanu, *Răsunet*, cunoscut prin primele cuvinte: *Deșteaptă-te române*, ale primului său vers. Se enumeră viguroasele articole publicate de G. Barițiu: *Terorismul străin în Moldo—România*; *Pericolul este foarte mare*; *Oscibirea între revoluția Țării Românești și între alte revoluții europene*; *Regulamentul Organic*; *Rusia*; *Revoluția românilor*. Se menționează activitatea „Espatriatului”, gazeta scoasă la Brașov, cu începerea de la 25 martie 1849, de Cezar Bolliac cu sprijinul generalului Bem în vederea înțelegerii revoluționare româno-magiare. Penultima gazetă românească revoluționară, „Bucovina”, a început să apară la 4 octombrie 1848 la Cernăuți, sub redacția fraților George și Alexandru Hurmuzaki, cu colaborarea exilaților moldoveni V. Aleasandri, M. Kogălniceanu și George Sion, a transilvanilor G. Barițiu și Aron Pumnul, ajunși în 1849 în Bucovina, cu reproduceri din poeziile lui D. Bolintineanu, C. D. Aricescu ș.a.

În finalul studiului se atrage atenția asupra importanței documentare a presii revoluționare române de la 1848, care oferă „cea mai largă informație asupra desfășurării revoluției, asupra etapelor pe care le-a străbătut, asupra ideilor epocii și asupra exponenților ei” (p. 182).

Interesant este studiul lui Constantin Șerban, *Ecoul revoluției române de la 1848 în presa europeană a vremii*, prin semnalarea felului cum străinii — în speță occidentalii europeni — au privit revoluția românească. Se începe prin indicarea revoluției în „Giornale del Regno delle Due Sicilie”, continuându-se cu „Journal des Débats”, cu „Le Siècle”, cu „Wiener Zeitung”, „Le National”, cu „Allgemeine Zeitung” din Augsburg etc. „Wiener Zeitung” preciza caracterul revoluționar al schimbărilor cerute de tinerii moldoveni, „Le Siècle” reproducea aproape în întregime petiția acclorași revoluționari, pe care „Journal des Débats” o considera o adevărată chartă. La 22 iunie „Allgemeine Zeitung” din Augsburg serie că „poporul român din toate provinciile vrea să se unească într-o singură țară” (p. 188). Alte ziare, referindu-se la revoluția din Țara Românească, anunță că aci s-a proclamat republica. „Le Siècle” din 16 iulie 1848, într-un articol *Revoluția din Moldo—Valahia*, numește țara româ-

nilor de la Dunărea de jos *România*. În continuare, se prezintă atitudinile și aprecierile favorabile ale unor ziare occidentale privind evenimentele revoluționare din 1848, în special bătălia din Dealul Spirii și acțiunea generalului Gh. Magheru, precum și poziția statelor din occidentul și centrul Europei față de situația Principatelor Române.

O latură nouă, privind importanța revoluției române de la 1848, prezintă studiul lui Apostol Stan, *Revoluția pașoptistă reflectată în conștiința politică a României moderne (1859—1877)*. Se începe prin a se arăta că evocarea revoluției de la 1848 a servit luptei politice dintre liberalii radicali și conservatorii în anii de după Unirea Principatelor, pentru guvernarea și administrarea țării, când foștii revoluționari considerau „drept o trebuință stringentă elaborarea unei constituții” (p. 203). În timp ce liberalii — în special cei radicali — glorificau revoluția de la 1848 și se pronunțau pentru aplicarea programului ei, conservatorii o minimalizau și, uncori, o denigrău. Atât I. C. Brătianu, cât și C. A. Rosetti considerau revoluția de la 1848 un fenomen autohton, rezultat al unei pregătiri anterioare, C. A. Rosetti indicându-l ca inițiator al acestora pe Tudor Vladimirescu. Dimpotrivă, conservatorii afirmă că revoluția a fost „un fenomen singular, rupt de realitățile românești și deci o deviație de la cursul istoriei noastre naționale”, iar principiile ei programatice „poetice și ridicele” (p. 207).

O notă de mijloc au dat controversei liberalii moderați. M. Kogălniceanu a declarat în 1863 în *Adunarea electorală* că „în anul libertății și al mfntuirii naționalităților 1848” principalele principii proclamate au fost libertatea individuală și respectul domiciliului. Ceva mai târziu, în 1867, Petru Grădișteanu aprecia că revoluția „a avut un rol decisiv în democratizarea regimului politic” (p. 208). Însuși junimistul P. P. Carp a recunoscut în 1876 că revoluția a făcut ca „egalitatea între toți” să fie mai mare. Deși el însuși fusese unul dintre revoluționarii de la 1848, Em. Costache Epureanu combate pe liberalii radicali, acuzându-i că încă din 1848 au introdus „dezbinări în clase din chestiuni sociale” (p. 209). Autorul continuă cu perspicacitate și selectiv indicarea pozițiilor luate de diferite grupări și curente față de revoluție, subliniind evoluția conservatoare a unora dintre foștii liberali. Încheind, subliniază că lupta de opinie dintre liberali și conservatori privind sensul și importanța revoluției de la 1848 „a conturat obiectivele, rolul și locul jucat de diferite pături și clase sociale, precum și contribuția unor oameni politici la izbucnirea, desfășurarea și apărarea revoluției române” (p. 224).

Un întins studiu, *Tradițiile revoluției pașoptiste în mișcarea muncitorească și socialistă din România*, semnează Alexandru Porțeanu. Proletariatul din România, arată autorul studiului, s-a declarat moștenitor al tradițiilor revoluției de la 1848, a cărei preluare a cuprins „câteva etape succesive, marcate de semicentenarul revoluției (1898), de crearea partidului de tip nou al proletariatului” și apoi de desăvârșirea revoluției burghezo-democratice.

Primele aprecieri apar în publicațiile socialiste, cum sînt „Dacia viitoare” (1883) și „Drepturile omului” (1885) și în studiile lui C. Dobrogeanu-Gherea: *Karl Marx și economiștii noștri* și *Ce vor socialiștii români?* O largă prezentare și apreciere a revoluției a avut loc în 1898 cu prilejul semicentenarului acesteia, în special prin articole semnate de Ștefan Petică și de Ioan Nădejde. În articolul *Serbarea Revoluției*, Ștefan Petică scria: „noi n-am mai fi socialiștii care sîntem și dialectica noastră n-ar mai fi admirabila metodă care e acum, dacă, alături de părțile rele n-am vedea și pe cele cu adevărat bune. Revoluția de acum cincizeci de ani e, în dezvoltarea noastră politică, socială și culturală, de aceeași însemnătate ca și 14 iulie în Franța” (p. 236). Evocînd călduros evenimentele de la 1848, Ștefan Petică afirmă „pentru prima oară în mod răspicat că mișcarea socialistă este moștenitoarea revoluției de la 1848” (p. 237). Tot Ștefan Petică a arătat că, pe lângă caracterul ei democratic și social, revoluția a ținut și la unitatea și neatrănarea națională, declarînd, arată autorul studiului, că „aprecierea caracterului național al revoluției de la 1848 e în deplină concordanță cu marxismul...” (p. 249). Adunarea națională de la Blaj din 3—5/15—17 mai 1848 a fost prezentată pentru prima oară într-o publicație socialistă de gazeta „Revoluția socială” din Craiova (p. 250). Peste cîțiva ani, în 1902, organul socialist român din Budapesta, „Voința poporului”, menționează, în articolul *Românismul vrînd socialismul*, numele unor revoluționari de seamă români de la 1848: S. Bărnăușu, N. Bălcescu, C. A. Rosetti, D. Bolintineanu. Marxistul maghiar Szabo Erwin, în 1905—1909, editor al operelor alese ale lui K. Marx și F. Engels, a dat cea dintîi interpretare „completă, justă, asupra revoluției de la 1848—1849 din Ungaria și Transilvania” în introducerea la culegerea menționată. El afirmă că „programul din Blaj e hotărît mai radical decît legiuirea din martie a dietei ungare, deoarece pretinde desființarea prestațiilor iobăgiei fără nici o despăgubire și nu îngăduie ca prin instituirea unei garanții bănești să se desființeze libertatea presei” (p. 256). Și organul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Bucovina, „Lupta”,

cheamă în 1909 masele populare la o manifestație în favoarea revoluției de la 1848.

Se menționează că *Neoiobăgia* lui C. Dobrogeanu-Gherea face din problema agrară nexul revoluției române de la 1848. E semnalat apoi articolul *Revoluția de la 1848 și dreptul electoral*, semnat de Cr. Racovski în „România muncitoare” din 9 mai 1913, pentru a se trece la menționarea articolului *Avram Iancu*, publicat de gazeta socialiștilor români din Ungaria „Adevărul” la 31 octombrie 1913, în care eroul moșilor e considerat unul „dintre marii revoluționari care și-au jertfit viața pentru libertatea poporului” (p. 258).

Penultima etapă e prezentată rezumativ, întruct și tratată de studiul următor, *1848 în tradițiile luptei revoluționare a Partidului Comunist Român*, elaborat de Vasile Niculae, care abordează problema constatînd că proletariatul român, în frunte cu partidul său politic, a preluat „sarcinile fundamentale ale revoluției de la 1848”, ductîndu-le mai departe, pentru transformarea socialistă a societății din România. Se arată că revoluția de la 1848 n-a apărut izolat în concepția Partidului Comunist Român, ci în legătură organică cu desfășurarea anterioară a luptei revoluționare a poporului român. Se remarcă principalele lucrări marxiste apărute între cele două războaie mondiale, aceea a lui M. Diaciuc-Dăscălescu, despre răscoala de la Boblna, studiul lui P. Constantinescu-Iași (1926) privind caracterizarea și împărțirea istoriei românilor, în care se arată că meritul principal al generației de la 1848 stă în spiritul democrat al programelor ei revoluționare, și se dă o analiză a capitolului militanțului comunist Lucrețiu Pătrășcanu, privind revoluția română de la 1848, din volumul *Un veac de frământări sociale: 1821—1907*. În continuare, se prezintă aprecierea lui N. Bălcescu făcută de un alt militant comunist, N. Popescu-Doreanu, într-un ciclu de articole publicate în 1938 în revista „Dacia nouă” sub titlul *Generația de la 1848*, precum și publicarea unor articole în „Cuvîntul liber” despre C. A. Rosetti, S. Bărnăușu și M. Kogălniceanu.

În continuare, se arată că înseși organele de conducere ale Partidului Comunist Român au acordat o atenție deosebită revoluției române de la 1848 și exponenților ei. Astfel, plenara C.C. a partidului din 21—24 iulie 1925 a combătut falsificarea istoriei „de către oligarhie” și a pus pe Horia, Cloșca și Crișan alături de Tudor Vladimirescu și de Avram Iancu. Un pas înainte a făcut în 1931 Congresul al V-lea al Partidului Comunist Român, care a angajat partidul să lupte pentru desăvârșirea programului revoluției de la 1848. Și în anii celui de-al doilea război mondial și în cei următori, precum și în timpul construirii

socialismului, revoluția de la 1848 a fost privită cu interes de partid. Centenarul revoluției a fost marcat prin cuvântările ținute de Emil Bodnaraș, P. Constantinescu-Iași și Petru Groza, iar în anii 1968 și 1973 tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, a scos în relief însemnătatea revoluției de la 1848 pentru poporul român.

Un aspect nou și puțin cercetat prezintă Ștefan Csucsua în studiul *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania în gândirea forțelor progresiste maghiare din România interbelică*. Pentru abordare se caracterizează revoluția de la 1848 și unele personalități remarcabile ale ei. După 1918 se arată că problema principală a populației din Transilvania era de a se încadra în noile relații istorice și de a se apropia de forțele de stînga românești, singurele capabile de a sprijini lupta pentru democratizarea țării. Din această necesitate a ieșit și voința forțelor democratice maghiare de a înțelege adevăratele trăsături ale revoluției românești de la 1848, fiind totodată și o manifestare a dorinței de cunoaștere reciprocă și de apropiere. Ca urmare „intelectualitatea de stînga maghiară se detașează, se delimitează de politica revizionistă a forțelor de dreapta din Partidul Maghiar” (p. 282). Acțiunea a fost îmbrățișată la început nu de istorici profesioniști, ci de publiciști, cum a fost, printre primii, Kós Károly, care a publicat în 1929 o schiță a culturii intitulată *Erdély*, în care semnalează și adevăruri despre 1918, plină atunci „mistificate de istoriografia naționalistă maghiară, sau considerate spinoase de alții” (p. 283). Cu alt prilej, Kós Károly a respins teza lui Jancsó Benedek privind revoluția din 1848—1849 din lucrarea *Erdély története*, motivînd că ea nu surprinde transformările adinci și nu oferă învățăminte. Și istoricul Asztalos Miklós tratează revoluția de la 1848 de pe o poziție înaintată, subliniind mai pe larg momentele în care se putea ajunge la o colaborare româno-maghiară. Se menționează și cercetările în același domeniu ale lui Deák Imre, care a publicat în 1931 corespondența privind activitatea revoluționară a lui Eftimie Murgu și a prezentat figura democratului revoluționar N. Bălcescu și relațiile acestuia cu Teleki László, precum și activitatea istoriografică a revistei lugojene „Magyar Kisebbség”, care a reușit să trateze de pe poziții mai radicale problemele revoluției de la 1848 din Transilvania.

O schimbare radicală, privind moștenirea revoluției de la 1848, are loc în orientarea ideologică a democrației maghiare din Transilvania în deceniul al patrulea, determinată de gruparea „Erdelyi Fiatalok” (Tinerii transilvăni) pătrunsă tot mai mult de ideile marxiste. Din această grupare fac parte, între alții, Démetér János, Bánay László, I. Tóth

Zoltan, Kovács György ș.a. Cînd s-a ajuns la o diferențiere între intelectualii comuniști, radicalii care s-au familiarizat cu concepția marxistă și cei ce n-au reușit să-și formeze o vedere realistă despre misiunea clasei muncitoare. Primii se considerau continuatorii tineretului din martie 1848, iar cei din urmă, adepții conservatorismului lui Széchenyi. Se menționează înțîlnirea din 1937 la Tg. Mureș a grupărilor de stînga maghiare și urmările ei imediate.

Cîțiva publiciști maghiari au caracterizat revoluția din Transilvania din anii 1848—1849, printre primii fiind Balogh Edgar, care a scris în 1938 că „Mișcarea națională română de la 1848—1849 din Transilvania, în fruntea căreia se aflau conducători conștienți, a fost o luptă pentru libertate” (p. 290). Bánay subliniază că după proclamarea independenței Ungariei, guvernul acesteia a înțeles că ideologia aristocratică a nobilimii maghiare „nu are ce căuta în cadrele noii democrații și că trebuie să fie satisfăcute revendicările celorlalte popoare” (*ibidem*).

Cu prilejul aniversării a 90-a, în 1939, a morții lui Petöfi, înfățișat de Lázár József ca un „devotat reprezentant al frăției dintre popoare” (p. 291), fruntașul comunist Jozsá Belá scrie despre revoluția de la 1848 că Petöfi „a reușit să vadă ceea ce Kossuth nu sesizase în revoluția maghiară, că zălogul succeselor se afla în năzuința țărănimii pentru o viață socială mai bună, în lupta tuturor popoarelor împotriva aceluiași sufcrințe” (p. 292). Revoluțiile română și maghiară, afirmă același autor, ar fi reușit să se contopească în aceeași luptă, numai dacă cererile lui Petöfi ar fi fost realizate la timp, căci „cuvîntarea lui Bănuțiu la Blaj reprezenta rechizitoriul la adresa lipsei de clarviziune și a tiraniei nobiliare, împotriva căreia s-a ridicat cu atîta vehemență Petöfi” (*ibidem*). Tot în 1939 au scris despre Petöfi și revoluția de la 1848 comunistul Balogh Edgar, Méliusz József și Franyó Zoltán.

Un paragraf e acordat activității ideologice a intelectualilor democrați maghiari în anii 1941—1944 în nordul Transilvaniei ocupat de horthyști.

Ultimul studiu al volumului este *Istoriografia revoluției române de la 1848—1849* semnat de Vasile Curticăpeanu.

Primul subcapitol al studiului se referă la istoriografia românească anterioară anului 1944, privind revoluția de la 1848. Integrîndu-se istoriografiei și izvoarele, se prezintă pe scurt periodicele românești din anii 1848—1849 care au publicat informații sau comentarii despre evenimentele revoluționare din acei ani.

Prima lucrare analizată este *Die Rumänen der österreichischen Monarchie*, publicată de

A. Treboniu Laurian, cuprinzând rapoartele celor trei prefecti de legiuni românești din Munții Apuseni: Avram Iancu, Axente Sever și Simion Balint. Imediat sînt menționate cele patru volume cu caracter memorialistic publicate de I. Eliade Rădulescu în limba franceză la Paris în anii 1850—1851, lucrarea într-adevăr istoriografică a lui N. Bălcescu, *Question économique des Principautés danubiennes* (Paris, 1850), al cărei autor e „pătruns de idealurile istoriografiei romantice” (p. 300). Se menționează și corespondența lui N. Bălcescu, considerată „unica sursă în care se oglindește pe deplin poziția sa față de politica marilor puteri europene, față de revoluția română, poziția revoluționarilor maghiari față de cauza românilor, încercările persistente ale lui N. Bălcescu de a uni forțele revoluționare româno-maghiare...” (p. 301). O meritată atenție se dă lucrării lui Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes* (Paris, 1855), *Istoriei românilor din Dacia Superioară*, tom. II (Viena, 1852) a lui A. Papiu Ilarian și vol. II al lucrării lui G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*. Se menționează și culegerile de documente *Anul 1848 în Principatele Române și Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară* (vol. I privind revoluția de la 1848), capitolele despre revoluția de la 1848 din *Istoria românilor din Dacia Traiană* a lui A. D. Xenopol, precum și părți ale altor lucrări, între care un loc important ocupă scrierile istoriografice ale lui N. Iorga și *Istoria unirii românilor* (1937) a lui I. Lupaș.

Al doilea subcapitol, intitulat *Revoluția de la 1848—1849 și istoriografia românească după 1944* are în vedere în special lucrările marxiste din timpul democrației populare și al construirii societății socialiste. Se începe prin indicarea lărgirii bazei de documentare prin publicarea colecției *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, a lui Silviu Dragomir și editarea celor trei volume de documente, două privind revoluția din Moldova și unul revoluția din Țara Românească.

Primul istoric și sociolog marxist, care a dat o prezentare marxistă privind revoluția română de la 1848, a fost Lucrețiu Pătrășcanu, în lucrarea *Un veac de frământări sociale. 1821—1907*, apărută în volum în 1945. Lucrețiu Pătrășcanu a scos în evidență rolul maselor populare în revoluție și a schițat cauzele social-economice ale revoluției. O solidă orientare marxistă stă și la baza manualului *Istoria României*, apărut în 1947, și a numeroaselor studii publicate în 1948 cu prilejul centenarului revoluției. Spre deosebire de istoriografia burgheză, istoriografia

marxistă „a căutat în evenimentele și împrejurările anilor 1848—1849 acele forțe economice, sociale și politice, care s-au înfruntat în epoca de răscruce dintre feudalism și capitalism și au dat naștere societății moderne, a națiunii române” (p. 313).

Dintre lucrările mai cuprinzătoare apărute treptat se menționează vol. IV din *Istoria României* (1964), cu un întins capitol privind revoluția de la 1848, lucrarea lui Victor Chereșteșu, *Adunarea națională de la Blaj (3—5/15—17 mai 1848)*, Avram Iancu, de Silviu Dragomir și *Revoluția de la 1848 din Banat* de I. D. Suciu.

Contribuții valoroase, se arată în studiul lui Vasile Curticăpeanu, dau și monografiile privind cîteva personalități de seamă ale luptei revoluționare din 1848: *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, de Vasile Netea; *C. A. Rosetti, de același*; *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, de I. Popescu-Teiușan și Vasile Netea; *Simion Bărnuțiu, opera și gândirea*, de Radu Pantazi, *Gheorghe Magheru*, de Apostol Stan și C. Vlăduț. Gîndirea social-politică românească a oamenilor de la 1848 e reflectată în lucrarea colectivă *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania și în studiul L'idéologie révolutionnaire dans les Principautés Roumaines et le socialisme prémarxiste à l'époque de 1848*, de G. Zane.

Urînd vol. IV al *Istoriei României*, au apărut în 1969 *Istoria României. Compendiu*, sub redacția lui Miron Constantinescu și a lui C. Daicovicu; în 1970 sinteza *Istoria poporului român* în redacția lui A. Oțetea și apoi *Istoria românilor* de C. C. Giurescu și Dinu Giurescu.

Ca urmare a aprofundării marxiste a cercetării revoluției române de la 1848 s-a ajuns, se arată în studiul analizat, la tratarea unitară a acestora, un prim pas făcîndu-l în această direcție Vasile Maciu în studiul său *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, publicat în 1968, apoi de lucrarea colectivă, *Revoluția română din 1848*, apărută în anul următor.

În finalul studiului său, Vasile Curticăpeanu conchide în mod judicios că cercetările privind revoluția română de la 1848 „contribuie la întregirea imaginii privind fenomenul de ridicare a întregului popor din cele trei țări românești pe scena istoriei ca națiune constituită, luptînd pentru aceleași idealuri sociale și naționale” (p. 323).

Deși nu cuprinde toate laturile revoluției de la 1848, culegerea de studii privind acest eveniment de importanță fundamentală în istoria poporului român este de o incontestabilă valoare informativă și interpretativă.

Aspectele cercetate sînt analizate de aproape și cu competență, scoțîndu-se în evidență elementele noi, necesitate de vechea istoriografie. Întregul volum se axează pe ideea unității revoluției române, începută în martie 1848 în Moldova și continuată în Transilvania și Țara Românească, aci ea reușind să impună în fruntea țării pentru trei luni un guvern revoluționar. Pe drept cuvînt se demonstrează că gîndirea revoluționară română a fost în strînsă legătură cu unele curente revoluționare occidentale și că ea a avut sprijinul maselor, care s-au luptat pentru apărarea principiilor ei de libertate, egalitate și fraternitate. Schițarea susținerii revoluției de către presa românească și de către cea occidentală dovedește pe larg că poporul român a fost profund legat de conducerea revoluției și că aceasta era o parte a revoluției europene. De asemenea, studiile privind reflectarea revoluției române de la 1848 în conștiința politică a României din anii 1859—1877, în tradițiile mișcării muncitorești din România, în cele ale Partidului Comunist Român și în gîndirea forțelor progresiste maghiare din România interbelică dovedesc că lupta revoluționară românească de la 1848 a fost și este încă un factor creator în viața social-politică a țării noastre. Justă este și teza lui Gh. Platon că în Moldova a fost o revoluție nu o simplă mișcare revoluționară.

Culegerea de studii privind revoluția de la 1848 în țările române prezintă și unele deficiențe, care ar fi putut fi înlăturate, cel puțin parțial, printr-o cercetare mai de aproape a redactorilor coordonatori. Unele capitole cum sînt cele sembrate de Dan Berindei, de Gh. Platon și de Vasile Curticăpeanu nu sînt suficiente de sistematic organizate. Lipsese un indice de nume necesar la un volum foarte bogat în personaje. Unele din studiile culegerii denumesc lupta revoluționară din 1848 *revoluția de la 1848*, dar altele, revoluția din anii 1848—1849. Sînt de părere că ar fi bine să se întrebuițeze numai prima formă, cum marea revoluție franceză de la sfîrșitul sec. XVIII, care a ținut cinci ani — 1789—1794 — este totuși numită revoluția franceză de la 1789. Tot ca numire găsesc că utilizarea adjectivului *pașoptistă* pentru revoluția română de la 1848 nu e potrivită, expresia fiind utilizată în a doua jumătate a secolului trecut de cercurile conservatoare reacționare pentru ridiculizarea luptei revoluționare din 1848, pe care ele o detestau.

Sînt numeroase observații de făcut, unele mărunte, dar care într-o lucrare de referință, își au importanță deosebită. La p. 19, din context reiese că încă din deceniul patru al

sec. XIX Mazzini ar fi utilizat termenul *România* pentru întregul teritoriu românesc, dar e necesar să se indice precis locul și data acestei utilizări. La p. 22, nepotrivit se folosește expresia „consulul piemontez” în loc de *consulul sard*. P. 24 ar fi fost bine să se precizeze că Czartaryski era monarhist, căci alineatul precedent se referă la organizații republicane. P. 40, nu poate fi vorba de „arhimandritul Ghenadie Petrescu” la 1848, ci de „arhimandritul Ghenadie Poenaru”, căci Ghenadie Petrescu, mitropolit în ultimul deceniu al sec. XIX, avea în 1848 numai 12 ani și nu era deci arhimandrit la acea dată! P. 54, Dan Berindei apreciază eronat suprafața de pămînt a *mănăstirilor tînchinate*, evaluîndu-o la „circa un sfert din teritoriul național”. C. C. Giurescu (*Suprafața moșilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii. Revistă de istorie”, XII (1959), nr. 2, p. 153), arată însă că în ajunul secularizării în Muntenia mănăstirile *netînchinate* aveau 16,55% iar cele *tînchinate* 11,14% din suprafața țării, iar în Moldova mănăstirile *tînchinate* cuprindeau 12,16% iar cele *netînchinate* 10,27% din suprafața țării (p. 155); el conchide că „la 1863, coeficientul general al moșilor mănăstirești secularizate reprezenta 25,26% din suprafața întregii țări, adică mai mult de un sfert” (p. 156). Nu sînt de părerea lui N. Adăniloie, cînd atribuie cronicarilor (p. 61) că nu simțeau necesitatea „unității politice a românilor și a constituirii unui stat național...”, căci, ea apare la Miron Costin și la Dimitrie Cantemir ca germene (Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 326 și Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, p. 97 și p. 111). P. 63, Tudor Vladimirescu n-a menționat necesitatea unității politice ci necesitatea colaborării pentru cîștigarea „dreptăților” Principatelor. P. 71, nu se poate vorbi, pentru anii 1831—1848, de o „dezvoltare impetuoasă a noilor forțe de producție”, ci numai de „dezvoltare impetuoasă a forțelor de producție”. P. 72, revoluția de la 1848 n-a izbucnit concomitent în țările române (ca și în cele germane și italiene) nu din cauza condițiilor istorice obiective, care ar fi fost diferite, ci dimpotrivă pentru că au fost diferite condițiile *subiective* ale momentului. P. 77, la 1848 Stephan Ludwig Roth nu mai era demult timp profesor, ci pastor în satul Moșna, lângă Mediaș. P. 79, Vasile Alecsandri n-a fost „expulzat” în 1848 din Moldova, ci s-a refugiat în Transilvania. P. 80, *trimiterea 125*, nu se dă pagina lucrării utilizate. P. 81, nu se arată cine a fost G. Dulcescu. P. 82, *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* n-au fost terminate și nici publicate în august 1848, cum indică *Anul 1848 în Principatele Române*, ci mai tîrziu, în septembrie, cum reiese din lectura

atență a textului lor — cf. t. IV, p. 136: „O armie a intrat în Principate”. P. 106, era bine să se precizeze că în anul 1846 s-a înființat garda de arnăuți a lui M. Sturdza, căci altfel se înțelege că a fost înființată chiar în 1848. P. 113, găsim „Florian Aaron”, dar la p. 112 același autor, Gh. Platon, a inversat numele istoricului, scriind „Aaron Florian”. P. 119, nota 121, s-a scris V. Aricescu, în loc de V. Arcescu. P. 135, Constantin Căzânișteanu nu e informat că revindicarea gărzii naționale a fost făcută și în Petițiunea-proclamațiune din 28 martie 1848 a moldovenilor, care cer formarea „grabnică a unei garde cetățenești prin toate ținturile...” (Anul 1848 în Principatele Române, I, p. 179). P. 135, dacă se citează, prin subliniere, trebuie scris *Petițiunea națională a Adunării naționale de la Blaj* nu *Petiția* națională de la Blaj. P. 137, Comitetul Național Român a fost ales de Adunarea națională de la Blaj din 3—5/15—17 mai 1848, nu de „cea de-a treia Adunare de la Blaj din 25 septembrie 1848...”. P. 140, nu numai „intervenția consulului englez pe lângă Magheru”, ci și scrisoarea anterioară din Sibiu a celor doi locotenenți domnești, I. Eliade și Chr. Tell, a determinat pe Magheru să-și dizolve tabăra de la Răureni. P. 146, afirmația lui Vasile Netea că gazeta „Curierul românesc” ar fi fost suprimată „datorită însuflețirii cu care Heliade a prezentat revoluțiile de pe continent” nu e întemeiată mai mult decât aceea a lui Nerva Hodoș și a lui Sadi Ionescu (*Publicațiunile Periodice Românești*, I, București, 1913, p. 175) după care suprimarea gazetei ar fi avut loc „la 19 apr. 1848, pentru epitaful: Urâsc Tyrania — Mi-e frică de Anarhie”, introdus în ultimele patru numere. P. 146, nu „Monitorul oficial”, ci „Monitorul român”. P. 147, printre periodicele bucureștene din timpul revoluției nu e menționat și „Învățătorul satului” redactat de N. Bălcescu. P. 147, nu „revista”, ci „gazeta” „Bucovina”. P. 147, nu „Proclamația de la Islaz”, ci „Programul revoluționar de la Islaz”, căci proclamația este o prelucrare a programului. P. 154, Gh. Vernescu n-a ajuns niciodată conservator, dar a colaborat numai, în ultimii ani ai activității sale, cu gruparea conservatoare a lui Lascăr Catargiu, în cadrul Partidului Liberal-

Conservator. P. 157, plină în 1869, Ion Ionescu și numai după această dată Ion Ionescu de la Brad. P. 161, era necesar să se arate cine se ascunde sub pseudonimul dr. I. Sibianu; eu cred că A. T. Laurian. P. 172, nu se indică, în câteva cazuri, stilul calendaristic al unor date.

P. 173 și 175, a treia adunare de la Blaj e datată o dată, fără a se arăta, pe stilul calendaristic gregorian și altă dată pe stilul iulian, ceea ce produce confuzie. La p. 186 și 188, Constantin Șerban scrie „Neapole”, dar la p. 187, pentru aceeași localitate, „Napoli”. P. 191, Bartie = Bastide? P. 196, știrea despre amnistierea participanților la revoluție e parțial eronată. P. 198, datei de 13 august (capitularea de la Șiria) trebuia să i se arate stilul calendaristic gregorian.

În studiul lui Vasile Curticăpeanu se confundă izvoarele cu lucrările istoriografice. P. 302 „New York Daily Tribune” e socotit ziar londonez, deși el apărea la New York în Statele Unite, dincolo de ocean! P. 305, în titlu: *Ion C. Brătianu*, în loc de *Ioan C. Brătianu*, cum e în textul la care se face referirea. P. 313, în 1947 a apărut *Istoria României*, nu *Istoria R.P.R.* (în 1947 nu era republica!) P. 316, fraza „În mare parte concluziile capitolului privind revoluția de la 1848 în Transilvania au fost adoptate și în tratatul de Istoria României, vol. IV, fiind elaborate de același autor, V. Chereșteșiu” nu e întemeiată, pentru că *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, a apărut în 1962, pe cînd *mache-ta tipărită* a vol. IV al *Istoriei României* a apărut în primăvara anului 1961, deci cu un an înainte, cu un text îmbunătățit de redacție, și supusă unei discuții ample în cadrul Academiei în iunie același an. P. 317 nu la 29 ci la 30 mai dieta feudală din Cluj a votat unirea Transilvaniei cu Ungaria. La p. 322, găsim o cronologie inversată: se indică *Istoria României. Compendiu*, apărută în 1969; *Istoria poporului român*, din 1970; *Istoria românilor* de C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, 1971, și la urmă, vol. IV al *Istoriei României*, care trebuia să fie primul arătat pentru că a apărut în 1964, deci cu mult înaintea celorlalte.

Vasile Maciu

MIHAIL KRONER, *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, Edit. Dacia, Cluj, 1974, p. 328.

Stephan Ludwig Roth, figură luminoasă a sașilor din Transilvania, a fost un militant de seamă pentru înfrățirea poporului român

cu populațiile de altă naționalitate de pe teritoriul transilvan, în deceniile care au precedat revoluția română de la 1848—1849.

Viața și activitatea acestuia au format obiectul unor studii și lucrări atât înainte de 23 August 1944, cât și după această dată, dar o analiză mai în adâncime asupra ambelor probleme s-a făcut în monografia scrisă de dr. Mihail Kronner asupra căreia ne vom opri în cele ce urmează.

Această lucrare, concepută de autor ca o teză de doctorat și îmbunătățită pe baza observațiilor conducătorului științific, prof. univ. Vasile Maciu și a referenților de specialitate aduce o contribuție serioasă la cunoașterea vieții și activității umanistului cărturar și patriot Stephan Ludwig Roth.

Fundamentată pe o amplă bibliografie formată din: a) lucrări teoretice, b) izvoare, fonduri de arhivă și periodice, c) lucrări generale, și d) lucrări speciale, multe din ele în limba germană, lucrarea scrisă de dr. Mihail Kronner se compune din 8 capitole, precedate de rîndul lor de o introducere, în care autorul face o succintă prezentare a istoriografiei și izvoarelor problemei, luînd în același timp poziție critică față de lucrările mai vechi scrise despre Stephan Ludwig Roth.

În capitolul I intitulat: *Cadrul istoric. Schiță biografică a lui Stephan Ludwig Roth* autorul prezintă condițiile economice și social-politice în care a trăit și s-a format ca om politic și de cultură Stephan Ludwig Roth. Acest cadru social-economic și politic este însoțit de o schiță biografică, în care sintetizînd activitatea desfășurată de acesta, dă și o serie de date referitoare la familia lui.

Pe baza unor scrisori și a unui jurnal de călătorie aparținînd lui Stephan Ludwig Roth, autorul reconstituie activitatea desfășurată de acesta ca student la universitatea din Tübingen, unde a venit în contact cu mișcarea patriotică a burgheziei și studențimii germane, care luptau pentru unificarea Germaniei și transformarea societății germane pe baze burgheze. Frământările social-politice germane din acea vreme au avut un rol important în formarea gândirii social-politice a lui Stephan Ludwig Roth, care, deși nu a făcut parte din organizația patriotică a studenților germani „Deutsche Burschenschaft”, s-a situat totuși de partea acesteia. În timpul studiilor universitare de teologie și filozofie Stephan Ludwig Roth a vizitat pe filozoful Hegel, de la universitatea din Heidelberg, și alte personalități ale vieții universitare din acel oraș, cu care a avut importante discuții cu conținut filozofic și pedagogic. Introducîndu-se la universitatea din Tübingen, Stephan Ludwig Roth și-a susținut teza de doctorat cu tema: „Esența statului ca instituție educativă pentru formarea omului”. obținînd astfel titlul de doctor și magistrul al artelor libere.

În capitolul III autorul prezintă activitatea desfășurată de Stephan Ludwig Roth ca profesor, mai întîi ca învățător la Institutul pestalozzian din Yverdon din Elveția în anii 1818—1820 și apoi ca profesor, director adjunct la gimnaziul din Mediaș pînă în anul 1834.

În această perioadă Stephan Ludwig Roth a făcut numeroase proiecte pentru îmbunătățirea procesului de învățămînt, dar care din cauza opoziției patriciatului săsesc din Mediaș și chiar a corpului profesoral n-au fost puse în aplicare, deși erau înaintate. În 1834 Stephan Ludwig Roth a fost îndepărtat cu forța din școală de către consistoratul evanghelic din Mediaș.

În capitolul IV al lucrării, intitulat *În mijlocul țărănimii*, autorul prezintă activitatea desfășurată de Stephan Ludwig Roth ca preot de țară, la Nemeș și Moșna, între anii 1837—1849. În această calitate el a devenit nu numai conducătorul spiritual al sătenilor, ci și unul dintre cei mai importanți oameni ai comunei alături de primar. În comunele respective el a păstrat contactul cu cele ce se petreceau în țară și peste hotare fiind abonat la ziarele germane care apăreau la Sibiu și Brașov, iar din anul 1842 și la „Gazeta Transilvaniei” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, scoase de George Barițiu la Brașov.

Paralel cu activitatea de pastor desfășurată în comunele amintite, autorul se referă, în același capitol, la preocupările pedagogice ale lui Stephan Ludwig Roth, evidențiînd strădaniile sale pentru ridicarea școlilor și educarea tineretului din satele Nemeș și Moșna, pentru întemeierea unui seminar special, în care să fie pregătiți învățătorii, și a unor școli de meserii. În același timp el a militat pentru înființarea unei facultăți juridice germane la Sibiu, întemeierea unor școli pentru instruirea notarilor și deschiderea unor cursuri pentru educarea tineretului din satele amintite.

În preajma revoluției de la 1848, Stephan Ludwig Roth, schițînd sarcinile școlii în noile condiții istorice, sublinia că în lupta pentru păstrarea ființei naționale școlile în limba maternă reprezentau mijlocul cel mai eficace. Fiînd un adept al crezului pestalozzian Stephan Ludwig Roth a militat pentru înființarea pe pămîntul regesc a unor școli românești și era de părere ca în gimnaziile săsești pe lîngă care funcționau seminarii să fie pregătiți și învățători pentru școlile românești.

Opera istorică a lui Stephan Ludwig Roth este analizată de Mihail Kronner în capitolul V al lucrării, subliniîndu-se cu acest prilej că el a pus accent mai mult pe latura militantă, propagandistică, decît pe caracterul științific. Lucrarea sa „Despre istoria Transilvaniei”

În trei volume, deși n-a fost concepută pentru publicare, a fost totuși un bun manual de istorie. În această lucrare, el relevă rolul istoriei în lupta politică națională a vremii, arătând că ea contribuie la educarea tineretului în spirit patriotic, întărindu-i sentimentul și mândria națională.

Referindu-se la concepția istorică a lui Stephan Ludwig Roth, autorul arată că el a preluat ideile neumanismului german, dezvoltate de Lessing, Herder, Goethe și Schiller. Pe baza acestor idei el considera că societatea în dezvoltarea sa ascendentă va atinge un stadiu în care se va instaura umanitatea. Autorul arată în același capitol că Stephan Ludwig Roth nu cunoștea concepția științifică despre lume și societate, materialismul dialectic și istoric și de aceea considera că orînduirea burgheză nu reprezenta o formațiune social-economică care să urmeze în mod necesar celei feudale.

Analizînd concepția istorică a lui Stephan Ludwig Roth, autorul arată că acesta a preluat și ideile economistului Friedrich List cu privire la diferențierea oamenilor în funcție de ocupațiile lor. Astfel, în lucrarea sa *Cercetări și reflecții despre agricultură și viața nomadă*, el este de părere că omenirea a parcurs în timpul dezvoltării sale următoarele stadii: vînătoare, păstorit, agricultură și meserii. Autorul monografiei despre Stephan Ludwig Roth combate această concepție și arată că evoluția societății nu poate fi redusă la această schemă simplistă; el subliniază însă că în ciuda acestei limite lucrarea amintită conține o serie de idei valoroase în sensul că Stephan Ludwig Roth pune la baza dezvoltării factorii economici și consideră trecerea societății de la o treaptă inferioară la una superioară ca un proces legic necesar.

În același capitol autorul trece în revistă principalele lucrări cu conținut istoric scrise de Stephan Ludwig Roth, stărînd mai ales asupra celor care conțin referiri la probleme și evenimente din istoria Transilvaniei, ca de exemplu lucrarea *Geschichte von Siebenbürgen* în trei volume, care n-a fost publicată pînă în prezent, și tratează istoria Transilvaniei din cele mai vechi timpuri și pînă în 1699.

Gîndirea social-economică a lui Stephan Ludwig Roth formează un alt capitol al monografiei scrise de Michael Kroner. În acest capitol Stephan Ludwig Roth este prezentat ca un reprezentat și ideolog al micii burghezii, care se ridică împotriva orînduirii feudale, dar critică în același timp și orînduirea burgheză ce se instaurase în țările apusene. Autorul arată că această critică făcută capitalismului este justă, dar, fiind făcută de pe o poziție mic burgheză, Roth nu cerea instaurarea unei orînduirii bazate pe proprietatea comună, ci o societate bazată

pe mica proprietate și pe sistemul breslelor. Pe bună dreptate autorul critică o astfel de concepție, care se opunea înaintării societății și nega caracterul progresist al capitalismului față de feudalism în evoluția umanității. El arată însă, că Stephan Ludwig Roth, deși milita pentru o astfel de concepție se pronunța pentru înlăturarea societății feudale și înlocuirea acesteia cu o orînduire bazată pe principii burgheze, dar era de părere ca aceasta să se facă pe cale pașnică nu prin violență.

Gîndirea social-politică a lui Stephan Ludwig Roth este înfățișată de autor în capitolul VI al lucrării și cu acest prilej autorul subliniază influența diferitelor curente filozofice și ideologice asupra lui Roth, ca de exemplu: luminismul, romantismul filozofic și socialismul utopic premarxist. Fiind fiu de preot și activînd într-un mediu mic burghez, pe pămîntul regesc unde predomina mica proprietate, Stephan Ludwig Roth a devenit — așa cum se arată și în capitolul precedent — reprezentant al micii burghezii. Ca ideolog al acesteia a militat pentru modernizarea agriculturii și dezvoltarea meșteșugurilor.

Analizînd concepțiile politice și lupta dusă de Stephan Ludwig Roth, pentru egalitate națională, autorul pornește de la analiza tezei de doctorat a acestuia, cu tema *Esența statului ca instituție educativă pentru formarea omului*, susținută în 1820. El arată că această lucrare a fost influențată puternic de concepția lui Pestalozzi, bazată pe supraaprecierea posibilităților educative ale familiei patriarhale țărănești și mic burgheze. Stephan Ludwig Roth este prezentat ca un partizan al monarhiei constituționale.

Michael Kroner consideră pe bună dreptate că în gîndirea politică a lui Roth pe lîngă elemente cu conținut democratic apar și unele limite cum ar fi de pildă, teza că statul și biserica sînt două instituții care se sprijină reciproc și că preotul este un sprijinitor al activității de stat. În timpul revoluției de la 1848—1849, Stephan Ludwig Roth s-a ocupat de sarcinile bisericii lutherane ca instituție care contribuia la menținerea naționalității săsești. Acest lucru s-a adevărit tot mai mult în timpul dualismului austro-ungar cînd sașii din Transilvania au beneficiat de o largă autonomie, avînd dreptul să țină școli confesionale în limba germană.

Un spațiu larg acordă autorul în lucrarea sa luptei naționale în Transilvania, reliefînd cu acest prilej poziția lui Stephan Ludwig Roth față de această problemă și legăturile acestuia cu unii dintre revoluționarii români de la 1848. După părerea lui Roth națiunea reprezenta o formă de existență a omenirii, iar limba constituia un atribut principal al națiunii. El considera că folosirea nestinghe-

rită a limbii materne în lupta împotriva deznationalizării era justificată din punct de vedere uman. Poziția lui Roth față de problema națională reiese în mod clar din lucrarea sa *Lupta pentru limbă în Transilvania*, scrisă în deceniul care a precedat revoluția de la 1848. În această lucrare el cerea ca națiunile să fie egale în drepturi și în acest sens arată că românii trebuie să fie recunoscuți ca națiune egală în drepturi cu celelalte națiuni din Transilvania, ceea ce era just. În aceeași lucrare el s-a ridicat împotriva tendințelor de maghiarizare și a considerării limbii maghiare ca limbă oficială în Transilvania arătând că românii formau majoritatea populației acolo, iar limba lor era și limba țării. Pronunțându-se pentru recunoașterea egalității în drepturi a românilor cu celelalte naționalități din Transilvania, Stephan Ludwig Roth cerea în același timp desființarea iobăgiei și improprietărea țărănilor iobagi cu pământ prin despăgubire acordată de stat nobililor, satisfacerea cerințelor materiale ridicate de aceștia și soluționarea pe cale pașnică a divergențelor ivite. De aici se vede că el considera, ca și George Barițiu și Simion Bărnuțiu, cu care a avut legături, eliberarea socială și națională a românilor ca un imperativ major al vremii sale.

În ultimul capitol al monografiei, intitulat *În timpul revoluției*, autorul analizează temeinic atitudinea lui Stephan Ludwig Roth față de problemele de bază ale revoluției burghezo-democratice, subliniind lupta dusă de acesta pentru o alianță româno-săsească. În acest sens, el s-a ridicat împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria, arătând că aceasta de 300 de ani forma o provincie independentă față de Ungaria.

După evenimentele din 15 martie 1848 de la Pesta, când sperase într-o nouă orientare a cerurilor conducătoare maghiare, Roth s-a încrezut în constituția „octroiată” din 25 aprilie 1848 dată de curtea din Viena, fără a sesiza manevrele acesteia de slăbire a forțelor revoluționare și de restaurare a absolutismului.

În preajma deschiderii Dietei din Cluj el a avertizat nobilimea maghiară să nu forțeze unirea Transilvaniei cu Ungaria, fără a ține seama de părerea românilor. Participând la Adunarea națională de la Blaj din 3/5—15/17 mai 1848, a rămas puternic impresionat de cele discutate acolo și a sesizat în articolul scris despre această adunare și publicat în ziarul *Transilvania*, precum și în articolul *Uniunea și românii* publicat în „Siebenbürger Wochenblatt”, legătura strinsă dintre caracterul social și național al revoluției române. Dându-și seama că unirea forțată a Transilvaniei cu Ungaria ar fi dus la ascuțirea contradicțiilor naționale, el a căutat să-i convingă pe conaționali săi sași de necesitatea unei

alianțe cu românii, lucru care a fost apreciat și de George Barițiu.

O altă chestiune care l-a preocupat pe Roth a fost grija pentru viitorul sașilor și în acest sens a cerut cu insistență să li se recunoască un minim de drepturi.

În același capitol, autorul se referă pe larg la activitatea desfășurată de Roth în calitate de comisar scoțind în evidență strădaniile acestuia pentru realizarea unui climat de încredere între națiunile țării. De asemenea, este relevantă activitatea pe care a desfășurat-o ca membru în Comitetul de pacificațiune din care făceau parte și fruntași ai revoluției române din Transilvania. La începutul lunii ianuarie 1849, când trupele maghiare comandate de generalul polonez Iosif Bem au intrat în regiunea Tîrnavelor, Stephan Ludwig Roth a părăsit comitatul Cetatea de Baltă, unde activase în calitate de comisar și adlatus și s-a retras la parohia sa din Moșna, avînd încredere în amnistia lui Bem și în salvconductul obținut personal din partea acestuia. În ultima parte a capitolului autorul stăruie asupra procesului intentat lui Roth în urma arestării acestuia, din ordinul comisarului maghiar pentru Transilvania L. Csányi. Procesul s-a judecat în zilele de 10 și 11 mai 1849 la Cluj și el a fost condamnat la moarte pentru acțiunea sa de comisar și adlatus, deși aceste motive nu fuseseră pomenite la proces. Execuția forțată și moartea tragică a lui Stephan Ludwig Roth au exercitat, așa cum arată autorul, o puternică impresie asupra contemporanilor, dînd de gîndit și unor cercuri înalte ale guvernului maghiar.

În încheierea monografiei despre *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, autorul prezintă criteriile generale după care s-a condus în elaborarea monografiei respective, arătînd că nu și-a propus să aducă noi contribuții documentare la viața și activitatea acestui luptător, ci să valorifice într-o sinteză monografică literatura primară și secundară publicată pînă în prezent, dînd o interpretare științifică, materialist-istorică întregului material factual din cercetările întreprinse pînă acum cu privire la acesta. Se menționează de asemenea depistarea și valorificarea unei serii de documente inedite care l-au ajutat pe autor să scoată și mai mult în relief bogata activitate a uneia dintre cele mai proeminente figuri ale intelectualității transilvănene, Stephan Ludwig Roth.

Lucrarea este însoțită de o amplă bibliografie a scrierilor despre viața, opera și epoca lui St. L. Roth, întocmită corect de autor, precum și de un indice de persoane.

Privită în ansamblu, monografia scrisă de dr. Michael Kroner constituie o contribuție valoroasă a cunoașterea mai aprofundată a vieții și operei acestui mare umanist al

sașilor din Transilvania și în același timp este una dintre cele mai bune lucrări care s-au scris despre Stephan Ludwig Roth. Considerăm însă că autorul trebuia să analizeze mai în adâncime unele limite ale gândirii

social-economice, precum și ale concepțiilor politice ale lui Roth.

Ion Gh. Șendruleșu

RADU MANOLESCU, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, Editura științifică, 1974, 371 p. + 44 p. planșe.

Simpla parcurgere a bibliografiilor istorice relevă marelui interes arătat în ultimele decenii societății medievale, mai ales structurilor ei socio-economice. Ediții de texte, cercetări de micro- și macro-istorie, studiile comparate ale instituțiilor alcătuiesc lungi liste care pot descuraja pe doritorul de informație exhaustivă. Necesitatea inițierilor (*introducerilor*) și a privirilor sintetice s-a făcut de mult simțită și ea a rămas mereu în actualitate pe măsura sporirii literaturii consacrate evului mediu. Astfel, mari personalități ale medievalității au dat la timpuri și din unghiuri de vedere diferite lucrări de sinteză devenite clasice. Marc Bloch, Robert Boutruche, Georges Duby — pentru a cita doar câteva dintre numele cele mai ilustre — au cuprins în cadrul unor largi viziuni societatea feudală, fără însă ca demersul lor să îmbrățișeze simultan toate aspectele fundamentale. Raporturile feudo-vasalice, structura sistemului seniorial, economia domanială s-au bucurat în chip precumpănitor de interesul acestor specialiști de renume.

O lucrare care să analizeze toate aceste aspecte private împreună lăpsea însă, și lacuna aceasta era evidentă mai ales în medievalistica marxistă, unde valorificarea noilor cercetări în cadrele concepției materialist istorice deschidea fecunde perspective¹. Asumându-și sarcina de a face bilanțul, în cuprinsul unei cărți de sinteză, a unei atât de vaste literaturi, Radu Manolescu aduce un serviciu de preț atât specialiștilor cât și marelui public.

Dificultățile întreprinderii răsar de la prima vedere: abundența bibliografiei de parcurs, greutatea de interpretare a surselor (Marc Bloch atrăgea atenția că în *Domesday Book* realitățile anglo-saxone sînt văzute de ochi normanzi și redată în limba latină), lacunele lor, controversesele în atâtea probleme de primă

importanță etc. Ceea ce ar fi putut constitui pentru un altul temeiuri de renunțare, pare a fi fost pentru Radu Manolescu tot atâtea motive de a se angaja în elaborarea unei lucrări pe cît de anevoioase pe atît de necesare.

Însușiri remarcabile îl recomandau cu prisosință pentru scrierea acestei cărți: cunoșcător perfect al limbii și paleografiei latine medievale — în măsură deci, să se orienteze în labirintul unei terminologii bogate în obscurități — și stăpîn al literaturii de specialitate — în măsură, deci, să fie la zi cu cele mai noi rezultate ale anchetei istorice — Radu Manolescu întrunea, așadar, cele două condiții ale oricărei cercetări adevărate: contactul nemijlocit cu izvoarele și informația permanent reîmprospătată.

Din primele pagini ale cărții, Radu Manolescu își fixează poziția în raport cu definițiile date feudalismului. Cu deplină dreptate el subliniază că „feudalismul nu este condiționat de existența raporturilor vasalice dintre seniori și vasali, ci este determinat, în primul rînd, de existența relațiilor de producție dintre feudali și țărani dependenți” (p. 9). Pornind de la această definiție marxistă a orînduirii feudale, autorul va urmări cu precădere raporturile dintre senior și șerb în cadrul economiei marelui domeniu ca elementul determinant de infra-structură, caracteristic, deci, al acestei formațiuni social-economice, și numai după aceea își va îndrepta atenția spre relațiile feudo-vasalice, sferă a supra-structurii socio-politice caracteristice numai anumitor zone ale continentului european. Aria investigată de autor cuprinde Franța, Anglia, Germania, Țările de Jos, Italia și Spania, adică un teritoriu în care „s-au format și au evoluat în forme caracteristice, care pot fi luate ca proto-tip pentru societatea feudală în genere, domeniul feudal și șerbia, vasalitatea și ierarhia feudală, cavalerismul și literatura cavalerescă, castelul, armamentul, costumul și felul de trai nobiliar în genere” (p. 10).

Astfel definit obiectul și limitele spațiale ale anchetei, autorul și-a structurat expunerea pe cele trei perioade ale orînduirii feudale: *Geneza* (p. 11—124), *Înflorirea* (p. 125—276), *Amurgul* (p. 277—314), urmărind de-a lungul

¹ Vezi, spre pildă, comunicările și dezbaterea privind geneza feudalismului în Europa apuseană publicate în „Srednie veka”, 1968, 31, p. 5—154 și discuțiile organizate de Centrul de studii și cercetări marxiste de la Paris, reunite în volumul *Sur le féodalisme*, Paris, Édition sociales, 1971, 272 p.

a peste un mileniu (sec. V—XVII) evoluția relațiilor feudale. Analiza structurilor societății medievale apusene se desfășoară la două nivele: cel pe care l-am numi seniorial-domaniat, adică relațiile de producție stabilite între mari stăpâni de pământ și cultivatorii direcți ai solului — serbi sau liberi — celălalt, feudo-vasalic, adică relațiile de fidelitate personală, întemeiate pe prestarea omagiului și pe acordarea feudului și statornicite în cadrul clasei dominante.

Cititorului i se prezintă cele două modalități de apariție a relațiilor feudale — prin sinteza germenilor orînduirii feudale din societatea romană timpurie și a celor din cadrul triburilor barbare și prin destrămarea organizării primitive a barbarilor și trecerea directă la feudalism — autorul urmărind încheierea trăsăturilor definitorii ale lumii medievale apusene: economia naturală, condiția servilă a țărănului, feudalitatea.

În cadrul fiecăreia din cele trei părți amintite ale cărții, se întilnește o așezare asemănătoare a materialului, ceea ce conferă acestui triptic unitate și simetrie: cadrul rural, țărănimea, stăpînii feudali. Autorul examinează fiecare dintre cele două clase fundamentale ale societății medievale, mai întii în structura lor internă, apoi în relațiile dintre ele. Aceasta îl aduce la prezentarea categoriilor țărănimii, a raporturilor vasalice și a luptei de clasă.

Ceea ce distinge întreaga lucrare este baza solidă și nouă de documentație — mai ales în ceea ce privește Anglia — cât și punerea în evidență a dinamismului social reflectat prin schimbările survenite în raporturile intra- și inter-clase de-a lungul celor trei perioade delimitate de autor. Această viziune dialectică își desfășoară mișcarea la cele trei cadențe ale duratei — despre care scria Fernand Braudel — evenimential, conjunctură, durată lungă. Autorul știe să distingă întotdeauna și să facă inteligibil cititorului realitățile profunde și cele de suprafață, legicul și fortuitul. Într-o astfel de abordare, tensiunile sociale și momentele lor paroxistice — răscoale țărănești — se integrează organic și ele apar drept consecința firească a contradicțiilor societății feudale (în fiecare parte a cărții, există capitole consacrate mișcărilor țărănești; între ele o mențiune specială meritînd cele privitoare la Jacquerie și răscoala lui Wat Tyler).

Într-o lucrare — ea cea discutată aici — care își propune să fie și inițiere și sinteză, dificultatea majoră este aceea a proporțiilor sau, altfel spus, a selectării problemelor. Nu poate fi așadar vorba, în niciun chip, de imputări, ci doar de sugestii. Ne întrebăm, de pildă, dacă față de interesul arătat astăzi în mediavistica marxistă problemelor de tipologie

ale feudalismului, o subliniere a varianțelor regionale, chiar în cuprinsul ariei studiate de autor n-ar fi fost binevenită². În al doilea rînd, am fi dorit ca orașul medieval să-și găsească o tratare de sine-stătătoare și nu numai prin referiri mai mult sau mai puțin sporadice. Firește, societatea medievală este o societate precumpănitor agrară, dar fenomenul urban îi aparține și i se integrează. Putem oare înțelege în toată complexitatea lui procesul de destrămare a feudalismului — *Amurgul* — fără o cercetare a economiei urbane? De altminteri problemele expansiunii și recesiunii și a raporturilor de determinare cauzală dintre ele și marile mișcări sociale din secolele XIV—XV³ meritau, credem, un spațiu mai amplu. În sfîrșit, paragraful *Monarhia și sistemul vasalic* (p. 255—257) l-am fi voit mai dezvoltat prin urmărirea efortului autorității regale de a se impune față de exponenții fărîmîțării feudale⁴. La bibliografia lucrării ar fi de adăugat volumul atît de bogat în idei al lui Robert S. Lopez, *Naissance de l'Europe*, Paris, 1962, 488 p. (Destins du monde 6), una dintre cele mai bune sinteze de istorie a societății feudale occidentale. Repetăm, toate aceste observații țin numai de economia lucrării și dacă ni le-am îngăduit și pentru că epuizarea record a acestei cărți face necesară o nouă ediție, la pregătirea căreia ele ar putea fi luate în considerație.

După cercetările sale atît de temeinice privind comerțul Brașovului cu Țara Românească și Moldova, Radu Manolescu a dat acum, pentru prima dată în istoriografia română, o lucrare de sinteză consacrată feudalismului apusean, bine informată și logic structurată. Este o premieră care, sperăm, va inaugura o direcție statornică în mediavistica românească: studiul feudalismului european⁵.

Fl. Constantiniu

² Z.V. Udalțova, E. V. Gutnova, *K voprosu o tipologii feodalizma v zapadnoi i iugo-vestočnoj Evrope*, în vol. *Iugo-vestočnoj Evrope v epohu feodalizma*, Kișinev, 1973, p. 12—20.

³ Pe larg, M. Mollat, P. Wolff, *Ongles bleus, Jacques et Ciompi*, Paris, 1970, 331 p.

⁴ Cf. B. A. Pocquet du Haut-Jussé, *Une idée politique de Louis XI: la sujétion eclipse la vassalité* în „Revue historique”, 85 (1959), t. CCXXVI, p. 383—398.

⁵ Cf. Andrei Pippidi, *Contribuții la studiul legilor războiului în evul-mediu*, București, 1974, 358 p. care studiază, în prima parte, regimul prizonierilor în timpul Războiului de o sîntă de ani.

HALIL INALCIK, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1973, XII + 258 p.

Profesor de istoria Turciei la Universitatea din Ankara, autorul a numeroase lucrări, studii și articole asupra Imperiului otoman, colaborator la *Encyclopedia Islamica*, președinte (din 1971) al *Asociației Internaționale de Studii sud-est europene*, savantul istoric Halil Inalcik tratează în recenta lui sinteză — tradusă în limba engleză de doi cunoscuți istorici anglofoni specialiști în istoria turcă Norman Itzkowitz și Colin Imber — perioada de ascensiune a Imperiului otoman (1300—1600), culminând cu glorioasa domnie a sultanului Suleiman I Magnificul (1520—1566) și începând să se angajeze pe panta declinului mai ales în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea.

În perspectiva interdisciplinară contemporană, istoricul unei formațiuni politice dispărute tinde să practice o adevărată autopsie, sondând diferitele organe-instituții ale defunctei formații pentru a stabili cât mai temeinic cauza decesului. Disecția trebuie completată cu o viziune comparatistă, care să-i îngăduie istoricului să reconstituie, atât fiziologia organismului analizat, cât și similitudinile sau diferențierile lui față de organisme similare. Profesorul Inalcik își construiește sinteza, impresionantă prin conciziunea ei sintetică și prin puterea de evocare, pe schema, celebră, indicată de însuși titlul primei lucrări europene temeinice asupra istoriei Imperiului otoman, aceea a principelui Dimitrie Cantemir. Se reiau astfel, în lumina unei documentații cât mai complete cu putință, și în noua perspectivă a disciplinelor istorice, temele care lămuresc *Historia Incrementorum atque Decrementorum Aulae Ottomanicae*.

Sinteza prof. Inalcik pornește de la expunerea evenimentială a ascensiunii unui mic emirat de graniță, angajat în lupta de tip *gazî* cu statul bizantin, pînă la stadiul de putere mondială, proiectată administrativ pe trei continente și reprezentînd forța politică de coordonare a luptei Islamului de tip sunit împotriva ofensivei terestre și mai ales maritime a puterilor creștine. Ascensiunea este explicată prin structurile, multă vreme deosebit de sănătoase, ale statutului osmanliu, prin marea valoare a primilor lui cîrmuitori militari și politici, de la Osman pînă la Suleiman Magnificul, și prin conjuncturi politice și economice deosebit de favorabile. Declinul începe în clipa în care structurile se dereglează, administrația se burocratizează și se închide progresului și noului, iar conjunctura politică și economică se schimbă, tocmai în clipa în care conducerea politică otomană

pierde energia intelectuală care-i putea îngădui să impună măsurile de redresare la timp a unui organism în constantă pierdere de viteză pe calea modernizării.

Este firesc deci ca, după expunerea succintă a marilor faze ale ascensiunii otomane, autorul să ne prezinte schema instituțiilor politice, administrative, judiciare și fiscale ale Imperiului, să ne arate importanța covârșitoare a conjuncturii economice, și să-și încheie sinteza printr-o expunere a evoluției ciclice a culturii otomane, moștenire a culturilor Orientului mijlociu (iraniană, arabă, siriană, bizantină), ajunsă la un moment culminant în secolul al XVI-lea pentru ca, brusc, să-și piardă elasticitatea creatoare și novatoare și, sub impactul fanatismului religios și al rigidizării birocratice, să evite orice contact cu noul și să se închisteze în forme desuete și regresive.

Conjunctura politică anatică, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, reprezintă cadrul prielnic de dezvoltare a emiratului *gazî* al emirilor Osmanlii, inițial formație militară depinzînd de sultanatul turc selgiucid. Acest sultanat a suferit o lovitură decisivă din partea mongolilor, în 1243, prin înfrîngerea de la Kösedag, în urma căreia au fost silite să migreze spre apus cîteva triburi turcomane din Anatolia răsăriteană. Revenirea bizantinilor la Constantinopol, în 1261, a deplasat din nou centrul de gravitate al Imperiului bizantin, din Anatolia în Balcani. În 1301, emirul Osman cîștigă împotriva trupelor bizantine de graniță marea victorie de la Baphaeon, care-i îngăduie să cucerească vechea capitală bizantină Niceea (Isnik) și-l face să dobîndească un mare prestigiu printre ceilalți emiri musulmani din Anatolia. Foarte repede, Osman și fiul său Orkan vor ajunge să grupeze în jurul lor majoritatea luptătorilor musulmani din Anatolia apuseană. Ei au putut astfel să controleze principalele căi comerciale și centrele economice anatiche, devenite de o importanță mondială în urma marilor cuceriri mongole și dezvoltării comerțului italian în Mediterana. Implicații în luptele lăuntrice din Imperiul bizantin, osmanlii izbutesc să se implanteze în Europa, mai întîi la Gallipoli — beneficiind de faptul că zidurile cetății fuseseră avariate de un cutremur — în noaptea de 1—2 martie 1354. De la acest cap de pod, ei vor înainta rapid în Peninsula Balcanică, folosind, cele trei mari artere strategice și

comerciale de pe vremea romanilor: *Via Egnatia*, care, prin Seres, Salonic, Monastir și Ohrida, atingea țărmul adriatic în Albania; marele drum strategic Adrianopol — Sofia — Belgrad; în sfârșit, calea răsăriteană, prin Varna, spre Dobrogea și gurile Dunării.

Expansiunea otomană în Balcani a coincis cu destrămarea feudalismului balcanic grec, bulgar și sârbo-bosniac. Exploatarea feudală devenise tot mai apăsătoare pentru țărănimă. Administrația otomană impunea condiții de exploatare socio-economică inițial mult mai favorabile. Astfel, era interzisă munca forțată, iar în cadrul sistemului feudal timariot implantat de otomani în Rumelia — ca și în Anatolia — țăranii aveau o obligație de muncă de numai *trei zile pe an* față de spahi, în vreme ce *Zakonikul* lui Dușan impunea *două zile de muncă obligatorie* pe săptămână pentru feudal. Mulți posesori rurali și-au văzut posesiunile confirmate de sultani, în schimbul anumitor servicii. Atitudinea anti-catolică a sultanilor și protecția ortodoxiei prin sistemul *millet*-ului au contribuit de asemenea la evoluția calmă a relațiilor sociale în Balcani, unde numai clasele de sus — aristocrația și unii prelați — au făcut apel la puterile catolice: papa, Veneția și regele Ungariei — împotriva expansiunii otomane.

Politica otomană față de dinastia balcanică și dunăreni a fost la fel de abilă și de suplă ca și politica socială. Inițial s-a păstrat sistemul statelor-tampon, specifice popoarelor de stepă¹. Aceste state marginale aveau inițial obligația achitării unui tribut anual redus, ca semn de recunoaștere a primatului otoman și ca să evite jefuirea. Într-o a doua fază li s-a pretins dinastiai locale să-și trimită feciorii mai mari ca ostatici în capitala otomană. Într-o a treia fază li s-a impus să se prezinte personal, o dată pe an, în capitală, ca să depună jurământul de credință. Ulterior, unii dinasți balcanici au fost executați, alții îndepărtați de pe tron cu anumite compensații financiare, în vreme ce domnitorii țărilor române au fost menținuți, dar schimbarea lor pe tron a început să fie tot mai controlată de sultani și supravegheată de pașalele de graniță.

Anarhia politică a Europei a fost una din cauzele esențiale care explică ascensiunea

fulgerătoare a Imperiului otoman în secolele XIV și XV. Într-adevăr, sultanii erau siliți să ducă o politică de cuceriri paralele și alternative, în Anatolia și Peninsula Balcanică, dispunând de fapt de o singură armată și, multă vreme, fără o flotă corespunzătoare, astfel încât puterile maritime, Veneția și Genova, le puteau tăia oricând liniile de comunicații maritime prin Strâmtoarea². Carența apuseană era însă atât de mare încât sultanul Baiazid I (1389—1402), după biruința hotărâtoare de la Nicopoli, a putut schimba linia politicii otomane, orientându-o în mod deliberat spre o politică de hegemonie musulmană și chiar europeană. Înfrângerea lui catastrofală de la Ankara (1402) a dovedit, ulterior, trăinicia instituțiilor otomane, care, după o scurtă eclipsă³, au fost coordonate de urmașii lui Baiazid, mai ales Murad II (1421—1451), care a dovedit o mare prudență în reconstituirea Imperiului și, prin asigurarea prosperității ținuturilor sale, a izbutit să-și întărească suficient de mult armata ca să câștige bătălia decisivă de la Varna (1444) și să-i îngăduie urmașului său, Mehmed II Cuceritorul, să cucerească Bizanțul și să statornicească frontiera de nord a Imperiului pe Dunărea de jos și pe țărmurile nordice ale Mării Negre⁴.

Prin cucerirea Constantinopolului și a țărmurilor Mării Negre, Imperiul otoman, care pînă atunci îmbinase modelele politico-sociale ale emiratelor turce din Asia centrală, cu cele ale imperiilor iraniene și islamice din Orientul mijlociu, a fost ispitit să adopte și modelul imperial romano-bizantin, foarte accesibil sultanului Mehmed II Canuni, al cărui spirit larg deschis accepta toate modelele europene progresiste. Conștient de permanența primejdiei a feudalizării de tip centrifug, sultanul a dispus preluarea de către statul otoman a circa 20 000 de domenii feu-

² Astfel, în 1366, contele Amadeo de Savoia a cucerit baza de la Gallipoli și a restituit-o bizantinilor în 1367. Dar în 1377 Împăratul Andronic IV Paleologul a restituit-o sultanului Murad I care-l sprijinise.

³ Culminând cu coaliția din 1416 a lui Mircea cel Bătrîn cu Bizanțul și cu venețienii.

⁴ Flota otomană, devenită în stare să se măsoare cu flotele venețiene, a pătruns în Marea Neagră în 1454 și a cucerit țărmurile ei, impunând și domnului Moldovei, Petru Aron, să plătească tribut. În 1475 turcii capătă supunerea, ca aliați, a hanilor Crimeei, iar în 1484 cuceresc marile porturi moldovene de la Chilia și Cetatea Albă. În 1592, otomanii vor închide definitiv Marea Neagră pentru corăbiile străine și vor exercita astfel un monopol asupra surselor de aprovizionare de pe țărmurile ei.

¹ De pildă, consideră autorul, sultanul Suleiman I, după marea lui victorie de la Mohács (1526), a urmărit inițial să aplice Ungariei statutul de stat semi-independent, „după modelul Moldovei” consideră prof. Inalcik. Abia în urma ofensivelor lui Ferdinand de Habsburg împotriva Ungariei s-a hotărât sultanul, în 1541, să prefacă Ungaria centrală într-un pașallik, devenit, prin prudența sultanului, „un bastion calvinist anti-catolic”

dale (posesiuni de familie, *vakufuri* sau chiar *timaruri*) pentru a le reînfeuda în mare parte unor noi timarioți. Măsura se poate compara cu aceea a lui Carol Martel în sec. VIII — după victoria de la Poitiers (732) — și cu sistemul practicat de țarii ruși în secolul al XVI-lea prin constituirea nobilimii de slujitori. Dar după moartea Cuceritorului s-a produs o reacție feudală și fideistă din partea foștilor detentori de timaruri sau de vacufuri și urmașii lui Mehmed II, Baiazid II, a fost silit să accepte restituirea parțială a domeniilor confiscate și să subordoneze tot mai mult puterea politică puterii religioase a *sariatului*.

În secolul al XVI-lea, conjunctura politică și economică a lumii vechi se modifică substanțial prin descoperirea lumii noi. Flotele portugheze împresoară lumea islamică și ajung în Oceanul Indian, în golful Persic, Marea Roșie și pe țărmurile răsăritene ale Africii. Egiptul este incapabil să asigure protecția lumii islamice afro-asiatice și mai ales a căilor spre orașele sfinte, Mecca și Medina, ceea ce impune intervenția sultanului Selim I (1512—1520), care cucerește Siria și Egiptul. Dar Iranul rezista otomanilor și, după înfrângerea șahului Uzun Hasan la Bașchent (11 august 1473), reia ofensiva sub conducerea șahilor safavizi în tot decursul secolului al XVI-lea, silind forțele otomane să lupte pe două fronturi tocmai în clipa în care, ca urmare a unor adânci calcule politico-matrimoniale, Europa aproape întregă se grupează sub conducerea lui Carol Quintul pentru a rezista Imperiului otoman.

Față de noua conjunctură europeană, sultanul Suleiman I a manevrat pe trei fronturi. A condus o serie de expediții în Ungaria, pe care a izbutit s-o sustragă în cea mai mare parte stăpînirii habsburgice; s-a aliat cu Franța, înfrîntă decisiv la Pavia (1525), pentru a contracara puterea spaniolă în Mediterana și în apus; în sfîrșit, a acceptat să sprijine confesiunea protestantă angajată în luptă împotriva Împăratului Carol.

După moartea lui Suleiman (1566), urmașii săi, cu totul inferiori sultanilor anteriori, n-au mai putut face față cu autoritatea noilor conjuncturi externe sau interne. În speță, Spania și-a anexat în 1580 Portugalia și uriașul imperiu colonial spaniol, a devenit o putere maritimă covârșitoare⁵. Imperiul otoman a izbutit să aibă un singur mare succes, prin cucerirea Ciprului (1570—71) pe seama

Veneției. În schimb a suferit înfrîngerea navală de la Lepanto (1571) după ce, cu doi ani mai înainte, o expediție turco-tătară trimisă împotriva Astrahanului, recent cucerit de țarul Ivan IV, eșuase lamentabil. Strategia navală fusese revoluționată prin apariția unui nou tip de corabie oceanică, rapidă și înaltă, față de care galerele venețiene și otomane nu mai reprezentau o forță strategică. Dar înfrângerea *Marei Armade* spaniole în mărele Angliei (1588) a dat Imperiului otoman un *respiro* de care a crezut că poate profita pentru a se angaja într-un nou război cu Habsburgii, în vederea cuceririi ținuturilor maghiare deținute de aceștia (1593).

Spre surprinderea generală, și în primul rând a otomanilor înșiși, războiul din 1593—1606 a prilejuit turcilor înfrîngeri usturătoare, pe care marea lor victorie de la Mezőkeresztes (23—25 octombrie 1596) nu le-a putut anula. Un greu război pe două fronturi, cu Iranul și cu Habsburgii, a pus atunci la încercare structurile militare și economice ale Imperiului, într-un moment în care schimbarea conjuncturii economice, deplasarea căilor comerciale de la răsărit la apus, și marea inflație monetară, zdruncinase toate bazele socio-economice ale Imperiului.

Prof. Inalcik consideră că trei au fost elementele esențiale ale expansiunii otomane: sistemul militar și birocratic sclavagist, de inspirație orientală (*kul*); feudalismul militar centripet al *timarurilor* și valoarea personală a sultanilor, care, multă vreme, s-au priceput să-și selecteze și să-și supravegheze colaboratorii. Toate aceste elemente au fost favorizate de o conjunctură economică multă vreme pozitivă. În a doua jumătate a sec. XVI-lea, armata otomană, recrutată pînă atunci prin *devșîrmé* (infanteria ienicerilor) sau printre feudații timarioți (cavaleria spațiilor) nu izbutește să-și modernizeze structurile și să facă față trupelor europene disciplinate și dotate cu arme de foc. Sistemul timariot tinde să devină opresiv pentru raiale (țărânișea creștină sau musulmană) și-și pierde semnificația militară și socială. În sfîrșit, deficiența intelectuală și morală a sultanilor îngăduie jocul elementelor de presiune din cadrul seraiului, mai ales al sultanelor *validé* și a eunucilor.

Sistemul politic otoman prescria o strictă separare a puterilor, în speță a *puterii executive* (deținută de sultan și încredințată de el marilor-viziri și administratorilor locali) de cea *religioasă și judiciară* (deținută de șeihulislam și exercitată, în scară, prin kadiaskeri, mufti și cadii locali). Puterea legiuitoare putea fi exercitată de sultan numai în spiritul legii islamice. Turcii adoptaseră școala *hanafită*, de interpretare largă, democratică, a preceptelor Islamului, și înțelepții otomani relua-

⁵ Această după ce, prin tratatul de pace de la Cateau-Cambrésis (1558) Spania impusese Franței hegemonia ei în Italia și, în general, în Europa apuseană și centrală. Filip al II-lea, datorită uriașelor comori ale Americii, amenința să integreze întreaga Europă sub steagurile lui.

seră vechile precepte iranienne și arabe care considerau dreptatea ca fiind funcția esențială în stat, și temelia împărățiilor puternice. Dar, mai ales în secolul al XVI-lea, birocrăția otomană, profitând de carența sultanilor care i-au urmat lui Suleiman Magnificul, a început să-și impună tot mai mult preceptele stricte conservatoare și intolerante. Capilaritatea socială era limitată pe plan confesional și social, clasa conducătoare fiind recrutată exclusiv dintre musulmanii din clasa militară, indiferent de origine etnică. Dar gândirea otomană se orienta tot mai mult după preceptele conservatoare moștenite de la Ibn Khaldun și Al-Ghazali (1058—1111) astfel încât societatea otomană stagnea, incapabilă să dezvolte dinamica unei *modernizări prin mutație*, după modelele statelor europene din epoca Renașterii. Cultura otomană, care realizase performanțe remarcabile, mai ales în domeniul enciclopediilor, al arhitecturii și al poeziei, a rămas la stadiul unei culturi de curte, de tipuri conservatoare și intolerante, și a repudiat orice modele neconfomiste. Încercările unor gânditori izolați de a face să progreseze gândirea islamică au fost penalizate cu asprime⁶. Implantarea unor trupe de ieniceri în orașele principale din vilaiete a impus constituirea unei noi clase conducătoare pe plan local, cu tendințe feudalizante și exploatare, pe care sultanii au sfințit prin a nu o mai putea controla și domina. Triumful fanatismului religios a co-

⁶ Autorul citează cazul ulemalei Molla Kabiz, executat din porunca sultanului Suleiman I, (în urma unei rejudecări a cazului de către kadiaskeri), pentru vina de eterodoxie.

incis cu lipsa de interes față de științele raționale, de matematici și de istoria universală⁷.

În același timp, schimbarea marilor căi comerciale, din Mediterana în Atlantic, și *revoluția prețurilor*, au slăbit simțitor structurile financiare ale Imperiului. Prin sistemul capitulațiilor⁸, sultanii izbutiră să-și asigure unele alianțe politice europene împotriva Habsburgilor. Consimțind să accepte mărfuri străine cu taxe vamale reduse (5% și apoi 3%), sultanii practicau o politică de asigurarea abundenței pieței interne, dar compromiteau viitorul economic al Turciei, devenită o anexă a mercantilismului european până în secolul al XIX-lea. Imposibilitatea instituirii unei industrii otomane competitive a distanțat astfel neconținut Imperiul otoman față de marile puteri mercantiliste și apoi capitaliste, și a pricinuit o decadență lentă a societății otomane, angajate pe panta ireversibilă a regresului în toate domeniile. Decadență care rămâne, cum constatare încă din secolul al XVIII-lea învățatul principe al Moldovei, una din marile lecții ale istoriei.

O bibliografie importantă, din care nu lipsesc lucrările istoricilor români (Cantemir, Ion Ursu, N. Iorga, M. M. Alexandrescu-Dersca, N. Beldiceanu), două hărți și numeroase reproduceri completează această foarte importantă și metodică sinteză a istoriei Imperiului otoman până în 1600.

Dan A. Lăzărescu

⁷ Astfel, în 1580, ulemalele i-au instigat pe ieniceri să dărâme observatorul astronomic ridicat la Galata în 1577 de astronomul Takiuddin Mehmet.

⁸ *Imti'izat*. Prima capitulație scrisă cu Franța datează din 1569, nu din 1536.

ISTORIA ROMÂNIEI

GH. DUZINCHEVICI, *Ștefan cel Mare și epoca sa*, Edit. politică, 1973, 102 p.

S-a scris mult și se va mai scrie încă despre Ștefan cel Mare. Apar izvoare noi, interpretări noi. De pe acum bibliografia referitoare la marele domnitor poate fi înmănușiată într-o carte. Ștefan cel Mare n-a fost „redescoperit” prin pana unui mare istoric, el a trăit în amintirea poporului și nu e de mirare că primii care s-au apropiat de personalitatea sa au fost scriitorii de felul lui D. Bolintineanu¹. Ei au aruncat o punte între tradiție și istorie, pe care au pășit apoi numeroși cercetători, dintre care amintim doar autorii monografiilor închinată marelui voevod: N. Iorga² și I. Ursu³. Dar îmbogățirea rapidă a informațiilor despre Ștefan, interesul cu care sint urmărite acțiunile sale impune apariția unor lucrări care să sintetizeze într-un număr mic de pagini rezultatele ultimelor cercetări în acest domeniu. Este ceea ce își propune autorul volumului pe care-l prezentăm, și care nu este la prima întâlnire cu acțiunile marelui domnitor⁴.

Lucrarea sa este o adevărată micro-monografie, prezentând viața și acțiunile lui Ștefan în contextul „epocii sale”. Nu lipsește datele biografice, familia, căsătoriile și caracterizarea personalității sale, politica internă și externă, marile campanii și bătălii, cultura și arta etc. Am putea spune totodată că ne aflăm înaintea rezumatului concis al unei monografii închinată lui Ștefan cel Mare din care nu lipsește nici un capitol. Faptul că

bibliografia și trimerile paginale la aceasta au fost înlăturate de rigorile spațiului afectat colecției „File de istorie” nu împietează condiția științifică a lucrării. Autorul a consultat și folosit, după cum însuși mărturisește „cercetările cele mai noi” (p. 21, 65)⁵.

A prezenta în amănunt lucrarea înseamnă de fapt a înfățișa întreaga istorie a lui Ștefan cel Mare. Considerându-l pe Ștefan drept „fiu legitim” al lui Bogdan II, autorul zugrăvește luarea domniei de către acesta (aprilie 1457), consacrand în continuare mai multe pagini relațiilor externe și organizării interne a Moldovei la urcarea pe tron a lui Ștefan. Se cuvine subliniată părerea autorului că „Întărind puterea centrală de stat, Ștefan n-a adus modificări esențiale vechilor instituții feudale” (p. 15), întrucât îndeosebi în literatura istorică mai nouă s-a abuzat de evidențierea „reformelor” domnului. De asemenea subliniem constatarea despre grija arătată proprietății domnești: „Ștefan, dăruind moșii, vii, prisăci, sate întregi unor vrednici slujitori ai săi, se atingea prea puțin de proprietatea domnească; el făcea danii din ceea ce cumpăra de la marii boeri” (p. 17), și, adăugăm noi, din satele confiscate de la „hicleii”. În ceea ce privește însă organizarea oastei (p. 21), autorul vorbește de „curteni”: „ostași de carieră, fără alte ocupații decât milităria”, deși evident ocupația lor principală în timp de pace era exploatarea moșiiilor lor; „slujitorii”: „ostași permanenți, inferiori curtenilor, care în timp de pace erau folosiți și la alte treburi decât cele militare”, contopind deci „slugile” domnești din veacul XV cu breasla „slujitorilor” organizată pe alte principii spre sfârșitul veacului următor. În sfârșit, amintește „boierii cu cetele lor”, considerând că „secretul... biruințelor militare reputeate de moldoveni” constă în extinderea recrutării asupra țărănilor (răzeșilor) și a țărgoveților, cu

¹ D. Bolintineanu, *Viața lui Ștefan cel Mare*, București, 1863, ed. II-a, *Viața și faptele lui Ștefan-vodă cel Mare*, București, 1878.

² N. Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare povestită neamului românesc*, București, 1904; ed. II-a, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, 1966.

³ I. Ursu, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, București, 1925.

⁴ Cf. Gh. Duzinchevici, *A participat Ștefan cel Mare la lupta din Codrul Cozminului?*, în „Analele Moldovei”, I (1941), p. 69—86.

⁵ În legătură cu recrutarea răzeșilor la oaste de către Ștefan; cf. Al. V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voevod al Moldovei (1457—1504). Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 110—111.

alte cuvinte, considerăm noi, în ridicarea la luptă a „oștii celei mari” a țării⁶.

Capitolul intitulat *Personalitatea marelui domnitor* prilejuiește autorului o izbită prezentare a calităților politice, diplomatice, militare și umane ale lui Ștefan. Următoarele urmăresc acțiunile lui Ștefan cel Mare după algerca de pe cîmpia *Direpății* și pînă la moartea domnului, evidențiind în principal trei direcții: legăturile cu Ungaria; relațiile cu Poarta și Țara Românească, marile bătălii antiotomane; și raporturile cu Polonia. Fierste, relațiile lui Ștefan cu cele trei puteri de la hotarele țării sale nu sînt determinate arbitrar, ci prezentate în conexiunea lor, autorul subliniind pe drept cuvînt că „Folosind mereu rivalitatea dintre Ungaria și Polonia, care își disputau suzeranitatea asupra Moldovei, Ștefan, pînă la sfîrșitul lungii și glorioasei sale domnii, a avut mereu de partea sa pe unul din cei doi regi, împiedicîndu-i, cum s-a mai subliniat, să se unească împotriva lui” (p. 42). În legătură cu luptele antiotomane menționăm însă că Suleiman Hadîmbul nu dispunea în 1475 de 120 000 de oameni (p. 49), ci de efective luptătoare mult mai mici, dealtfel ca și Mahomed II în anul următor. De asemenea, observăm că „aproductul Purice”, care ajutînd pe Ștefan să încalce în lupta de la Șcheia (1486), domnul i-ar fi schimbat numele în Movilă, nu este — cum crede autorul — „intemeietorul familiei Movileștilor” (p. 65). Aceasta se trage din Iașco Hudici, dregător al lui Ștefan, al cărui fiu Ioan Hudici poreclit Movilă (Moghilă) este tatăl domnilor Ieremia și Simion Movilă⁷.

⁶ Alte considerații din acest capitol necesită, după părerea noastră rectificări. Țăranii nu luptau „în general ca pedestrași, numai uncori călare” (p. 21), ci de obicei călări, purtîndu-se pedestri la nevoie. Împărțirea cavaleriei în „ușoară”=răzeșii și „grea”=boierii (p. 22) este lipsită de temelie. O cavalerie era ușoară sau grea în funcție de calitățile cailor și modul ei de acțiune (în formație compactă cea grea, angajîndu-se în lupte individuale cea ușoară). Comparativ cu cea polonă și în parte cu cea ungară, călărima moldovenească era considerată în *intregul* ei „ușoară”, deși cuprindea numeroși purtători de semiarmuri și chiar armuri. Pedestrima țărănească nu ataca niciodată „frontal inamicul și, după ce acesta era uzat, intervenea cavaleria” (p. 23), ci tocmai invers, căci în nici o armată medievală nu s-au petrecut lucrurile astfel, și apoi ce șanse ar fi avut țărăniile în cîmp deschis de pildă împotriva călărimii (cu adevărat) grele polone etc. Comandantul „steagului” nu se numea în vremea lui Ștefan „căpitan”, ci „vâtaf” etc.

⁷ Cf. *D.I.R.*, A, XVI—3, p. 222—223. Tatăl lui Ioan Movilă era Petre Hudici vornic în vremea lui Ștefan cel Mare.

Capitolele *Cultura și arta*, o trecere în revistă a realizărilor culturale din timpul domniei sale, și *Personalitatea lui Ștefan cel Mare în conștiința străindățit, în memoria poporului român* încheie lucrarea, consacrată celui care — conchide autorul — „Poporul român, stringînd într-o numire care să definească cel mai bine opera și personalitatea voievodului, recunoștința fără margini a neamului, îl va pomeni întotdeauna, în grai și în scris „ȘTEFAN CEL MARE” (p. 81).

În concluzie, în ciuda unor mici deficiențe semnalate, ne aflăm în fața unei lucrări bine scrise, bine adaptată scopului pentru care a fost redactată, pe care o recomandăm tuturor categoriilor de cititori.

Constantin Rezachevici

ION CUPȘA, *Ștefan cel Mare*, București, Edit. militară, 1974, 160 p.

Cel de al treilea volum al seriei „Domnitori și voievozi ai Țărilor Române”, inițiată de Editura militară, este dedicat personalității proeminente a lui Ștefan cel Mare, eminent conducător al luptei antiotomane a poporului român.

Tumultoasă domnie a voievodului moldovean, dramaticele sale înfruntări cu cotorpitorii străini sînt expuse fluent, într-un stil accesibil maselor largi de cititori de către un pasionat cercetător al epocii și mai ales al aspectelor militare ale domniei lui Ștefan, generalul maior Ion Cupșa, a cărui lucrare *Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Ștefan cel Mare)*, București, Edit. M.F.A., 1959 este bine cunoscută istoricilor noștri.

Abordînd dificila problemă a cunoașterii biografiei lui Ștefan cel Mare înainte de urcarea pe tron, nerezolvată încă pe deplin de istoriografia actuală, autorul urmează calea informațiilor oferite de tradiția populară, de legendele păstrate în popor.

Creionarea în liniile sale principale a politicii interne a tînărului domn — consolidarea autorității centrale, dezvoltarea vieții economice, reorganizarea militară — explică cititorului bazele social-economice ale domniei lui Ștefan, suportul victoriilor sale militare.

Această afirmare politică și militară a Moldovei este relevantă de campania din 1467, care a dovedit puternicilor vecini hotărîrea moldovenilor de a-și apăra fruntariile țării. Pentru evidențierea talentului ostășesc al lui Ștefan cel Mare, bătălia de la Baia constituie un model de realizare a surprinderii, a încercuirii complete a inamicului și de adaptare la condițiile de teren. Atacul de noapte,

executat asupra tuturor pozițiilor maghiare cu călăreții luptând ca pedestrași, a adus moldovenilor o strălucită victorie.

Subliniind evenimentele de seamă ale domniei lui Ștefan cel Mare, autorul acordă, pe bună dreptate, o deosebită atenție tratării bătăliei de la Vaslui. Descrierea minuțioasă, expunerea mișcărilor oastei moldovene în spațiu și timp constituie mijloace prin care semnatarul lucrării pune în lumină măiestria de comandant a voievodului moldovean care a obținut în fruntea ostașilor săi, la 10 ianuarie 1475, o răsunătoare biruință asupra armatelor otomane ce amenințau centrul Europei. Victoria de la Vaslui îl așază pe Ștefan cel Mare alături de Mircea cel Bătrîn și Iancu de Hunedoara în rîndul marilor apărători ai pămîntului românesc, domnia și străduințele sale apărînd pentru cititor încadrate organic în suita momentelor primordiale ale istoriei poporului nostru.

Apreciind tratarea complexă și nuanțată a campaniei din 1476, ne vom opri asupra ei îngăduindu-ne cîteva observații, dar și accentuînd o seamă de interpretări juste ale autorului monografiei.

În legătură cu respingerea de către Ștefan a atacului tătarilor în vara anului 1476, atac combinat de Mahomed al II-lea cu înaintarea sa spre Moldova, personal acordăm credit tezei care susține că în mare măsură voievodul a fost surprins de raidul tătarilor. Expediția tătară a reușit să lovească în plin un teritoriu ce nu fusese pregătit cu strictețe pentru o probabilă invazie. Dovadă că tătarii trebuie să fi făcut mari prădăciuni găsind o populație de bătrîni, femei, copii nepușă îndeajuns la adăpost stă faptul că voievodul a trebuit să permită țărănilor din oastea sa să plece pentru a-și găsi familiile risipite de spaima atacului tătar. Lovitura aceasta preconizată de sultan a dat rezultatele scontate întrucît Ștefan a rămas să ducă lupta numai cu oastea boierească în timp ce grosul armatei otomane a forțat repede Dunărea ce nu putea fi suficient de apărată de cei 1000 de oșteni lăsați de domn sub conducerea lui Șendrea.

Putem spune că prima parte a campaniei din 1476 s-a încheiat cu succesul tactic reputat de voievod în confruntarea cu tătarii, dar și cu succesul strategic al coaliției forțelor otomane, tătare și cele ale lui Laiotă Basarab care invadase concomitent sud-vestul Moldovei.

Se putea insista asupra faptului — subliniat de generalul Radu Rosetti — că — revelator pentru structura oastei moldovene și pentru concepția militară românească din evul mediu — în răgazul acordat de Ștefan ostașilor săi după zdrobirea tătarilor rezidă o deficiență a armatei sale care nu era alcătuită din soldați de meserie: moldovenii —

ostași își isprăviseră proviziile de hrană în marșul rapid pentru surprinderea năvălitorilor și trebuiau să-și pună la adăpost familiile după prîrjolul tătăresc. Paradoxal, dar lesne de înțeles, această deficiență s-a transformat mai apoi într-o calitate de preț a armatei moldovene: ostașii-țărani, cu merindele luate de acasă, fără greoaie convoaie de aprovizionare, regrupîndu-se imediat după bătălia de la Războieni în jurul domnului lor datorită coeziunii sufletești proprii numai unei oștiri populare care-și apăra pămîntul și nu demobiliza la prima înfrîngere, conținînd lupta pînă la alungarea cotropitorilor străini.

Menționăm sublinirea de către autor a ponderei artileriei moldovene în desfășurarea bătăliei, izvoarele turcești înseși amintind focul susținut al ei, care a obligat pe ieniceri să se adăpostească la teren. Numai intervenția personală a sultanului a reimpulsionat atacul frontal al pedestrimii otomane asupra taberei întărite a moldovenilor.

Ne raliem întrutotul tezei susținute de semnatarul lucrării potrivit căreia bătălia de la Războieni constituie un succes al moldovenilor în urmărirea cu perseverență a scopului strategic propus: uzarea inamicului printr-o apărare înverșunată și cîștigarea de timp pentru a da ajutoarelor puțința să se regrupeze în vederea unei contraofensive care să respingă dușmanii de pe pămîntul Moldovei.

Analizînd campania din 1476, Ion Cușșa delimitează în desfășurarea ei trei etape: 1. Inceputul campaniei, cu atacul tătăresc, manevra pe linii interioare executată de voievod pentru stăvilirea acestuia și retragerea activă în fața înaintării coloanelor otomane 2. bătălia de la Războieni 3. ofensiva declanșată de Ștefan cel Mare în urma regrupării forțelor, a ridicării la luptă a maselor largi pentru despresurarea cetăților și urmărirea năvălitorului pînă peste granițele țării. Sesizînd că îndeobște acestei ultime faze i se acordă în scrierile istorice un spațiu nemeritat de restrîns, se insistă asupra ei considerînd-o hotărîtoare și semnificativă pentru strategia lui Ștefan cel Mare, care, fără a se închide în vreo cetate, ci folosindu-le ca mijloace de fixare și uzare a inamicului, și-a păstrat libertatea de acțiune politică și de manevră militară pentru atingerea țelului urmărit — victoria finală prin alungarea turcilor din Moldova.

Prezentînd concepția politică și militară a marelui voievod moldovean, cît și activitatea prin care-și transpunea în practică gîndurile de neatîrnare și prosperitate a Moldovei, autorul relatează în capitolul sugestiv intitulat *Speranțe și deziluzii* acțiunile lui Ștefan de a ralia la efortul antiotoman al țării sale și potențialul Țării Românești. Iar descrierea cooperării forțelor ardelen-

și bătănele în încheștarea din 1479 de la Cîmpul Plinii ne relevă eficacitatea superioară pe care ar fi putut-o avea lupta comună a țărilor române împotriva primejdiei otomane. Frecvențele defecțiuni ale Țării Românești, încetinea concentrării trupelor ungare, promisiunile neonorate de ajutor ale Occidentului îl silesc pe Ștefan să se opună singur ofensivei otomane reluată cu insistență din 1484.

Pierderea Chilie și a Cetății Albe, jurământul prestat la Colomeea, victoriile de la Cătălbuga și Scheia sînt momente pe care micromonografia de care ne ocupăm le punctează în lupta moldovenilor pentru apărarea țării. Prezentarea acestora în strînsă legătură cu evoluția situației politice internaționale conduce la o justă înțelegere de către cititori a condițiilor păcii încheiate de Ștefan cel Mare cu Imperiul Otoman în 1487. Turcii recunoșteau Moldovei deplina independență și se angajau să nu se amestece în treburile ei interne, în schimbul unui tribut anual.

Urmind firul cronologic al domniei voievodului, autorul descrie anii de pace și reconstrucție pînă cînd un nou pericol se profilează pentru Ștefan — înțelegerea fiilor lui Cazimir al IV-lea, răposatului rege al Poloniei, de a stăpîni pentru unul dintre ei Moldova.

Prezentarea campaniei din 1497 a lui Ioan Albert împotriva Moldovei devine pentru semnatarul lucrării o favorabilă ocazie de a accentua asupra gradului înalt de pregătire la care ajunsese oastea moldoveană. Rapiditatea, precizia și coordonarea acțiunilor au fost — se opinează în lucrare — factorii care au decis victoria în lupta de la Codrii Cosminului, ca și în cele premergătoare ei.

Departate de a fi consacrată exclusiv problemelor militare ale domniei lui Ștefan cel Mare, cartea de față conține interesante pasaje dedicate politicii externe, sistemului de alianțe realizat de voievodul moldovean grație prestigiului țării sale și rolului important pe care Moldova îl îndeplinea în oprirea înaintării otomane spre Europa.

Finalul lucrării constituie o sintetică prezentare pe probleme a istoriei Moldovei în timpul celor 47 de ani de domnie a lui Ștefan cel Mare. Aceste fișe concludive pun cititorului în lumină realizările domniei lui Ștefan, menționînd ceea ce aparține tradiției cît și ceea ce constituie inovație și adaptare la cerințele și specificul civilizației materiale și spirituale ale românilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Micromonografia generalului-maior Ion Cupșa, caldă descriere a unei glorioase epoci de istorie românească, își justifică pe deplin menirea de a păstra mereu prezentă printre noi

amintirea personalităților de seamă ale poporului nostru.

Gelu Apostol

DAN BĂDĂRĂU, IOAN CAPROȘU, *Iași vechilor zidiri pînă la 1821*, Edit. Junimea, 1974, 424 p.

O nouă monografie despre Iași era așteptată de mult, căci bogăția informațiilor adunate în cele cîteva decenii de la lucrarea lui N. A. Bogdan impunea o reapreciere cores-punzătoare inestimabilelor valori ale vechii capitale a Moldovei. *Iași vechilor zidiri pînă la 1821*, lucrare apărută la Editura Junimea este o „prezentare științifică a vechilor zidiri ieșene în contextul evoluției economice, social-politice și culturale a capitalei Moldovei medievale, de pînă la anul 1821” (p. 9—10).

Lucrarea, semnată de Dan Bădărău și evocată de acad. I. Jordan, este o reluare a unei preocupări din 1956, completată de cercetătorul Ioan Caproșu, care nu s-a mîrginit, doar, la verificarea unor date și fapte, ci a rescris pagini întregi, completîndu-le cu o serie de studii mai noi. Intențiile sale sînt, de fapt, clar exprimate încă de la început (*În loc de introducere*), unde precizează că, datorită întinderii destul de limitate a lucrării, atenția s-a oprit în special asupra celor mai importante monumente religioase.

Lucrarea, exhaustivă în conținut și originală în forma de expresie, reprezintă un cîștig cert pentru istoriografia noastră monografică. Aceasta nu pentru că epuizează problematica în studiu — subiectul urmează să fie încă cercetat —, ci mai ales pentru faptul că pune probleme și indică direcțiile de natură să lărgescă posibilitatea de înțelegere a istoriei de ansamblu asupra vechilor zidiri ale Iașului.

Înainte de a intra propriu-zis în miezul cercetărilor sale, autorii au considerat necesar să prezinte, de-a lungul cîtorva pagini, orașul Iași, atît sub raportul așezării, cît și al vechimii lui. Astfel, *Datele topografice și geografice* (p. 11—17) cuprind cîteva elemente referitoare la așezarea Iașului, clima, caracterul solului și bogățiile subsolului, iar *Mărturiile străvechi* (p. 18—21) — o trecere sumară în revistă a vestigiilor, din paleolitic și pînă spre feudalismul timpuriu, găsite pe teritoriul orașului, în urma cercetărilor arheologice.

Apoi, autorii s-au oprit la prezentarea edificiilor religioase ale Iașului, însoțită, de fiecare dată, de cîteva date istorice absolut necesare pentru înțelegerea epocii.

Astfel, în prima parte — *Orașul Iași de la începuturi pînă la stabilirea aici a reședinței*

domnești principale (p. 23—48) —, autorii se ocupă de unele probleme controversate încă în legătură cu geneza și numele orașului. După ce sînt amintite unele păreri mai vechi susținute de Marcus Bandini sau de Dimitrie Cantemir — ambii porneau de la o serie de legende —, cum și cele ale cercetătorilor D. Onciul și Gh. Brătianu, care se bazau pe urmele lăsate de diferite triburi care au trecut sau s-au stabilit pe meleagurile ieșene, autorii, fără a ajunge la o concluzie definitivă, conchid, așa cum arăta N. Iorga: „Orașul acesta a fost creat nu din capriciul unui domn sau dintr-un hazard al dezvoltării istoriei moldovenești... ci este o creație organică a vechii Moldove, care' ea însăși este o creație a poporului românesc”.

Dezvoltarea economică, socială și culturală a orașului din această perioadă este privită numai în măsura în care ajută la explicarea unor elemente în legătură cu înălțarea edificiilor religioase.

Pentru această perioadă, autorii se opresc asupra curții domnești (p. 41—44), atestată documentar la 8 octombrie 1434, de mai multe ori restaurată și, cu timpul, devenind centrul în jurul căruia gravita întreaga viață politică a Moldovei.

Studiul edificiilor religioase, care constituie obiectivul central al lucrării, ocupă, fără îndoială, și spațiul cel mai vast. Din această primă perioadă au fost analizate doar două monumente considerate drept cele mai semnificative, atât din punct de vedere artistic, cît și al rolului jucat în viața orașului: biserica Sf. Nicolae-Domnesc și armenescă.

Cea dintîi — „cel mai vechi edificiu religios din Iași care s-a păstrat pînă azi” (p. 48) — a cărui construcție a fost modificată de mai multe ori, are o deosebit de mare importanță. Ea a slujit atât ca scaun mitropolitan — „să fie închinată scaunului celui vechiu, Mitropoliei de Suceavi... ca să fie amîndouă un scaun de Mitropolie nedespărțite a toată țara Moldovei” —, după cum se arată într-un document de pe vremea lui Antonie Vodă Ruset —, cît și prin faptul că aici, cu puține excepții, s-au miruit domni ai Moldovei de la Despot la Alexandru Ioan Cuza. Construită în obișnuitul stil al bisericilor epocii, Biserica Sf. Nicolae se distinge prin „simplitatea și franchețea construcției, căreia totuși nu-i lipsește măreția” (p. 53), rămînd pînă azi un important model de artă și autenticitate.

Cel de-al doilea monument către care cei doi autori și-au îndreptat atenția este *Biserica armenescă*, ale cărei începuturi sînt încă insuficient elucidate. Existența în oraș, încă din secolul al XIV-lea, a unui asemenea monument, urmat doar peste două secole de un altul, reprezintă un grăitor argument cu privire la existența unei populații armen-

nești destul de numeroase, care își avea locul său bine stabilit în viața economică și socială a Iașului.

Partea a doua a lucrării — *Orașul Iași de la stabilirea reședinței domnești principale pînă la începutul regimului fanariot (1564—1711)* (p. 57—257) — este foarte interesantă prin periodizarea stabilită și, cu toate că această parte mediană a lucrării începe cu 1564, totuși autorii nu sînt întru totul de acord cu această dată, deoarece „analiza atentă a actelor de cancelarie și a unor împrejurări care le-au determinat datarea topică dovedește că afirmația mai veche, potrivit căreia Alexandru Lăpușneanu a mutat capitala Moldovei de la Suceava la Iași, este neîntemeiată” (p. 57). Pe baza materialului documentar se dovedește că Iașul se bucura de atenția domnilor încă mult înainte de secolul al XVII-lea cînd, părăsindu-se sistemul reședințelor, devine capitală a Moldovei.

Această epocă de afdnci prefaceri din punct de vedere economic, social și cultural își lasă amprenta și asupra Iașului, transformîndu-l într-un oraș modern, în care pulsează viața din ce în ce mai intensă și, o tratare a monumentelor sale nu putea face abstracție de toate acestea. Meșteșugurile, atât de necesare în ridicarea edificiilor, iau amploare, cerințele populației, variată atât sub raport etnic, cît și al componenței sociale, cresc. Orașul se transformase într-un adevărat focar de cultură, după apariția școlilor și tipografiilor și, în fine, cînd arhitectura ia o amploare deosebită.

Fără a-și propune o tratare exhaustivă a tuturor monumentelor ridicate în această epocă, ceea ce ar fi destul de greu în cadrul restrîns al unei monografii, cei doi autori prezintă cele mai semnificative edificii religioase atât sub aspect arhitectonic, cît și al rolului pe care l-au jucat în viața Moldovei.

Începînd cu *Galata* (p. 138—148), care, așa cum releva Gh. Balș „capătă o importanță foarte mare în istoria arhitecturii moldovenești, însemnînd o cotitură și un moment hotărîtor în evoluția ei” (p. 142), prezentarea monumentelor religioase continuă cu *Mănăstirea Hlincea* (p. 148—157), destul de puțin studiată pînă acum, pentru ca să se oprească mai mult asupra *Mănăstirii Aroneanu* (p. 158—167), ce „se înfățișează ca un monument de o remarcabilă originalitate în care elementele de tradiție moldovenească se împletesc într-o sinteză particulară cu altele de influență munteană” (p. 160). Privită doar în treacăt, *Mănăstirea Sf. Sava* reține totuși atenția prin originalitatea neobișnuită a arhitecturii sale, „a cărui înfățișare de ansamblu este cu totul străină plasticii monumentale moldovenești” (p. 172), după cum observă Paul de Alep.

Epoca lui Vasile Lupu, despre care Miron Costin spunea că: „în care de au fostu cîndva

această țară în tot binele și bivșug și plină de avuție în zilele acestui domn au fostu", este privită prin cele două mari lucrări arhitectonice: *Mănăstirile Trei Ierarhi și Golta*, despre care același cronicar scria în al său „Letopiset”: „au zidit Vasile Vodă și laudate mănăstiri, și aici în orașul Eșilor, mai întâi sub numele a trei sfinți învățători ai bisericii, ce să dzice Trieh Stetitei, mai pe urmă mănăstirea, a doua mănăstire a Golăi, cu făptură, cum se vede, peste toate mănăstirile aice în țară mai iscusită” (p. 201).

Din vremea lui Gheorghe Duca autorii au reținut atenția asupra *Mănăstirilor Cetățuia*, ce a jucat un însemnat rol în viața cultural-religioasă și politică a Moldovei, mai ales prin existența unei tiparnițe grecești, prima imprimerie de acest fel în Moldova, care a contribuit într-o măsură considerabilă la ridicarea prestigiului țării în întregul Răsărit supus turcilor, deschizând totodată un larg orizont noilor curente literare.

Orașul Iași în vremea fanariotă (p. 263—414) se intitulă ultimul capitol al lucrării unde se vorbește despre dezvoltarea modernă generală prin care treceau Țările Române. Creșterea numerică a populației face ca și cerințele ei să fie tot mai sporite, ceea ce va determina în mod logic o intensificare a meșteșugurilor și comerțului, o mai bună organizare a administrației și a fiscalității, o ridicare a culturii pe noi trepte. Este epoca în care se dezvoltă învățământul, în care apar începuturile timide ale presei și se generalizează cele ale artei tipografice, în care își desfășoară activitatea Dimitrie Cantemir, care „a lăsat un nume de mare cărturar în istoria culturii românești” (p. 322). Activitatea istoriografică se amplifică prin întocmirea unui număr mare de cronici semnate de Ion Neculce, Ilie Canta, Enache Cogălniceanu care „au dovedit măiestrie în nararea evenimentelor, fapt pentru care cronicile au servit de model pentru limba noastră literară de mai târziu” (p. 320).

În sfârșit această epocă, în care arhitectura laică, în general, și cea religioasă, în special, iau o amploare deosebită, este adaptată la noile cerințe ale vremii. Ceea ce caracterizează însă din plin secolul al XVIII-lea

este conflictul dintre nou și vechi, care evită stagnarea totală, fără a duce la o ruptură fățișă cu trecutul. „Nici unul din edificiile bisericicești din această perioadă nu se distinge prea mult și nici unul nu ajunge strălucirea din secolul al XVII-lea ca Trei Ierarhi și Golia, sau proporțiile mărețe ale Frumoasei, ale Mitropoliei lui Veniamin și ale bisericii Bărbol, adică ale zidurilor bisericicești de mai târziu” (p. 396). De la jumătatea veacului al XVIII-lea, de pildă, se produce un reviriment în arhitectura moldovenească, o reînnoțire a unele forme arhitectonice mai vechi care, prelucrate din arhitectura muntenească au dus la realizarea unei serii de monumente valoroase de factură barocă, așa cum sînt, spre exemplu, *Bisericile Sfinții Teodor, Sf. Gheorghe Lozonscki, Curelari și Talpalari*. Îmbinarea celor două veacuri — al XVII-lea și al XVIII-lea — „ne înfățișează, de altfel, o dorință de înnoire, construcțiile bisericicești descătușându-se din vechiul tip atât de obosit și încercînd, uneori cu destulă îndrăzneală, să se apropie de modele ruse și ucrainiene” (p. 405), așa cum se întîmplă la *Bisericile Sf. Haralambie, Sf. Spiridon* sau la *Banu* etc.

Bucurîndu-se de o bibliografie bogată, cuprinzînd cele mai importante titluri de lucrări apărute în legătură cu problemele puse în discuție prin subiectul ales și modul de tratare, monografia constituie o adevărată „premieră” tipografică a lucrărilor de acest gen.

Scrișă într-un stil atrăgător și accesibil, avînd o prezentare grafică din cele mai bune (182 fotocopii), lucrarea celor doi colaboratori reprezintă nu numai o realizare pe tărîmul literaturii istorice ci, totodată, un prețios aport la cultura românească. Lucrarea se adresează deopotrivă specialiștilor, cit și publicului larg și constituie un ecou al îndemnului lansat cîndva de N. Iorga: „căci cine n-a fost la Iași nu poate să străbată cu înțelegerea foile celor mai frumoase cronici, nu se poate pătrunde după cuviință de spiritul trecutului nostru care trăiește în acest loc mai viu și mai bogat decît oriunde aiurea”.

Dorina N. Rusu

ISTORIA UNIVERSALĂ

MIHAI MAXIM, *Culegere de texte otomane*. Fasc. I. *Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, București, Centrul de multiplicare al Universității, 1974, 179 p. (Universitatea din București, Facultatea de Istorie).

O lăudabilă inițiativă a facultății de istorie din București, în persoana asistentului

Mihai Maxim, pune la îndemna studenților care se consacră studiului limbii și istoriei turco-osmane o excelentă culegere de texte. Judicios alese, astfel încît să ilustreze domenii cît mai variate ale vieții de stat a imperiului otoman, din secolul XV și pînă la dispariția sa, cele 34 documente care alcătuiesc volumul oferă studenților și istoricilor nespecialiști posibilitatea de a se iniția în problemele ma-

jore ale administrației, fiscalității, organizării militare, ale vieții sociale și relațiilor statului otoman cu provinciile dependente și cu puterile străine. Lectura acestor documente oferă așadar cititorilor o primă luare de contact directă, prin intermediul izvorului scris, cu unele din cele mai de seamă realități ale istoriei otomane.

Documentele sînt editate în facsimile, apoi în transcriere cu litere latine și sînt însoțite toate de traduceri în limba română; note foarte bogate și judicioase întocmite îi înlesnesc cititorului înțelegerea conținutului și a însemnătății istorice a documentului. Crestomația de texte osmane editată de M. Maxim va sluji așadar deopotrivă studiului limbii și al paleografiei osmane și e chemată să îndeplinească o însemnată funcție în procesul de formare a specialiștilor, într-un domeniu în care istoriografia noastră are atîta nevoie de specialiști.

Utilizarea textelor e mult înlesnită de anexele volumului care cuprind date asupra calendarului musulman, asupra cifrelor, în diferite stiluri, folosite de administrația financiară otomană, precum și alfabetul turco-osman. Un foarte util glosar de instituții încheie volumul.

Culegerea lui Mihai Maxim nu este însă numai un foarte prețios instrument didactic, dintre acelea care onorează o catedră universitară, ci și un izvor de informare și îmbogățire a cunoștințelor în unele domenii esențiale ale istoriei noastre medievale (mai ales secolele XVI—XVII). Cîteva piese inedite de excepțional interes aduc elemente noi pentru înțelegerea raporturilor turco-române în această vreme și mai ales pentru cunoașterea politicii Porții otomane față de Moldova și Țara Românească. Dacă poruncile imperiale către Bogdan Lăpușeanu (martie și octombrie 1568 doc. 5 și 6) privitoare la împlinirea obligațiilor pecuniare și la livrarea cailor pentru necesitățile militare ale imperiului erau cunoscute prin copiile și traducerea franceză de la Biblioteca Academiei — datele lor sînt întregite acum prin extrasul condicii de venituri a Vistieriei centrale a statului otoman (publicat sub nr. 7) și prin ordinul din iulie 1572 (doc. nr. 9) —, cu totul noi și de o însemnătate care nu are nevoie de a mai fi subliniate sînt informațiile revelate de porunca sultanului Selim II către hanul Crimeei din 28 iulie 1574; locul Moldovei și al proviziilor pe care ea le furniza Imperiului otoman rezultă deosebit de limpede din grija sultanului ca toți locuitorii roboți în timpul războiului pornit de Ioan Vodă cel Cumplit să fie restituiți țării, fie prin răsкупpărare, dacă se făcuseră vinovați de „hainie”, fie prin punerea lor în libertate, pur și simplu, dacă nu fuseseră părtași la lupta domnului.

Preocuparea sultanului pentru reconstituirea potențialului demografic al țării e lesne de înțeles dacă se ține seama de situația creată în Moldova prin masiva pierdere de oameni în urma războiului și de urmările acestei situații pentru capitala imperiului, urmări recunoscute fără ocol de sultanul însuși: „poporul vilaietului Bogdan ne plătește haraci și majoritatea zaherelei Istanbulului bine păzit vine de acolo, (de aceea) dorința noastră cea mai mare este ca (vilaietul) să fie locuit și prosper”.

Interes nu mai mic va suscita chitanța din 5 iulie 1576, emisă de vistieria otomană, act care surprinde o etapă însemnată din evoluția haraciului Moldovei în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea (doc. 11) și porunca adresată de Murad III lui Petru Șchiopul la 20—29 iunie 1584, cu informații la fel de însemnate pentru cunoașterea numărului de oi achiziționate de turci în Moldova și pentru criza sistemului monetar al imperiului otoman și unele consecințe ale ei în țările române (doc. 13).

Obligațiile pecuniare ale Țării Românești în 1585—1586 sînt consemnate în actul de numire al lui Mihnea voievod în domnie (doc. 14). Însemnată în acest act e menționarea cnezilor alături de logofeți și de boieri între factorii interni invitați să-l recunoască pe domn și să-l sprijine. Tot atît de însemnată e recunoașterea răspicată în document a autonomiei Țării Românești: „Și nimeni dintre marii mei viziri, nici dintre beilerbei sau bei, nici dintre slujitorii Porții mele a Fericirii sau din rîndul altora să nu se atingă niciodată și prin nimic nici de vilaietul de Eflak, nici de beii săi, nici de logofeții săi, nici de boierii săi, nici de cnezii săi, nici de raiaua sa, nici de fiii și fetele sale, nici de... (?) sau de alte mărfuri și lucruri ale sale”. Documentul oferă și unele indicații asupra regimului negustorilor turci în țările române.

Va reține atenția cercetătorilor și raportul adresat sultanului Murad III de unul din informatorii săi cu privire la pregătirile de răscoală în țările române, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, răscoală în cursul căreia avea să se manifeste solidaritatea Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei în lupta împotriva dominației otomane (doc. 15).

Relevăm de asemenea documentul din 22 iulie 1601—4 octombrie 1603, raport al marelui vizir către sultan, cuprinzînd recomandarea lui Ieremia Movilă pentru numirea unui sangeacbei la Akkerman (doc. 20); specialiștii vor acorda, neîndoindu-se, atenția cuvenită documentului prin care marele vizir Derviş Pașa, anunțînd sultanului Ahmed I moartea lui Ieremia Movilă, amintește despre capitulația dintre Imperiul otoman și Moldova: „Fericite padișah, murind voievodul

Moldovei Ieremia, potrivit capitulației (ahid-năme mucebince) s-a dăruit domnia fiului său". Informația are deosebită însemnătate și va căntări greu în dezbaterile cu privire la existența capitulațiilor în raporturile dintre Poartă și țările române (doc. 24). Izvorul mai cuprinde și alte știri însemnate cu privire la situația Moldovei la moartea lui Ieremia Movilă.

Apariția volumului de documente otomane îngrijit de Mihai Maxim este un succes al tinerei școli române de turcologie. Ea marchează o etapă în împlinirea dezideratului formulat de N. Iorga cu privire la studiul limbilor orientale la noi, deziderat adoptat de autor ca motto („De acest studiu, al limbilor orientale, avem azi cea mai mare nevoie... E o pagubă reală că nu putem întrebuința o sumă de izvoare scrise în aceste limbi... că nu putem publica materialul aflător chiar în biblioteca noastră. În cel mai scurt timp va trebui să recștigăm și aici timpul pierdut”). Îndemnul marelui nostru istoric e pe cale de a fi împlinit în domeniul turcologiei, unde energiile tinere care încep a se manifesta ne dau certitudinea că o școală română de turcologie este pe cale de a se încheaga. Eforturi similare trebuie depuse în domeniul altor discipline esențiale pentru mediévistica noastră și pentru disciplina istorică în general, cum sînt bizantinologia, slavistica, domeniul latinei medievale etc.

Șerban Papacostea

JANOS M. BAK, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.—16. Jahrhundert*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1973, 195 p. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa, VI).

Lucrarea își concentrează atenția asupra principalelor momente din istoria Ungariei medievale în care nobilimea, începînd cu marii baroni și prelați pînă la mica nobilime comitatensă, a putut interveni decisiv în soarta politică a țării de la stingerea dinastiei autohtone, arpadiene, pînă la împărțirea Ungariei în trei unități politice distincte în urma euceririi Budei de către trupele sultanului „legiuitor” și „magnific” Soliman al II-lea. Tematica aceasta este deci tratată în limitele cronologiei cuprinse între începutul veacului al XIV-lea și sfîrșitul primei jumătăți a celui de-al XVI-lea secol.

Înainte de a urmări și analiza, în ordine cronologică, cele mai de seamă evenimente în care s-au confruntat slăurile nobiliare, și într-un tîrziu și cele incipient burghize, și

regalitatea maghiară în veacurile XIV—XVI, Janos Bak prezintă, pe scurt, tema pe care și-a propus s-o analizeze, motivarea delimitării ei cronologice și, mult mai pe larg, stadiul cercetării acestei probleme de către istoriografia maghiară — începînd din veacul al XVIII-lea și pînă la începutul celui de-al optulea deceniu al secolului nostru — și de către cea străină, îndeosebi cea romantică din secolul trecut. Acest excelent și util excurs bibliografic justifică de fapt însăși necesitatea științifică a acestei lucrări: o prezentare a întregii tematici a stărilor și regalității din Ungaria medievală în aspectele ei esențiale, scrisă într-o limbă de circulație universală; deliberat autorul așază latura originalității pe un plan secundar, cu toate că, în pofida acestei confesiuni, mai degrabă a modestiei decît a unei realități, nu în puține locuri Janos Bak reușește să corijeze judecări de valoare sau opinii devenite în chip tradițional false sau nepertinente subiectului.

Tratarea propriu-zisă a temei se inaugurează cu *Prima schimbare dinastică și „dreptul electoral” al nobilimii, 1301—1386* (p. 11—26). Pentru a mijloci o mai bună înțelegere a poziției atît de decisive a marilor nobilimi în problema alegerii succesorilor la tronul Ungariei din veacurile XIV—XVI, Janos Bak analizează mai întîi, pe scurt, evoluția raportului dintre nobilime și regalitate în veacurile anterioare stingerii dinastiei arpadiene din anul 1301; se insistă îndeosebi asupra momentului „Bulei de Aur” (1222) și a domniei lui Bela IV (1235—1270), Ștefan V (1270—1272) și a lui Ladislau IV Cumanul (1272—1290) cînd nobilimea, scăpată de sub autoritatea centrală, a reușit să-și asume într-adevăr drepturi și poziții politice hotărîtoare în viitoarele desemnări ale candidaților la moștenirea coroanei maghiare.

Urmează prezentarea principalelor momente din lupta dinastică de la începutul secolului al XIV-lea care se va termina cu triumful angevinilor (1309), nevoiți, însă, să înfrunte încă mult timp opoziția unor grupări oligarhice cu puternice tradiții de autonomie cum au fost bunăoară cele din Transilvania. Examinarea schimbărilor intervenite în semnificația unor expresii ca *fidelitas*, *corona*, *tus regium-tus coronae* și *specialis devotto* reprezintă una din cele mai izbutite părți ale acestui prim capitol; în capitolele următoare, Janos Bak va continua să-și îndrepte atenția asupra unor astfel de expresii-cheie pentru tematica abordată; în chip subtil, ce denotă în ultima instanță o profundă cunoaștere a terminologiei politico-juridice din Ungaria medievală, se vor analiza sensurile termenilor *regnicolae*, *res publica*, *corona regni*, *extraneae nationes-Ungariae natio*, *tota communitas regni*, *universitas regni* ș.a.

Cel de-al doilea capitol e consacrat *Stăpînirii baronilor în timpul interregurilor și sub Sigismund, 1386—1437* (p. 26—38). Se prezintă domnia contestată a fiicei lui Ludovic cel Mare, Maria, apoi domnia asociată a Maria-Sigismund și cea singulară a acestuia din urmă, și ea, la rîndul ei, atît de amenințată de răzmerițe nobiliare, care toate își așază în frunte un pretendent mai mult sau mai puțin îndreptățit. Cîștigătorul acestor contestări neconținute a fost fără îndoială nobilimea. Regalitatea este obligată succesiv la concesiile care-i transferă tot mai multe drepturi asupra nobilimii mari.

În umbra acestor confruntări dintre regalitate și marea nobilime se va dezvolta nestîngherit nobilimea provincială, comitatensă. Cel de-al treilea capitol din lucrarea lui Janos Bak e consacrat tocmai acestei părți a nobilimii și a sporirii rolului ei politic: *Nobilimea de comitat la dietele după 1439* (p. 39—53). Nobilimea comitatensă joacă un rol decisiv în evenimentele dinastice care au succedat morții premature a lui Albrecht de Habsburg (27 octombrie 1439). Alegerea și încoronarea lui Wladislaw I Jagellonczyk prilejuiesc acestei nobilimi smulgerea unor diplome deosebit de avantajoase; aceste privilegii se vor confirma în mai multe rînduri sub guvernarea lui Iancu de Hunedoara și în timpul domniei tînărului Ladislaw V (Posthumus).

Unul din cele mai reușite capitate ale lucrării este cel de-al IV-lea: *Matia Corvin: Încercarea închegării unui stat renașcentist, 1458—1490* (p. 54—61). Arătînd împrejurările înscăunării regelui Matei, Janos Bak insistă asupra condițiilor puse de nobilimea comitatensă în schimbul recunoașterii alegerii corviniene: respectarea exempțiunii fiscale și a dreptului de participare personală la dietă, neacordarea de funcții publice unor străini, spiritul dreptății și combaterea favoritismului și a nepotismului, condiții ce apar de fapt și în decretul electoral din 1439. Se arată apoi eforturile regelui Matei Corvin de a-și închega un stat de tipul celor renașcentist-italiene (prestigiu personal bazat pe o avere formidabilă, aureolă cultural-artistică

a regelui și a curții sale, aparat funcționăresc devotat și operativ, recrutat de obicei din rîndurile micii nobilimi sau ale burgeziei autohtone sau străine, economia fiscală și premercantilistă, o puternică oaste de mercenari necesară politicii externe active). Două aspecte ale politicii corviniene mai puțin elucidate de autor și-au găsit, mai recent, o tratare științifică bazată pe noi surse documentare: e vorba de eforturile lui Matia Corvin de a-și legitima domnia și de a dobîndi coroana Sf. Ștefan de la împăratul Frederic III de Habsburg¹.

Ultimele două capitate sînt consacrate domniilor lui Wladislaw II și Ludovic II (*Reacția stărilor sub Jagheloni, 1490—1526*, p. 62—73) și a eforturilor juristului Werböczy de a închea o teorie a semnificației coroanei regale (*Codul lui Ștefan Werböczy și „teoria coroanei sacre”*, p. 74—79).

În anexa cărții se află notele bibliografice (p. 80—123), diferite documente ce ilustrează principalele momente din confruntarea dintre stările nobiliare și regalitatea maghiară (p. 124—164), extrase și referiri din cronici sau documente în care se descrie ceremonialul încoronării regale (p. 165—190) și un indice de nume proprii (p. 191—195).

Privită în ansamblu, lucrarea lui Janos Bak se alcătuiește într-o prezentare clară și sistematică a luptei seculare dintre stări și regalitate care explică în mare parte dispariția Ungariei medievale. Cursivitatea lecturii textului, de altfel frumos scris, este întreruptă însă de prea dese și supărătoarele greșeli de tipar și de tehnică tipografică.

Adolf Armbruster

¹ Karl Nehring, *Die Anfänge der habsburgischen Herrschaft in Ungarn*, în vol. *Deutsch-Rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler*, München, 1974, p. 112—123; idem, *Herrschaftstradition und Herrschaftslegitimität. Zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII (1974), 1, p. 467—471.

BULETIN BIBLIOGRAFIC

1. INSTRUMENTE DE LUCRU. BIBLIOGRAFII

- COSTINESCU, MARIANA, GHEORGHE CHIVU, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, București, Edit. Academiei RSR, 1974, 192 p.
- FREDOUILLE, JEAN-CLAUDE, *Enciclopedia civilizației și artei romane*, București, Edit. Meridiane, 1974, 294 p. cu ilustr.
- LASCU, NICOLAE, *Clasicii antici în România*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 492 p.
- MIHĂILĂ, G., *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, Edit. Enciclopedică Română 1974, 348 p.
- * * * *Militärlexikon*, Berlin, Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1973, 576 p. + 79 ilustr.
- PRESSAT, ROLAND, *Analiza demografică*, București, Edit. Științifică, 1974, 338 p.
- STIPCEVIĆ, ALEKSANDAR, *Bibliographia illyrica (Supplementum 1967—1972)*, Sarajevo, 1974, 164 p.
- STOICESCU, NICOLAE, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, 192 p.
- * * * *The American Bibliography of Russian and East European Studies for 1965*, Bloomington, Indiana University Press, 1968, 148 p.
- VĂTĂȘIANU, VIRGIL, *Metodica cercetării în istoria artei*, București, Edit. Meridiane, 1974, 136 p. + 34 ilustr.

2. ISTORIE VECHIE

- AMMIANUS, MARCELLINUS, *Römische Geschichte*, Vol. III—IV, Berlin, Akademie Verlag, 1971, 2 vol.
- COMȘA, EUGEN, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, Edit. Academiei RSR, 1974, 1974, 270 p. + 90 ilustr.
- GLODARIU, IOAN, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 338 p. cu ilustr.
- GRAMATOPOL, M., *Civilizația elenistică*, București, Edit. Enciclopedică Română, 1974, 364 p. + 59 ilustr.
- PAUSANIAS, *Călătorie în Grecia*, Vol. I, București, Edit. Științifică, 1974, 592 p.
- TUDOR, DUMITRU, *Figuri de împărați romani*, București, Edit. Enciclopedică Română, 1974, Vol. I—254 p.; Vol. II—310 p.

3. ISTORIA EVULUI MEDIU

- BĂDĂRĂU, DAN, IOAN CAPROȘU, *Iașii vechilor zidiri pînă la 1821*, Iași, Edit. Junimea, 1974, 424 p. cu ilustr.
- CUȘA, ION, general-maior rez., *Ștefan cel Mare*, București, Edit. Militară, 1974, 160 p. + 8 p. ilustr.
- DAN, MIHAIL P., *Un stegar al luptei antotomane Iancu de Hunedoara*, București, Edit. Militară, 1974, 194 p. + 20 p. ilustr.
- DUBY, GEORGES, *Adolescence de la Chrétienté Occidentale 980—1140*, Genève, Editions d'Art Albert Skira, 1967, 216 p. cu ilustr.
- DUBY, GEORGES, *Hommes et structures du Moyen Âge. Recueil d'articles*, La Haye, Mouton Editeur, 1973, 424 p. cu ilustr.
- * * * *Etudes sur l'histoire de la pauvreté*, Vol. I—II, Paris, Université de Paris, 1974, 2 vol.
- GIURESCU, DINU C., *Ion Vodă cel Viteaz*, București, Edit. Militară, 1974, 112 p. + 8 p. ilustr.
- GUICHARD, RENÉ, *Les Vikings. Créateurs d'états. Islande et Norvège*, Paris, 1972, 196 p.
- LINGELBACH, W. E., *Austria—Hungary. Based on the work of Paul Louis Leger*, New York, Arno Press, 1971, 494 p.
- MALOWIST, MARIAN, *Croissance et régression en Europe XIVe—XVIIe siècles* Paris, Armand Colin, 1972, 228 p.
- MANOLESCU, RADU, *Societatea feudală în Europa Apuseană*, București, Edit. Științifică, 1974, 362 p. + 44 ilustr.

- RACHEWILTZ, I., *Papal Envoys to the Great Khans*, London, 1971, 230 p.
 POPESCU-VILCEA, G. Dr., *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei*, București, Edit. Meridiane, 1974, 112 p. cu ilustr.
 ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, Edit. Facla, 1974, 172 p.
 THEODORESCU, RĂZVAN, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, Edit. Academiei RSR, 1974, 380 p. + 52 ilustr.

4. ISTORIE MODERNĂ

- BERTIER de SAUVIGNY, GUILLAUME de, *La Sainte-Alliance*, Paris, Armand Colin 1972, 374 p.
 BIHAN, ALAIN Le, *Francs-Maçons et ateliers parisiens de la grande loge de France au XVIIIe siècle (1760—1795)*, Paris, 1973, 510 p.
 BOULOISEAU, MARC, *Bourgeoisie et révolution. Les Du Pont de Nemours (1788—1799)*, Paris, 1972, 250 p.
 CASTRIES, DUC de, *La fin des rois. 1815—1848*, Vol. I—II—III—IV—V, Paris, 1972 5 vol.
 CÎNCEA, PARASCHIVA, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, Edit. Științifică, 1974, 306 p.
 COIFFARD, AIMÉ, *La vente des biens nationaux dans le district de Grasse (1790—1815)*, Paris, 1973, 226 p.
 EIDELBERG, PHILIP GABRIEL, *The Great Rumanian peasant revolt of 1907 Origins of a modern Jacquerie*, Leiden, 1974, 260 p.
 GODECHOT, JACQUES, *Histoire de l'Italie moderne, Vol. I—1770—1780. Le Risorgimento*, Paris, 1971, 572 p. + 6 h.
 GULIAN, C. I., *Introducere în istoria filozofiei moderne*, București, Edit. Enciclopedică Română, 1974, 348 p.
 KRONER, MICHAEL, *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 328 p.
 PLATON, MARIA, *Dacia literară. Destinul unei reviste. Viața unei epoci literare*, Iași, Edit. Junimea, 1974, 344 p. cu ilustr.
 RĂDULESCU-VALASOGLU, IRINA, *Alexandru Ioan Cuza și politica europeană*, București, Edit. Academiei RSR, 1974, 200 p. + 8 ilustr.
 * * * *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Culegere de studii*, București, Edit. Academiei RSR, 1974, 326 p.
 ROȘUȚ, NICOLAE, EUGEN GLÜK, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Arad, 1974, 85 p.
 STĂVĂRUȘ, ION, *Elena Văcărescu*, București, Edit. Univers, 1974, 292 p. + 28 p. ilustr.
 STERE, ERNEST, *Gîndirea etică în Franța secolului al XVII-lea*, București, Edit. Științifică, 1972, 242 p.

5. ISTORIE CONTEMPORANĂ

- BAGRAMEAN, I. H., *Așa a început războiul*, București, Edit. Militară, 1974, 484 p. + 32 p. ilustr.
 CARACIUC, TRAIAN, *România — factor activ al progresului contemporan. Opiniile externe*, București, Edit. Politică, 1974, 82 p.
 * * * *Die zweite Republik. 25 Jahre Bundesrepublik Deutschland eine Bilanz*, Stuttgart, 1974, 974 p.
 GHEȚĂU, VASILE, *Populația globului. Prezent și perspective*, București, Edit. Științifică, 1974, 104 p.
 GILLOIS, ANDRÉ, *Histoire secrète des Français à Londres de 1940 à 1944*, Paris, 1973, 398 p. + 16 p. ilustr.
 IONIȚĂ, Gh. I., A. SIMION, *Clasa muncitoare — forță socială fundamentală a mișcării antifasciste din România*, București, Edit. Politică, 1974, 184 p.
 ISELIN, BERNARD, PAUL BERBEN, *Remagen. Podul șansei. 7 martie 1945*, București, Edit. Militară, 1974, 296 p. + 8 p. ilustr.
 * * * *Marea conflagrație a secolului XX*, ed. II, București, Edit. Politică, 1974, 704 p.
 TREBICI, VLADIMIR, *Populația mondială*, București, Edit. Științifică, 1974, 204 p. cu ilustr.

Liliana Cojocaru

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, Bd-ul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE—CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL”
IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii 1853—1856*, „Biblioteca istorică” XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor, istoria unei idei*, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea balcanică*, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, N. Iorga — a romanian historian of the Ottoman Empire, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Englands trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, „Bibliotheca Historica Romaniae” 41 (2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BANYAI, *Destin comun, tradiții fraternelles*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,5 lei.
- BARBU CÂMPINA, *Studii istorice, I*, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, „Istorie și civilizație”, 1973, p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*, „Biblioteca istorică”, X, 1973, 220 p., 19 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, 1973, 466 p., 26 lei.
- IOSIF PATAKI, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, 1973, 350 p., 28 lei.
- DAN BERINDEI, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 46, 1973, 246 p., 10 lei.
- LIGIA BÂRZU, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, 1973, 308 p. + XXXV planșe, 32 lei.
- RĂZVAN TEODORESCU, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, „Biblioteca istorică” XXXIII 1974, 379 p., 27 lei.
- LUDOVIC DEMÉNY, PAUL CERNOVODEANU, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, „Biblioteca istorică”, XLII, 1974, 287 p., 25 lei.

RM ISSN 00/—3878

